

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM.....	2
YAKIN DOĞU VE MEZOPOTAMYA’NIN COĞRAFİ KONUMU.....	2
II. BÖLÜM.....	10
SAMİLER.....	10
1. SAMİLER’E AİT KAYNAKLAR.....	10
2. SAMİLER’İN ANA YURDU.....	11
3.SAMİ GÖÇLERİ’NE GENEL BAKIŞ.....	12
4. SAMİ KAVİMLER VE SAMİLEŞMİŞ KAVİMLER.....	14
5. SAMİLER’İN SİNEAR’I İSTİLASI.....	15
III. BÖLÜM.....	18
AKKAD GÖÇLERİ.....	18
I. AKKAD İMPARATORLUĞU.....	18
1. AKKAD DÖNEMİ KAYNAKLARI.....	18
2. SÜMERLER VE AKKADLAR.....	19
3. AKKAD DEVLETİ’NİN KURULUŞU VE SARGON DÖNEMİ.....	20
4. MANİŞTİSU VE RİMUŞ DÖNEMLERİ.....	25
5. NARAM-SİN DÖNEMİ.....	26
6. ŞARKALİ-ŞARRİ (BİNKALİ-ŞARRİ).....	30
7. AKKAD MEDENİYETİ.....	31
IV. BÖLÜM.....	35
AMURRU (MARTU) GÖÇLERİ.....	35
1. YENİ SÜMER DEVLETİ (MÖ. 2060–1960).....	35
2. AMURRULAR VE AMURRULAR DÖNEMİNE AİT KAYNAKLAR.....	39
3. FİLİSTİN VE SURİYE’DE AMURRULAR.....	42
4. MISIR’DA AMURRULAR.....	44
5. BABİLLİLER.....	44

6. İSİN – LARSA DEVRİ.....	52
V. BÖLÜM.....	67
ARAMİ GÖÇLERİ	67
1. ARAMİLER'İN ORTAYA ÇIKIŞI	67
2. ARAMİ GÖÇLERİNE GENEL BAKIŞ	73
3. ARAMİLER DÖNEMİNE AİT KAYNAKLAR.....	74
4. ARAMİLER'İN IRKI MESELESİ	76
5. FİLİSTİN'DE ARAMİLER	80
6. HAMA VE KİMAŞK PRENSLİKLERİ.....	81
7. ARAMİLER'İN ASUR İMPARATORLUĞUNA AKINLARI	86
8. ANADOLU'DA ARAMİ ETKİLERİ.....	87
9. ARAMİLER'DE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT	95
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	101
EKLER	102

ÖZET

Bilindiği üzere, Samî Göçlerin Eskiçağ tarihinde oynadığı rol inkâr edilemez. Çünkü bu göçler sonucundadır ki, Önasya toplumlari gerçek hüviyetlerine kavuşmuşlardır.

Samî göçlerin ilki, *Akkad Göçleri'dir*. MÖ. 2500'lerde Mezopotamya'ya giren Akkadlar'ın Arabistan yarımadasından geldikleri sanılmaktadır. Akkadlar, Mezopotamya'daki Sümer hakimiyetine son vererek, kendi devletlerini kurmuşlar ve MÖ. 2350-2150 yılları arasında tüm Önasya dünyasını kontrolleri altında tutmuşlardır.

Samî göçlerin ikincisi ise Amurrular (Martular) tarafından gerçekleştirilmiştir. MÖ. 3. Binyılın sonları ile MÖ. 2. Binyılın başlarında cereyan eden Amurru göçleri sonucunda III. Ur Sülalesi yıkılmış ve Mezopotamya'da tüm siyasal güç Samî Amurrular'ın eline geçmiştir. Amurrular'ın kurduğu en önemli devletlerden biri Eski Babil Devleti'dir.

Samî göçlerin üçüncüsü ise Arami göçleridir. MÖ. 11. – 9. yüzyıllar arasında vuku bulduğu anlaşılan Arami göçleri sonunda Önasya'nın etnik ve siyasal yapısında önemli değişmeler olmuştur.

ABSTRACT

THE SEMITIC IMMIGRATIONS IN ANCIENT HISTORY

As it is known, it can not be denied the role of the Semitic Immigrations in Ancient History. Because, at the end of these immigrations, the peoples in Ancient Fore Asia got the real identities.

The first of the Semitic Immigrations is Akkadian Immigrations. Akkadians penetrated into Mesopotamia in 2500 B.C. It is supposed that they have come from Arabia. The Akkadians ended the sovereignty of Sumerians in Mesopotamia and founded the Akkadian State. This state controlled the whole of Mesopotamia in 2350-2150 B.C.

The second of the Semitic Immigrations is realized by Amorites (Martu). Amorites Immigrations occurred in the end of the 3th Millenium B.C. and in beginning of the 2nd Milenium B.C. In the end of this immigration The Third Ur Dynasty was ruined and the Amorites got all of the political power in Mesopotamia. One of the most important states founded by Amorites is the Old Babylonian State.

The third of the Semitic Immigrations is Aramian Immigration. These immigrations occurred between 11. – 9. centuries B.C. At the end of the Aramian Immigration took placed important changes in the ethnic and political structure of Ancient Fore Asia.

ÖNSÖZ

Tez konumuzu teşkil eden “Eskiçağ Tarihinde Samî Göçleri” konusu, bugüne kadar üzerinde yeterince çalışılmayan konulardan biriydi. Halbuki, Eski Önasya tarihi ve medeniyetinin oluşmasında önemli katkıları olan Samî orijinli kavimlerin kimlikleri, anayurtları ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılması gerekmektedir. İşte bu durumu dikkate alarak, yukarıdaki konu üzerinde kapsamlı bir çalışma yapmayı hedefledik.

Danışman hocamız Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ’in gözetiminde başlattığımız bu çalışma sonunda Samîler hakkında yazılmış birçok makale ve kitabı inceleme fırsatı bulduk. Ayrıca, Eski Mezopotamya tarihi hakkında bilgi veren yazılı ve arkeolojik kaynakları da tarama fırsatını yakaladık.

Yapmış olduğumuz tarama ve çalışmalar neticesinde Samî Göçler konusunda kafamızda oluşan birçok sorunun da cevabını bulmuş olduk.

MÖ. 2500’lerde Akkad Göçleri ile başlayan, MÖ. 2100’lerde Martu Göçleri ile devam eden ve MÖ. 11-9. yüzyıllar arasında Önasya dünyasını allak bullak eden Arami Göçleri ile son bulan üç büyük Samî Göç Hareketi hakkında son derece ilginç bir bilgiler yığını oluşturmayı başardık.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde bizden hiçbir yardımını esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ’e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Cemil BÜLBÜL
Afyonkarahisar-2005

ÖZGEÇMİŞ

Cemil BÜLBÜL

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans: 2003 Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü.

Lise: İskenderun Şemsettin Mursaloğlu Lisesi, Sosyal Bilimler Bölümü

İş/İstihdam

2004-Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: İskenderun - 1981

Cinsiyet: Erkek

Yabancı dili: İngilizce

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
A.Ü.D.T.C.F.:	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
C:	Cilt
CAH:	Cambridge Ancient History. Cambridge
Çev:	Çeviren
EAT:	Eski Anadolu Tarihi
EMT:	Eski Mezopotamya Tarihi
KBo:	Keilschrifttexte aus Bogazköi. Berlin.
MÖ:	Milattan Önce
s:	Sayfa
S:	Sayı
TTK:	Türk Tarih Kurumu
Yay:	Yayın

GİRİŞ

“Eskiçağ Tarihinde Samî Göçleri” konulu çalışmamızı 5 ana bölümden oluşturduk.

Bilindiği üzere, bir ülkenin tarihini anlamanın ve anlatmanın en iyi yolu, ilk aşamada o ülkenin coğrafi özelliklerini iyi kavramaktan geçer. İşte bu yüzden ki, biz de çalışmamızın, I. Bölümünü YAKINDOĞU VE MEZOPOTAMYA’NIN COĞRAFİ KONUMU bahsine ayırdık.

SAMİLER konusunun ele alındığı II. Bölüm’de ise önce Samîler’e ait kaynakları ana hatları ile tanıttıktan sonra, Samîler’in anayurdu meselesini ve bu mesele hakkında ortaya atılan farklı görüşleri masaya yatırdık. Bu bölümün ilerleyen sayfalarında da “**Samî kavimler**” ve “**Samîleşmiş kavimler**” kavramlarını açıklamaya çalıştık, ardından da Samîler’in Sümerler’in oturduğu Sinear memleketini (Basra Körfezi civarı) nasıl işgal ettiklerini gözler önüne sermeye gayret ettik.

III. Bölümde Samî göçlerin ilkinin oluşturduğu Akkad Göçleri’nden söz ettik. Bu bölümde önce Akkad dönemini aydınlatan yazılı ve arkeolojik kaynakları tanıttık, ardından da Sümerlerle Akkadlar’ın karşılaşmalarından ve bunun akabinde kurulan Akkad devletinden ve bu devletin yayılcı politikasından bahsettik. Akkad İmparatorluğu’nun son dönemlerini ve yıkılmasını da gözler önüne serdikten sonra Akkad medeniyetinden söz ettik.

Çalışmamızın IV. Bölümünde Samî göçlerin ikinci aşamasını oluşturan ve MÖ. 3. Binyılın sonları ile 2. Binyılın başlarında cereyan eden AMURRU (MARTU) Göçleri’ni kaynakların ışığında, tüm ayrıntılarıyla ele almaya gayret ettik. Amurrular’ın Mezopotamya’nın siyasi ve kültürel tarihine ne gibi katkılarda bulunduğundan söz ettik. Her şeyin önemlisi Amurrular’ın kimliğine ilişkin sorulara cevaplar bulmaya çalıştık.

Tezimizin V. ve son bölümünde ise MÖ. 11. - 9. yüzyıllar arasına tarihlenen Arami Göçleri’nden söz ettik. Aramiler’in Önasya dünyasına nasıl ve hangi yollardan yayıldıklarından ve Asur krallarının bu kavimleri durdurmak için ne büyük çabalar sarfettiklerinden söz ettik.

SONUÇ kısmında ise, üç büyük Samî göç neticesinde Önasya dünyasında meydana gelen sosyal, siyasi, ekonomik, dini ve kültürel değişimlerden söz ettik.

Çalışmamızın, bundan sonra, bu konu üzerinde çalışacak olan arkadaşlarımıza rehberlik edeceğini umuyoruz.

I.BÖLÜM

YAKIN DOĞU VE MEZOPOTAMYA'NIN COĞRAFİ KONUMU

Eskiçağın en eski ve en önemli yerleşim merkezlerinden biri Mezopotamya idi. Yunanca Mesos: Orta ve Potamos: Irmak sözcüklerinden türetilmiş olup, yine bu dilde “**İki nehir arası**” anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle iki nehir arasındaki bölgeyi anlatan bir coğrafya terimidir.¹ Mezopotamya, Aşağı Mezopotamya ve Yukarı Mezopotamya olmak üzere iki bölgeye ayrılır. Aşağı Mezopotamya İran'ın Basra Körfezi'nden bugünkü Irak ortalarına kadar olan bölgedir. Yukarı Mezopotamya ise, bugünkü Irak ortalarından Anadolu'da Güneydoğu Toroslar'ın güneyine kadar uzanan bölgedir.² Eskiçağ tarihinde çok önemli bir role sahip olan bu bölge, fiziki şartları yönüyle, Toros dağlarından İran Körfezi'ne kadar uzanır ve doğal sınırlarla çevrilidir. Kuzeyden güneye doğru hafif bir meyille uzanır. Üç tarafı dağlarla çevrili olup; doğusunda İran dağları, batısında Akdeniz'e paralel olarak uzanan Lübnan Dağları ve Anti Lübnan dağları ile kuzeyinde Güney Anadolu dağları yer alır. Bu dağlar, çöl ile denizi birbirinden ayıran doğal bir set oluşturur. Bu yükseklikler 3000 m ile 2000 m arasında değişmektedir. Akkad Sülalesi zamanında Sedir dağları denilen Amanoslar da 2000 m'ye ulaşır.

Özetle tekrar söyleyecek olursak Mezopotamya, üç tarafı dağlarla çevrilmiş, sadece güneyden sonsuz gibi görünen Suriye ve Arabistan çölleriyle açık mükemmel bir düzlüktür.³

Dicle ve Fırat gibi iki büyük nehir arasında yer alan bu verimli bölgeye, Mısırlılar da aynı manâya gelen “**Naharina**” adını vermişlerdir. İslami devirlerde ise Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bu bölge ada anlamına gelen “**Cezire**” olarak adlandırılmıştır.

Fakat, Mezopotamya uygarlığının temellerini atan ve buraya dışardan gelip yerleşen en eski kavim olan Sümerler ise bölgeye “**Kengi**” adını vermişlerdir. Mezopotamya'nın değişik yöreleri, zaman içerisinde değişik isimlerle anılmıştır. Gerçekten, bugün Hor Dalmaç diye anılan Basra Körfezi'nin kuzeybatısındaki bataklık bölgeye Yeni Sümer Devleti zamanında (MÖ. 2060-1960) “**Sümer**”, I. Babil Sülalesi zamanında (MÖ. 1850-1550) “**Denizeli**” (Deniz İli), MÖ. 1. Binyılda ise “**Kalde**” denilmekte idi. Körfezin kuzey taraflarından 34. enlem dairesine kadar olan bölgeye Sümerler zamanında **Agade** şehrine

¹ Recep Yıldırım, Önsya Tarih ve Uygarlıkları, İzmir-1996, s.15.

² Muhammed Şahin, Uygarlık Tarihi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara -2002, s.17.

³ Füzünan, Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara-1983, s.10.

dayanarak “**Akkad**” denildiği halde⁴ Avrupalı araştırmacılar, bu bölgenin kuzey kesimine “**Asur Ülkesi**”, güneydeki alüvyonlu bölgeye sırasıyla “**Babilonya**” ve “**Sümer**” (Sinear), Basra Körfezi’nin doğusundaki topraklara da “**Elam**” adını vermişlerdi.⁵

Yeni Sümer Devleti olarak da adlandırılan III. Ur Sülalesi döneminde (MÖ. 2060-1960) Akkad’ın batısındaki memleketlere Batı memleketleri manâsına gelen “**Martu Memleketleri**”, doğusuna ise, “**Subartu**” denildiği vesikalardan öğrenilmektedir. Dicle’nin doğusunda küçük **Zap suyu** ile **Diyala** nehri arasındaki bölgenin güney kısmına **Gutium** deniliyordu.⁶

Mezopotamya, verimli topraklarından dolayı sürekli istilâlara uğramıştır. Tarih boyunca değişik kavimler buraya gelip yerleşmişlerdir. Bu durum, bölgede çeşitli uygarlıkların kurulmasına sebep olmuştur.⁷ Bundan dolayı, çevrede meydana gelen değişiklik, yer isimlerine de yansyordu. Meselâ, Sümerler zamanında **Sabartu** denilen Dicle’nin doğu kesimine I. Babil Sülalesi zamanından itibaren **Asur** denilmeye başlanmıştı. I. Babil Sülalesi’nin yerini alan **Kaslar** ise Babil’e **Karduniaş** diyorlardı.⁸

Görüldüğü gibi zaman içinde Mezopotamya’nın hem sakinleri, hem de topraklarının isimleri değişmiştir.

Mezopotamya, yeryüzü şekilleri bakımından karışık bir yapı arz etmektedir. Mezopotamya’nın kuzeyinin dağlık olmasına karşılık, güneyi düz bir ova görüntüsü sergiler. Fakat, Dicle ve Fırat nehirleri bu bölgeden geçmemiş olsaydı, Güney Mezopotamya Suriye Çölü’nün bir devamı niteliğinde olurdu.⁹

Dicle ve Fırat nehirlerinin kaynakları birbirlerine çok yakın olduğu halde, daha başlangıçta yönleri hemen değişir. Fırat batıya doğru, Dicle ise doğuya doğru akar. Her iki nehir de kendi yönlerinde bir süre mesafe katettikten sonra güneye doğru kıvrılır ve elli kilometre birbirlerine paralel akarlar. Günümüzde her iki nehir de denize yüz kilometre kala birleşerek (Şat-ül Arab adıyla) tek nehir halinde Basra Körfezi’ne dökülür.¹⁰

İki nehir birleştikten sonra Elam Dağları’ndan inen **Kerha** ve daha güneyde **Karun nehirlerini** alır. Karun nehrinin Pers Dağları’ndan getirdiği miller, Dicle ve Fırat’ın getirdikleri ile birleşerek körfezin ağzında bir set meydana getirmişlerdir. Bu set, körfezin med ve cezir hareketi ile temizlenmesine engel teşkil ettiğinden, Dicle ve Fırat’ın milli

⁴ Ekrem Memiş, Genel Tarih, Tablet Yayınları, Konya- 2002,s. 127,128.

⁵ R. Yıldırım, a.g.e., s.15.

⁶ E. Memiş, a.g.e., s.128.

⁷ M.Şahin, a.g.e., s.17.

⁸ E. Memiş, a.g.e., s.128.

⁹ E. Memiş, a.g.e., s.128,129.

¹⁰ Emine Yamanlar, Uygarlık Tarihi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 1999, s.31.

çamurları burada birikmeğe başlamıştır. Güneyden onlara katılan nehirlerin getirdiği miller de devreye girince, Fırat ve Dicle'nin suları artık denize ulaşamadıklarından dolayı etrafa yayılmışlar, bunun sonucunda “**Deniz İli**” denilen, adalarla dolu bataklık ve sığ bir arazi meydana gelmiştir. Eskiden Dicle ve Fırat nehirleri birbirlerinden sadece seksen kilometre uzakta iken, günümüzde birbirlerinden yüz elli kilometre uzaklaşmışlardır.¹¹

Aslına bakılırsa Mezopotamya'nın doğal koşulları, uygarlığın gelişmesine elverişli değildi. Bölgenin doğal koşullarında görülen ani değişiklikler, insanların denetimini aşan durumlar yaratabilirdi. Basra Körfezi'nin ilkbahar gelgitleri, denizin 2,5-3 metreye kadar kabarmasına yol açabiliyor; güneyden esen rüzgârların sürüp gitmesi, ırmakların yataklarında altmış yetmiş santimetreye kadar yükselmelerine yol açabiliyordu. Doğu Anadolu'ya düşen mevsim normallerini aşan kar yağışları, ya da daha güney bölgelerde görülen anormal yağmurlar, ırmakların düzeyinin birden bire yükselmesine neden olabiliyor; Zap suyunun veya Habur ırmağının geçtiği dar boğazlarda görülecek bir toprak kayması, bol miktarda suyun önce birikmesine sonra birden bire boşalmasına neden olabiliyordu.

Bu olaylardan herhangi birinin ya da birden çoğunun birlikte görülmesi, güney ovalarının toprak setlerinin dolduramayacağı bir sel yaratabilirdi. Bu durumda kaypak bir ovada sürekli yerleşim yerleri kurmaya kalkan bu eski toplulukların, bir yandan böylesine bir yüreklilik gösterirken, öte yandan korku içinde yaşamış olmalarını da düşünebiliriz. Bu durum, teolojide işlenip geliştirilen, ama aynı zamanda toplumsal yaşamın örgütlenişini, kentlin bir tanrı tarafından yönetildiği düşüncesini açıklayan bir anlayıştı.

Tüm bu olumsuzlukların yanında, Mezopotamya'da kışlar kısa, yazlar ise uzun sürmektedir. Bununla beraber yaşam kaynağı diyebileceğimiz nehirlerin bol olması da, sözünü ettiğimiz bu toprakların, Asya'dan gelen ve sulak topraklar arayan kavimlerin buralara yerleşmek istemelerinin en başta gelen nedenlerini oluşturmuştur.¹² Öte yandan kuraklık felâketine uğrayan Arabistan kabileleri için de bu verimli topraklar, göçü özendiren özellikler taşımaktaydı. Bu nedenle Mezopotamya'ya kimi Asyalı, kimi Sami kökenli, bazen de Hint-Avrupalı kavimler yerleşiyorlardı. Bu durum, Mezopotamya'da kurulan herhangi bir devletin uzun süreli ve kararlı hâkimiyetine engel olan önemli bir etken durumundaydı. Böylece Mezopotamya şehirlerinde ırk bakımından sürekli bir karışma ve bir melezleşme oluyordu. Mezopotamya tarihinin başlıca karakteristiği, doğal sınırlarının olmaması nedeniyle bölgenin sürekli olarak değişik kavimlerin egemenliği altına girmesi ve bu açıdan da Mısır'a göre daha az homojen bir kültür gelişimine sahne olmasıdır.

---

¹¹ E. Memiş, a.g.e., s.129,130.

¹² E. Memiş, a.g.e., s.130.

Mezopotamya, tarihe belirli zaman kesiti içinde sahne olmuştur. Bu süreç içinde oluşan siyasal olayların ağırlık noktaları yine zaman zaman ve bazı duraklamalarla Güney Mezopotamya'dan kuzeye doğru geçmiştir.¹³

Fırat ve Dicle nehirlerinin yatakları zamanla değişime uğramıştır. Orta Dicle bölgesine ve İran'ın kuzeybatı sınırındaki Zagroslar'ın ön kısmına bol miktarda yağmur yağdığı için, bu bölgenin insanları MÖ. 7. Binyıl'dan itibaren buralarda bir çiftçi kültürü geliştirmişlerdir. Su, bölgenin insanlarına mutluluk ve felâketi birlikte getirmiştir.

Mezopotamya'nın doğal sınırları yoktu. Bölge, güneybatıya doğru Suriye Çölü'ne, kuzeydoğuya doğru İran Yaylası'na, buralardan gelebilecek saldırı ve göç girişimlerine karşı gayet açıktı. Öte yandan Fırat ve Dicle vadileri Anadolu'dan gelebilecek istila hareketleri için de oldukça müsait durumdaydı. Bununla birlikte Mezopotamya'da oluşan uygarlığın dışarıya yayılması da oldukça kolay olmuştur. Bölgenin bu jeolojik yapısı Önasya'yı etkilemede etkin rol oynamıştır.

Mezopotamya; Mısır, Suriye-Filistin kıyı alanı, Anadolu'da Çukurova, Güneydoğu Anadolu, İran'da Zagros Dağları'yla çevrili **Münbit Hilal'in** (Bereketli Hilal'in) tarihinin oluşumunda büyük rol oynamıştır.

Yeni araştırmalar göstermiştir ki, Mezopotamya oldukça geç bir dönemde iskân edilmiştir. Kerkük civarındaki dağlık bölgelerde Paleolitik ve Mezolitik dönem insanları yaşamıştır. Buna karşılık, Güney Mezopotamya çok sonraları MÖ. 6. Binyıl'daki iklim değişiklikleriyle ve insanların toplu yaşama ve çalışma yolunda gösterdikleri gayretlerle iskânlara sahne olmuştur. Küçük Zap ile Dicle'ye katılan **Adhaim Suyu**'nun kaynağında, yani Kerkük yakınlarında yer alan **Arappa** ve **Nuzi**'de (Yorgan Tepe) yapılan Amerikan kazıları sonunda, Yakın Doğu'nun karanlık çağı olarak adlandırılan MÖ. 16-15. Yüzyıllar arasını aydınlatan vesikalar bulunmuştur.¹⁴

Buz tabakaları geri çekilip, denizler yükselirken, hava sıcaklıklarında ani artışlar meydana geldi. MÖ. 12.000 ile 8000 arasında yaklaşık 10° santigrat olan bu artış sonucu sıcaklıklar şimdiki düzeylerin 1° ya da 2° santigrat en yüksek noktaya ulaştılar. Buzul çağında soğuk ve kuru bir iklimi olan kuzeydeki dağlık kuşak genelde bozkır türü bir bitki örtüsüyle kaplıydı. Sonraları, iklim daha sıcak ve nemli hale geldikçe, sık ormanlar yetişti. Böylece yaklaşık 6.000 yıl önce Zagros ve Toros dağlarının yamaçları, bugün olduğu gibi, meşe ve diğer ağaçlarla kaplanmıştı. Daha güneyde de, Buzul Çağı'nın kuru ve soğuk koşullarının

¹³ R. Yıldırım, Uygarlık Tarihine Giriş, Asil Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2004, s.50,51.

¹⁴ E. Memiş,a.g.e., s.132.

yerini sıcak ve nemli bir iklimin alması, daha çok bitki türünün yetişmesine zemin hazırladı. Ama, MÖ. 11.000 yılına gelindiğinde yağışlar azalınca büyük alanlar yeniden bozkır ya da çöl durumuna dönüştü.

MÖ. 10000–9000 yılları arasındaki Son Buzul Çağı'nın sonunda, Yakın Doğu'ya egemen olan koşullara ilişkin çok az bilgi varsa da (Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde) bu ılıman bölgedeki iklim değişikliklerinin Avrupa'ya göre daha yumuşak olduğu kesindir. Kuzey Irak, Anadolu ve Lübnan'ın dağlık bölgelerinde yapılan son araştırmalar, bu yörelerdeki mağara yerleşmeleri arasında zaman ayırımları bulunduğunu ve MÖ. 25.000 - 10.000 yılları arasında nüfus yoğunluğunun çok az olduğunu ortaya koymuştur.

İnsanoğlu, çeşitli yollarla bu yeni koşullara uyum sağlayarak "**Mezolitik**" olarak bilinen kültürleri geliştirdi. Hâlâ toplayıcı olan bu insanlar yaşamlarını avcılık ve balıkçılığın yanı sıra çeşitli yemiş, çilek, fındık ve yenilebilecek diğer bitkileri toplamakla sürdürüyorlardı. Yakın Doğu'daki (daha çok Mezopotamya ve Mısır) Mezolitik kültür oldukça uzun sürmüştür. Kerkük bölgesinde Barda-Balka Mağaraları, Hazert Mert Mağaraları, Zap Suyu kenarında Şanidar Mağarası önemli merkezler olarak gösterilebilir.

Tam olarak aydınlanmamış olan Mezolitik kültürüne göre, onu izleyen Proto-Neolitik (Erken Neolitik) dönemin kültürleri çok daha iyi bilinmektedir. Bilindiği üzere, bu dönemde insanlar yerleşik hayata geçmişler ve ilk köy yerleşmelerini kurmuşlardır. Bu sürecin insanları, tahıl üretimi yapmak ve hayvanları evcilleştirmek yoluyla tüketici ekonomiden üretici ekonomiye geçmişlerdir.¹⁵

Mezopotamya'daki diğer bir yerleşim bölgesi de, **Münbit Hilâl** olarak adlandırılan Dicle ve Fırat arasında ve Fırat'a dahil olan **Habur** ve **Bahk** Nehirleri'nin Anti Toroslar'ın eteğinde teşkil ettikleri yeşil sahadır. Bunlardan Habur Nehri, doğudan batıya doğru, 1. Yağlı Yaka, 2. Caca, 3. Vadi Hınzır, 4. Vadi Avaç ve 5. Habur olmak üzere beş kol şeklinde Cebel Sencar ile Cebel el Beda'nın yılın her mevsiminde yeşil bir görüntü meydana getirir. Bu nedenle, Tarih öncesi dönemlerden başlayarak insanlar, hilâl şeklindeki bu münbit sahayı iskân etmişlerdir.¹⁶ Yağlı Yaka kolunun kenarındaki **Tel Bırak**'da ve daha doğudaki **Çağar Bazar**'da yapılan İngiliz kazıları ve Geç Hitit devrinde adı **Guzana** olan Tel Halaf'daki Alman kazıları sonunda, bu bölgenin eski tarihini aydınlatan birçok malzeme ortaya çıkmıştır.¹⁷

¹⁵ R. Yıldırım, Önyasa Tarih ve Uygarlıkları, İzmir-1996, 15-17.

¹⁶ E. Memiş, a.g.e., s.132.

¹⁷ F.Kınal, a.g.e., s.13

Dicle nehrini Bağdat'tan kuzeye doğru incelediğimizde Küçük Zap Suyu'nun Dicle'ye dahil olduğu yerde kurulmuş olan Eski Asur Devleti'nin ilk idare merkezi olan **Asur** (Kale-el-Şergat) şehri ile karşılaşılır. Nehir yolundan kuzeye doğru gidildiğinde ise, Mezopotamya'nın Prekalkolitik kültürünü temsil eden Hassuna'ya ulaşırız.¹⁸ Hassuna'daki kültürün başlangıcı MÖ. 6500 yıllarıdır. Artık bu dönemde insanlar çanak çömleği keşfetmişlerdir ve bu malzeme bize Eskiçağların tanıtılmasında en büyük rolü oynamıştır. Sonraları yeni çanak çömlek tarzları gelişmiş ve basit desenlerin yerini daha ince boyanmış ve kazı bezemeli seramikler almıştır.

Bu dönemden sonra gelen Kalkolitik kültürün (MÖ. 6000–3500) en önemli özelliği madenin keşfedilmiş olmasıdır. Taş aletlerle birlikte az sayıda madeni eşyalar kullanılmaya başlanmıştır. İnsanlar, dağlarda taş ve toprakla karışık bulunan maden filizlerini yüksek bir ateşle eritmişler, elde edilen kızgın madeni, istediği aleti elde etmek amacıyla taştan yaptığı kalıba dökmüşlerdir. Kalkolitik dönem için bu büyük bir başarı sayılmaktadır.

Bu dönemin insanları, önceleri bakır ve kurşun gibi madenleri kullanmışlardır. Bakır cevheri ve bakır madeni önceleri alet ve takılarda kullanılırdı. Hassuna kültürü insanları muhtemelen hem doğal hem de ergitilmiş bakır kullanıyorlardı. Madenlerin karıştırılması ise (örneğin bakır + kalay = tunç) daha sonraki dönemde gerçekleştirilmiştir. Tunç Çağı adı verilen bu dönemde çanak ve çömlek yapımında da gelişmeler olmuştur. Örneğin, madeni kapların biçimlerine bakarak çanak çömlek yapıldığı gözlenmiştir. Bazı kaplar kırmızı-siyah boyalarla bezenmiş ve çok iyi şekiller verilmiştir. Çanak çömlek üzerindeki bezemelerde eğri çizgiler, balık pulu, nokta, güneş, yıldız, rozet, malta haçı, hayvan ve insan motifleri görülür. Topraktan yapılmış, oturan ya da çömelmiş kadın heykelleri bir ana tanrıça kültürünün varlığını açıkça belirtmektedir. Bu küçük heykeller şematik ve oldukça da ilkeldir.

Bu evrenin köylerinde taş döşeli yollar ve yolların iki yanına dizili iki odalı konutlar görülmektedir. Bu yapılar, taş bir temel üzerine çamurdan inşa edilmişlerdir. Ziraat ve hayvancılık, insanların başlıca uğraşları olmuş; dokumacılık ve madencilik büyük ölçüde gelişmiştir. Bu dönemin en önemli merkezleri Hassuna'nın üst tabakaları ile Samarra, Ninive ve Tel Halaf'dır. Halaf, Kalkolitik kültürü temsil eder ve Hassuna ile Samarra'dan etkilenmemiş çok canlı bir kültürdür. MÖ. 5000 dolaylarında Kuzey Mezopotamya'da Hassuna'nın yerini Halaf kültürü almıştır. Bu kültürün kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte büyük bir olasılıkla kuzeyden Güneydoğu Anadolu'dan gelen bir halk oluşturmuştur. Halaf'ta yapılan kazılarda ele geçen buluntular, bu dönemde hem Anadolu, hem de Basra

---

¹⁸ E. Memiş, a.g.e., s.132.

Körfezi yoluyla Hint Okyanusu kıyı kültürleriyle ticaret yapıldığına kanıt olarak kabul edilmektedir. Halaf kültürünün yayıldığı tüm alanda bu kültüre ait **tholos** adı verilen yuvarlak evlere rastlanır. Halaf kültürünün en göze çarpan diğer bir özelliği de zarif desenli seramiklerdir. Halaf kültürü MÖ. 4300'lerde sona erer.

Güney Mezopotamya'da yer alan Obeyd yerleşmesi (Obeyd Kültürü MÖ. 4500–3500) Tel Halaf kültüründen daha gelişmiş bir Kalkolitik kültür niteliği yansıtır. Halaf Kültürü'nün MÖ. 4300'lerde Mezopotamya'nın güneyinden gelen bir yayılma ile sona erdiği düşünülür. Anavatanı Güney Irak olan Obeyd kültürünün MÖ. (4400–4300) sularında tüm Mezopotamya'ya yayılmasıyla Sümer Uygarlığı'nın temelleri atılmış ve o tarihten başlayarak Mezopotamya'yı Yakın Doğu uygarlığının merkezi yapan yeni bir dönem başlamıştır. Obeyd kültürü, Dicle ve Fırat nehirleri boyunca ilerleyerek Anadolu yaylalarına ulaşmıştır. Anadolu'daki Keban-Karakaya ve Atatürk Baraj sahalarındaki (Elazığ, Malatya ve Urfa bölgesi) höyüklerde yapılan kazılarda Obeyd seramiklerine rastlanmıştır. Ayrıca Obeyd kültürünün etkisi, kuzeybatıya doğru yani Kilikya bölgesindeki Mersin-Tarsus yörelerine kadar uzanmıştır.

Mezopotamya'da ören yerlerinin yüzeyindeki seramik parçalarını inceleyerek belirli bir döneme ait yerleşme merkezlerinin tespit edilmesi mümkündür. Ama yüzey araştırması sonuçlarının değerlendirilmesinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Hacı Muhammed gibi alüvyal milin altında kalmış merkezler de vardır. Yukarıda değinilen bu dönemdeki yapı ve kalıntılardan Mezopotamya'da kalabalık kentler kurulduğunu anlıyoruz. Dönemin en önemli yeniliği çömlekçi çarkının icad edilmesi olmuştur. Ekonomi tarihinde, tekerleğin icadı kadar çömlekçi çarkının da değeri büyüktür. Dikkat çeken diğer bir yenilik ise yüksek mabedlerdir. Kentlerdeki bu anıtsal tapınaklar, kültür değişiminin önemli belgeleri sayılmaktadır. Zikkuratların kökenini oluşturan bu yapılar kerpiç-tuğla platformlar üzerine yapılmışlardır. Sümerler büyük bir ihtimalle, bu Kalkolitik dönemin sonunda Mezopotamya'ya gelmişlerdir.¹⁹

Anadolu'da Amanos geçitlerine hâkim olan bir devlet için Halep bölgesini ele geçirmek oldukça kolaydır. Bu bölgeye sahip olduktan sonra da Suriye-Filistin arazi yapısının izin verdiği tek kara yolu Mısır'a açılmaktadır. Bu yolun tehlikesini Mısır'da 18. Sülale Firavunları anlamıştır. Çünkü Ras-Şamra Ugarit'e kadar Mısır'a hâkim olmaya çalışmıştır.²⁰

Mezopotamya'nın coğrafi şartlarına bakarak şunu da söyleyebiliriz ki, Mezopotamya'da özellikle denizden uzak olan Yukarı Dicle bölgesinde kurulan hemen her

---

¹⁹ R. Yıldırım, a.g.e., s.18,19.

²⁰ F.Kınal, a.g.e., s.13,14.

devlet, siyasi birliğini sağladıktan sonra Kuzey Suriye üzerinden Akdeniz'e ulaşmayı gaye edinmiştir. Kısaca söyleyecek olursak, eskiçağ boyunca, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu memleketleri arasındaki bütün ticari ve kültürel alışverişler burada, yani Kuzey Suriye'de meydana gelmiştir. Gerçekten, Sümer Kahramanlık çağında Uruk Kralı **Gılgamış**, arkadaşı **Enkidu** ile birlikte **Humbaba** devini öldürmek için Sedir ormanlarından oluşan Amanos dağlarına gittiği gibi, Akkad devletinin kurucusu Sargon da Gümüş dağları denilen Toroslari aşarak Anadolu'da **Acem Höyük** (Puruşhanda) şehrini zapt etmişti.²¹

Mezopotamya'nın, Anadolu ile ticari ilişkileri, MÖ. 2. Binyıl başlarında Eski Asur Çağı'nda çok hareketli bir dönemde olduğunu Kültepe kazıları ile biliyoruz. İki memleket arasındaki bu canlı münasebetler, daha sonraki Hitit devletleri zamanında devam etmiştir.²²

---

²¹E. Memiş, a.g.e., s.134.

²²F.Kınal, a.g.e., s.14.

II. BÖLÜM

SAMİLER

1. SAMİLER'E AİT KAYNAKLAR

Eski Önasya tarihinde büyük role sahip olan Samîler; gerek dilleri, gerekse fiziki özellikleri bakımından bugünkü bedevilerden oldukça farklıdır. Samîler'in menşei meselesi oldukça karışıktır.²³

Samîler dolikosefal (uzun kafalı) Akdeniz tipi insan gruplarına dahil olan kavimlerdenidir. Bu kavimlere Samî adının verilmesi, Tevrat'ın tufandan sonra insanları Nuh'un oğullarından üreten gelenekle ilgilidir.²⁴ Buna göre Samîler, Toroslar'dan veya Ararat (Ağrı) Dağları'ndan gelmişlerdir.²⁵ Bunlar, zamanında Kuzey Afrika'yı işgal eden Hamî ırkıyla yakın akrabadır. Her iki dilin kökleri arasındaki yakın benzerlikler de buradan gelmektedir. Ancak göçler sırasında Samîler kuzeye doğru, Hamîler ise doğuya doğru göç etmişlerdir.²⁶

Bazı bilginler de Samîlerin ana yurdu olarak Arabistan'ı göstermişlerdir.²⁷ Samîler dağınık bir halde ve çeşitli etnik gruplarla karışmış oldukları için bu gruplar arasında saf Samî tipine rastlamak oldukça güçtür. Samî ırkın saf antropolojik tipini Arap asıllı tarihçilerden İbn-i Haldun'un “**Arabi aribe ve Arabi arba**” dediği eski Araplarda aramak gerekir. Samî tipi; iri yapılı, uzun yüzlü, siyah gözlü ve siyah saçlı, gaga burunlu dolikosefal (uzun kafalı) bedavidir. Bunlar tarihte ilk kez Sümerler'in Mezopotamya tarihi içinde medeniyetlerini oluşturdukları dönemde, Fırat'ın batısında, Suriye-Irak çölünde göçebe bir halde görünmüşlerdir.²⁸

Mezopotamya'da olduğu gibi, eski Mısır'da da Samî kavimlerini görüyoruz.²⁹ Samîler hakkındaki en eski arkeolojik belge MÖ. 3200 tarihlerine doğru **Menes** tarafından Mısır'da Thenis'de kurulmuş olan ilk sülalelerin ünlü firavunlarından Den'e (MÖ.3175) ait bir palet (levha) üzerindeki tasvirdir. Uzun saçlı, düz veya hafifçe gaga burunlu, dolikosefal diz çökmüş bir insanı gösteren bu tasvir, bir doğruluğu anlatmaktadır. Yine aynı insan tipi, Thinit firavunlarından Smerhat'ın (MÖ. 3135) Sina Yarımadası'ndaki zaferini betimleyen bir

---

²³ F. Kınal, a.g.e., s.16.

²⁴ M.Ş. Günaltay, Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elâm ve Mezopotamya, T.T.K Basımevi, 2. Baskı, Ankara-1987, s.282

²⁵ F. Kınal, a.g.e., s.16.

²⁶ Arif Müfit Mansel, Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları, İstanbul-1945, s.9.

²⁷ F. Kınal, a.g.e., s.16.

²⁸ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.282

²⁹ F. Kınal, a.g.e., s.16.

kabartmada görülmektedir. Her iki tasvirin de Arap Yarımadası'ndan ilk defa Sina bölgesine doğru çıkmış olan Samî kabilelere ait oldukları kabul edilmektedir.

Mısır vesikaları, MÖ. 4. Bin'de Samî dediğimiz bu tip kabilelerin Sina Yarımadası bölgesinde göründüklerini bildikleri gibi, Sümerler'e ait belgelerde de bu tip insanların yine aynı tarihlerde Fırat nehrinin batı kıyılarında, Irak ve Suriye arasındaki çölde görünmeye başladıklarını göstermektedir.³⁰

2. SAMÎLER'İN ANA YURDU

Daha önce de belirttiğimiz gibi Samîler'in menşei meselesi oldukça karışıktır. Bugüne kadar pek çok görüş ileri sürülmüştür. Günümüzde arkeolojinin vermiş olduğu veriler ve tarih araştırmaları sonunda, farklı isimlerle anılan Samî kavimler, değişik zamanlarda ve genellikle göçebe bir halde Arabistan Yarımadası'ndan gelerek Mezopotamya ve Suriye'de yaşayan kavimlerle karşılaştıktan sonra yüksek bir uygarlık meydana getirmişlerdir.

Kuzey Suriye ve Filistin'de son zamanlarda yapılan kazılar neticesine göre Samîler, Mezopotamya'ya doğrudan doğruya çöl üzerinden gelmemiştir. Önce Filistin ve Suriye'deki dağlık bölgeleri takip ederek kuzeye, Münbit Hilal denilen Habur Nehri yataklarına gelmişlerdir. Buradan Fırat su yolu ile Mari (Tel-Hariri) üzerinden Babilonya'ya vardıkları tahmin edilmektedir.³¹

Başta Akkadça ve Arapça olmak üzere eski ve yeni Samî dillerdeki Orta Asya lehçelerine ait, ancak Samîleştirilmiş, sayısız kelimenin bu dillere girişi kısmen bu karışma döneminde olmuş, kısmen de Sümer bölgesinden Arabistan içlerine göç etmeye mecbur kalan ve buralara yerleşerek Samîleşen Orta Asyalı boyların ana dillerinden kalmıştır.³²

Samî kavimlerin konuştukları diller, büyük lehçe farklarına rağmen, dilbilgisi kuralları açısından aynıdır. Bu dillerde sadasız harfler büyük rol oynarlar. Kelimelerin kökü daima üç ünsüzden ibarettir. Bunlar hiçbir zaman değişmez. Ön ve son ekler ile belirli kalıplara girerler. Samî lehçeler kendi aralarında çok büyük farklar gösterir. Bunlar Doğu Samîleri ve Batı Samîleri olarak iki büyük gruba ayrılırlar. Doğu Samîleri'nin en eski temsilcisi Akkadlar'dır.³³

Bu bilgiler ışığında Samî kavimlerin dilleri arasındaki karşılaştırma sonucu, başlangıçta yüksek bir kültüre sahip olmadıklarını görmekteyiz. Aksine daha önceleri oldukça

³⁰ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.282,283

³¹ F. Kınal, a.g.e., s.16.

³² M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.284.

³³ F. Kınal, a.g.e., s.16.

ilkel bir göçebe hayatı yaşamakta idiler. Yüksek kültüre işaret eden kavramlar, Samîler'in Mezopotamya ve Suriye'nin medeni unsurları ile karışıp kaynaştıkları devirlere aittir. Tüm bunlar Samî kavimlerin dili, dini, siyasi yaşamları ve medeniyetleri göz önüne alındığında bunların aslında bir çöl halkı olduklarını göstermektedir.

Başka bir görüşe göre Samîler'in kökeni Suriye-Filistin bölgesinde aranmaktadır.³⁴ Fakat bu görüş bilim adamları tarafından pek kabul görmemiştir.

Son yıllarda Mezopotamya ve Suriye'de yapılan araştırmalar, Samîler'in buralarda görünüşlerinin tarihi devirlerde olduğunu ortaya koymuştur. Zamanında bilim adamları farklı farklı yerleri Samîler'in ana yurdu olarak kabul etmişlerdir. Bunlardan Hall, Samîler'in ana yurdunu Suriye'de, T. Lagrange Mezopotamya'da aramıştır. Hatta Samîler'in kökenini Orta Asya'ya kadar götürülenler de olmuştur.

Bulunan arkeolojik belgeler ve yapılan tarih araştırmaları sonucunda saf Samî tipinin Arabistan'da bulunduğunu kesin olarak belirten Winckler'in yayınından sonra Arabistan'ın Samîler'in ana yurdu olduğu hemen hemen tüm bilim adamları tarafından kabul görmüştür.

Arabistan'dan önce Mezopotamya'ya taşan Samî dalgası Suriye ve Filistin'de ancak MÖ. 2500 yıllarına doğru görülmüştür. Bölgede ilk görünen Samîler sonraları Mezopotamya'da I.Babil İmparatorluğu'nu kurmuş olan Amurrular'dır. Batı Sâmilileri olarak da adlandırılan Amurrular, Sümer (Sinear) kültürünün etkisinde bulunan bölgede, güneyden gelen yeni göçlerle çoğalmışlardır. Bununla birlikte, medeniyet bakımından da ilerlemeye başlamış, yerli halk ile karışıp kaynaşmışlardır.³⁵

Biz de, Samîler'in ana vatanlarının Suriye, Filistin ve Mezopotamya değil, Arabistan olduğu kanaatindeyiz.

3.SAMÎ GÖÇLERİ'NE GENEL BAKIŞ

Arap Yarımadası'ndaki kuraklık dönemi başladıktan bir müddet sonra ırmaklar kurumuş, iklim değişmiş, toprak çoraklaşmış, hayat şartları her geçen gün güçleşmiştir. Gittikçe çölleşen Arabistan artık, eski devirlerde her geçen gün artan nüfusu besleyemez hale gelmiştir. Kuraklık ve bunun neticesi olan kıtlık yüzünden, MÖ. 4. Binyıl'ın sonlarından başlayarak Arabistan Yarımadası'nın merkezinden çevresine doğru çeşitli göç hareketleri görülmeye başlamıştır. Bu göçlerden güneybatıya doğru olanları Babülmendep üzerinden Afrika'ya geçerek, Kızıldeniz'in batı sahilindeki Habeşliler'i doğurmuştur.³⁶

³⁴ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.284.

³⁵ M.Ş.Günaltay, Yakın Şark III Suriye-Filistin, T.T.K Basımevi, 2. Baskı, Ankara-1987, s.34,35.

³⁶ M.Ş.Günaltay, Yakın Şark Elam ve Mezopotamya, s.285

Eski Mezopotamya tarihinde üç büyük Samî Göçü olmuştur. En güçlü ve devamlı göç dalgası kuzeye doğru olmuştur. Kuzeye doğru gerçekleşen ilk göç hareketleri tarihte derin izler bırakmıştır.

Birinci büyük Samî Göçü, M.Ö. 2500'lerde meydana geldiği tahmin edilen Akkadlar'ın göçüdür.³⁷

Akkadlar, bölgeye daha önceden yerleşmiş ve Ön Sümerler anlamına gelen **“Presümerienler”** ile Sümerler'in karışık kaynaşmasından oluşmuş bir kavimdir. Askeri ve siyasi birlikten mahrum olan bu bedevi kabileler Sümerler'in düzenli orduları karşısında fazla direnemeyerek, Fırat boylarına yerleşmişlerdir.³⁸

Akkadlar, Sümer sitelerine ancak işçi ve ücretli asker olarak girebildiler. Bunun neticesinde Samîler, her geçen gün çoğaldılar. Sümerler'in medeniyetlerini ve savaş usullerini öğrendiler. En sonunda iyice kan kaybeden Sümerler'e karşı isyan ederek Mezopotamya'nın yukarı bölümünü yani sonradan Akkad adını alan bölgeyi Sümerler'den aldılar.

Samîler'in bu ilk göç hareketi, Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı yerde Bağdat civarında Kiş şehrine yerleşmeleriyle sonuçlandı.³⁹

Bundan sonra Akkad bölgesi çölden akan Sami dalgalar ile dolmaya başladı. Fakat, MÖ. 2050 yıllarına doğru Elamlar'ın Kalde'yi istilâ etmeleri, bu bölgede olan Samî kabilelerden bir bölümünün kuzeye doğru çekilmelerine neden oldu. Bunlar, o zamanlar **Subartu** olarak adlandırılan Yukarı Mezopotamya'ya yayıldılar. Bu bölgelerde Orta Asya'lı Subaru boyları ile karşılaştılar. Subarular'a ait Asur, Ninova gibi sitelere yerleşmeye başladılar. Samî kabileler ve Orta Asyalı Subaru boylarının karışmasıyla tarihte Asurlular denilen kavim doğdu. **Ön Asurlular** denilen bu kavim MÖ. 2000 yıllarına doğru Yukarı Dicle ve Zap Nehri bölgesine kadar uzanmış bulunuyorlardı.⁴⁰

MÖ. 3. Binyıl'ın sonları ile 2. Binyıl'ın başlarında meydana gelen ikinci Samî göçü ise Sümerler'in batılı anlamına gelen **MAR.TU'LAR** dediği Amurru göçleridir.⁴¹

Amurrular, İbraniler ve Fenikeliler gibi, Samî dillerin doğu lehçesini konuşuyorlardı. Bu nedenle bazı bilginler Amurrular'u **“Doğu Kenanlılar”** olarak da adlandırmışlardır.⁴²

Amurrular Tevrat'ta ise Amoritler olarak geçer.⁴³

---

³⁷ F. Kınal, a.g.e., s.18.

³⁸ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.293.

³⁹ F. Kınal, a.g.e., s.18.

⁴⁰ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.287,288.

⁴¹ Ekrem Memiş, Genel Tarih, Tablet Yayınları, s. 139.

⁴² F. Kınal, a.g.e., s.18.

⁴³ Arif Müfit Mansel, a.g.e., s.7.

Üçüncü büyük Samî göçü, Ege göçlerinin meydana getirmiş olduğu karışıklıklardan yararlanarak, aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam eden Arami kabilelerinin göçleridir.⁴⁴ Asur krallarının, Aramiler'e karşı yapmış oldukları amansız savaşlar sebebi ile Aramiler, Yukarı Dicle bölgesine, yani Asur'a sokulamamışlardır.⁴⁵ Öte yandan Asur Devleti, gelişimini yavaş ve devamlı adımlarla yapamamış, değişik zamanlarda ilerlemelere ve tekrar gerilemelere maruz kalmıştır.

Aramiler Asurlular'a sokulamamışlarsa da Aramiler'den Bit-Zamani kabilesi doğuda Diyarbakır civarına, Bit-Adini kabilesi Fırat Nehri'nin büyük kıvrımı içerisine, Bit-Agusi kabilesi Fırat ile Karasu arasına, Bit-Gabbar kabilesi Gaziantep civarına, Bit-Brutaş kabilesi ise Kayseri civarına kadar ilerlemişlerdi.⁴⁶

Aramiler özellikle Kuzey Mezopotamya'da Guzana (Tel Halaf) Til-Barsib (Tel-Ahmar), Orontos (Asi Nehri) civarındaki Hamat ve özellikle Dımışk (Şam) gibi pek çok önemli şehir devletleri meydana getirmişlerdir. Daha sonra da, aralarında birleşerek Asur istilasına karşı sürekli mücadele etmişlerdir.⁴⁷

4. SAMÎ KAVİMLER VE SAMİLEŞMİŞ KAVİMLER

Son zamanlarda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar ve buluntulardan önce, tarihi otoritelere hâkim olan Tevrat an'anesine göre, İran eteklerinden Filistin ve Sina bölgesi ve Suriye'nin kuzeyine kadar uzanan saha ile Arap Yarımadası'nda ve Habeşistan'daki kavimler genellikle Samî sayılıyorlardı. Genel olarak kabul edilen bu esasa göre, eski kavimlerden başta Akkadlar ve Asurlular (kısmen) olmak üzere Amurrular, Kalde'liler (Geldaniler), Aramiler, Fenikeliler, Kenaniler, İbraniler ile Arabistan kabileleri Samî sayılmaktadır. Ancak bu kavimler Samî tipten farklı fiziksel özellikler taşımaktadır.

Oysa, saf Samî tipin fiziksel özellikleri dikkate alındığı zaman, eski kavimlerden sadece Sinear'da I. Babil Devleti'ni kurmuş olan Amurrular'ın tipinin saf Samî tipe uygun olduğu görünmektedir. Çünkü bunların da geniş omuzlu, gaga burunlu, siyah gözlü ve siyah saçlı, iri yarı dolikosefal insanlar oldukları anlaşılmaktadır.

Meselâ Samî sayılan Fenikelilere ait mezarlarda bulunan kafataslarının brakisefal (yuvarlak kafalı) oldukları görülmüştür. Suriye'de yaşayan ve yine eskiden beri Samî sayılan Aramîler'in de Samî tipin temsilcisi olan Arap bedevisi tipinde olmadıkları ortaya çıkmıştır.

⁴⁴ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, 5. Baskı, Eylül-2003, Konya, s.156

⁴⁵ F. Kınal, a.g.e., s.19.

⁴⁶ Ekrem Memiş, a.g.e., s.156.

⁴⁷ F. Kınal, a.g.e., s.19.

Aramîler, geniş brakisefal kafaları, burnun kemerliğini iyice gösterecek şekilde basık ve arkaya yatık alınları ile Samî tiplerden ayrılıyorlardı. Daha sonraki dönemlere ait Mısır abideleri ile Asurlular'dan kalan ve Aramîler'i tasvir eden kabartmalarda (II.Salmanasar dikili taşı gibi) bu yüz tipi oldukça belli olmaktadır.

İbraniler'e ait buluntularda brakisefal kafalara daha çok rastlanmaktadır. Yine son araştırmalara göre, Samî gruplara verilen Asurlular'ın da köken olarak Samîlerden önce Asur iline hâkim olan ve Asur şehrini kuran Orta Asyalı Subariler ile Samîler'in karışmasından oluşan melez bir kavim oldukları tespit edilmiştir.

Tüm bu araştırmalar göstermiştir ki, Samîler'den önce Arabistan dışındaki Ön Asya'ya Orta Asya'dan gelen birtakım boylar yerleşmiştir. Bu dönemlerde Irak'ta, Suriye ve Filistin'de, Anadolu'da görülen boylardan hiçbiri Sami ırka mensup değildi. MÖ. 3. Binyıl'ın başlarında ise Samîler buralarda, daha önce veya daha sonra gelmiş olan diğer etnik gruplarla beraber bulunmuşlardır.

Kökenleri Ana Türk yurduna, yani Orta Asya'ya dayanan bu etnik gruplar, başlangıçta yüksek kültürleri, ırki özellikleri ve kabiliyetlerinin sonucu, bu insan topluluğunun girişimci unsurunu teşkil ediyorlardı. Fakat bu girişken ve çalışkan unsurlar, Arap Yarımadası'ndan sürekli akan göç dalgaları içinde yavaş yavaş bir taraftan kalabalığı teşkil eden Samîler'in dilini almış, diğer taraftan da kendi dillerine ait kelimeleri Samî lehçeye göre telâffuza başlamış, sonunda ana dilleri de kaybolmuştur. Bundan dolayıdır ki, eski kavimlerden fiziksel özellikleri bakımından saf Samî tipine uymayanlar, Samîleşmiş kavimler olarak adlandırılmışlardır.⁴⁸

5. SAMÎLER'İN SİNEAR'I İSTİLASI

3. Binyıl'ın başlarında Arabistan çöllerinden taşan Samî dalgaları Fırat boylarına dayandığında, Sinear'da yüksek bir kültüre sahip olan Sümerler yaşıyordu. İnsanın iştahını kabartan verimli toprakları, güzel meyve ve hurma bahçeleri, geniş meraları, zengin sanat eserleri ve tapınaklarında toplanan hazineleriyle Sümerler Arap Yarımadası'nın çölleri ile İran'ın yüksek kayalıkları arasında, etrafındaki barbar kabilelerin ısrarla ele geçirmek istedikleri zengin bir bölgeyi oluşturuyordu. Dönemin diğer toplumlarına göre oldukça ileri düzeyde bir kültüre sahip olan Sümerler, çivi yazısı şekline soktukları piktografik bir yazıyı kullanıyorlardı. Ancak Sümer siteleri arasındaki anlaşmazlıklar Sinear'a girmek için fırsat

---

⁴⁸ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.289,290.

bekleyen düşmanlarına ümit veriyordu. Rakip Patesiler^{*}den her biri rakibine karşı galip gelmek için Fırat boylarına dolmuş olan bedevi Samîler'den aylıklı asker alıyordu.

Samîler böylelikle Sinear'a sokulmaya yol bulunca orada yerleşmek ve çoğalmak için her fırsattan yararlanmaya başladılar. Tarlalarda, bağ ve bahçelerde çalışmak üzere Sinear şehirlerine girdiler. Her geçen gün çoğaldılar. Sonunda MÖ. 4. Binyıl'ın sonu, 3. Binyıl'ın başlarına doğru Sinear'in kuzey tarafındaki Samîler bu bölgede kuvvetli bir varlık gösterecek kadar çoğalmışlardı. Merkezleri, Fırat'ın alçak bölgeye girdiği ve Dicle'ye doğru ilk büyük kollarını gönderdiği sahaydı. Bugün Ebu-Habba denilen Sippar bu bölgede bulunuyordu.

Güney Sümer sitelerinden Lagaş Patesisi Eannatum'un MÖ. 2900 tarihlerine doğru Kuzey Kiş Kralı Al-Zu ile Kaş (Opis) Kralı Zuga'yı yenmesi, Samîler'in yoğun olarak buldukları bölgedeki Sümer kuvvetlerinin sonu demektir. Eannatum'un halefleri de Lagaş'ın sindirici gücünü devam ettirecek bir lider çıkaramadılar. Bundan yararlanan Samîler, Kiş ve Keş sitelerinde hâkimiyeti ellerine aldılar.

3. Binyıl'ın başlarına doğru Sinear'ın kuzey bölgesinde milli bir varlık teşkil eden Samîler, bu sayede siyasi bir güç de kazanmış oluyorlardı. Artık Sinear'da dilleri ve tipleri birbirlerinden tamamen farklı ve mücadele halinde iki grup bulunuyordu. Bunlardan ikinci grubu oluşturan Samîler, içine girdikleri Sümer medeniyetini, Sümer yazısını, Sümer sanatını öğrenmiş ve Sümerler kadar uygarlaşmışlardı.

Eannatum'un haleflerinden Urukagina, Lagaş'ın sarsılan gücünü yükseltmek için çok çaba sarf etti. Din temsilcilerinin ve memurların halka karşı yaptıkları haksızlıkların önüne geçmek, bozuk idareyi düzeltmek için birtakım sosyal reformlar gerçekleştirdi. Onun sosyal reformları kanun tabletlerinde görülür ve iki bölümde anlatılır.⁴⁹ Ancak, Urukagina'nın milli Tanrı Enlil'e karşı Ningirsu'yu baş Tanrı olarak tanıtmaya kalkışması, hem kendisinin, hem de Lagaş'ın huzurunu sona erdirdi. Bu arada Umma'da Babu isminde bir rahibin oğlu olan Lugalzaggisi, Urukagina reformundan ilham alarak, Umma kral sülalesinin dönemini başlatmış ve iktidara geçmişti.⁵⁰ (MÖ. 2375) Lagaş'ın iç karışıklıklarından faydalanarak Uruk şehrini de ele geçirmeyi başarmıştı. Böylece yeterli miktarda askeri kuvvete sahip olan Lugalzaggisi Lagaş'ı, Urukagina'nın 25. idare yılında ele geçirmiş ve kralını da esir etmiştir.

Lugalzaggisi'nin 25 yıl süren saltanat devri, Sümer hâkimiyetinin en parlak dönemi olmuştur. Bu kral Eannatum'dan sonra Sinear'ın kuzey bölgesinde büyük nüfuza sahip olan

---

* Mezopotamya'da, Sümerler devrinde, site denilen şehir-devletleri yöneten rahip-krallara verilen ad.

⁴⁹ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.291.

⁵⁰ F. Kinal, a.g.e., s.61.

Samîler'i buradan uzaklaştırmıştır. Ardından Kiş'de kurdukları prensliği ortadan kaldırmış ve başkenti Umma'dan Uruk'a taşımıştır.

Lugalzaggisi tarafından Tanrı Enlil'e sunulmuş olup son dönemde Nippur'da bulunan büyük vazolar üzerindeki kitabelerden öğrenildiğine göre bu dönemde Sinear'da Samîler'in elinde hiçbir şehir kalmamış, hepsi yine Sümerler'in eline geçmiştir.

Lugalzaggisi, bu üstünlüğü Sinear sınırlarının ilerisine kadar götürmüştür. Doğuda Elamlar'ı, batıda Samîler'i ve Yukarı Fırat bölgesindeki diğer boyları hâkimiyeti altında topladı. Sınırlarını Akdeniz kıyılarına kadar genişletti. Uruk krallığını, hemen hemen bütün Ön Asya'ya hâkim bir imparatorluk haline getirdi.

Fakat imparatorluğun sınırlarının çok geniş alanlara yayılması kontrolü zorlaştırıyordu. Bu durumdan yararlanmak isteyen ve Sinear'ın yukarı kısmına yerleşip medenileşen Samîler, Sümerler'i sürekli rahatsız ediyordu. Nitekim Arabistan çöllerine kadar yayılmış olan Samîler'in baskıları, Lugalzaggisi ile beraber Sümer hâkimiyetinin de yıkılması ve Sümer topraklarının Samîler tarafından istila edilmesi ile sonuçlandı.⁵¹

---

⁵¹ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s.292.

III. BÖLÜM

AKKAD GÖÇLERİ

I. AKKAD İMPARATORLUĞU

1. AKKAD DÖNEMİ KAYNAKLARI

Bu döneme ait belgelerin çok az bir bölümü orjinaldir. Örneğin, Sargon ve Naram-Sin'in zafer kitabeleri, Saripul Kaya Kitabesi, Maniştusu Obeliski gibi veya birkaç inşaat kitabesi dışında, bu döneme ait tabletlerin büyük bir kısmı daha sonraki dönemlerde, özellikle III. Ur, İsin-Larsa ve Eski Babil devirlerinde yazılmış kopyalardır. Bu kopyalar Nippur ve Ur arşivlerinde bulunmuştur.⁵²

Akkadlar tarafından milli kahraman olarak tanınan Sargon, hakkında birçok efsaneler anlatılan, parlak zafer halkaları meydana getirmiştir. Nippur'da kopya edilmiş bir metinde Sargon'un 34 muharebe kazandığı anlatılmaktadır.⁵³

Bunlar arasında önemli olayları kaydeden kronikler, ominalar (fal metinleri) ve omina şerhleri gibi belgeler vardır.⁵⁴ Örneğin bir omina'ya göre I. Sargon Uruk'u aldıktan sonra güneydeki diğer Sümer siteleri üzerine yürümüş, Ur'un surlarını yıkmış, ardından şehri yağma ettirmiş, aynı sona uğrayan Lagaş'da zamanında Urnina tarafından mabut Ninmarki adına yaptırılmış olan mabet yıktırılmıştır. Lagaş'ın rakibi ve aynı zamanda düşmanı olan Umma da bu sondan kurtulamamıştır. Daha sonra Sargon, Basra Körfezi kıyılarına kadar inmiş, zafer silahını deniz suyu ile yıkamıştır.

Başka bir omina'ya göre ise, Sargon Elam havalisini de istilâ etmiş, **“Elam ve Barahsi'nin başını kırdıktan”** sonra **“Mari ve Elam adamı”** adı verilen Başbuğ Uga'yı esir ederek Nippur'a götürmüştür. Ardından daha güneye inmiştir. Tilmun, yani Bahreyn Adaları'nı da zapt etmiştir. Bu son sefer, Sargon'un oldukça mükemmel bir donanma hazırlamış olduğunu göstermektedir.⁵⁵ Akkad dönemini aydınlatan diğer önemli bir belge de mitolojilerdir. Bunlardan başka **“sene isimleri”**, sözcükler ve coğrafya metinleri (KAV 92) de tamamlayıcı bilgiler verir.

⁵² F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.75

⁵³ Ş. M. Günaltay, Yakın Şark Elam ve Mezopotamya, s. 296,297

⁵⁴ F. Kinal, a.g.e., s.75

⁵⁵ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 296

Akkad dönemi hakkında bizleri aydınlatan belgelerin en önemlisi “**Mücadelenin Kralı**” anlamına gelen “**Şartamhari Metinleri**”dir.⁵⁶ Bu belgelerde Naram-Sin’in Anadolu’ya yaptığı seferler anlatır. Şartamhari metinleri, biri Anadolu’da Hattuşaş (Boğazköy) arşivinde, ikincisi Mısır’da Tel el Amarna’da, üçüncüsü Mezopotamya’da Babil’de olmak üzere üç nüsha halinde bulunmuştur. Bu nüshalardan Hattuşaş arşivinde bulunanı KBo III, 13 numaralı metin, Hititler zamanında (MÖ. 1750-1200), Akkadça orijinalinden Hititçe’ye tercüme edilmiştir. Şartamhari metinleri, Anadolu kökenli olmamakla beraber Anadolu hakkında bizleri aydınlatan en eski yazılı vesikadır.⁵⁷

Başka bir metinde (KAV 92) ise Sargon’un hâkim olduğu memleketleri gösteren o zamanki bilgilere göre bir dünya haritası çizilmiştir. Tabletın arka yüzünde de bu memleketler hakkında bilgi verilmiştir.

Son zamanlarda Elam belgelerinin yayımlanması ile Naram-Sin’in Awan sülalesinden Hita ile yapmış olduğu anlaşma açıklanmıştır. Bunun dışında Naram-Sin’e ait bir “**Naru**” (stel) metninin de Boğazköy ve Sultantepe’de birer kopyaları ele geçmiştir.

Bu metinler dışında, Tel Brak kazıları, Nuzi (Kerkük civarındaki Yorgantepe) ve bilhassa Mari (Tel Hariri) kazıları, Akkad krallarının Habur, Orta Fırat ve Yukarı Dicle bölgesindeki faaliyetlerinin arkeolojik delillerini ortaya koymuştur. Bunun yanında Kıbrıs adasında, üzerinde “**Tanrı Naram-sin’in kölesi Mar-İştur**” yazılı bir silindir mühür ile Uruk’ta üzerinde Sargon’un kızı Enheduanna’nın adının yazılı olduğu bir vakıf hediyesi vardır.⁵⁸

2. SÜMERLER VE AKKADLAR

Eskiden beri Sami kavimlerden biri olarak gösterilen Akkadlar, gerçekte tam anlamıyla Samî bir kavim değildir. Bu İmparatorluk, Sinear’ın ilk sekenesi olan Ön Sümer ve Sümerler’le sonraları buralara gelen Samîler’in karışık kaynaşmasından meydana gelmiş melez bir ırktır.

MÖ. 2500’lerde Akkadlar’ın mensup olduğu ilk Samî kavimleri Arap Yarımadası’ndan çıkarak Mezopotamya’ya gelmişlerdir.⁵⁹ Fakat MÖ. 2350’lerde Sargon’un liderliğinde kendi kültürleriyle ortaya çıkarak, Mezopotamya’ya hâkim olmuşlardır. Sümer Kral Listesi’nden anlaşıldığına göre, Kral Sargon Agade (Akkad)

---

⁵⁶ F. Kınal, a.g.e., s.75

⁵⁷ E. Memiş, Tarih boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri

⁵⁸ F. Kınal, a.g.e., s.75

⁵⁹ R. Yıldırım, Öaasya Tarih ve Uygarlıkları, İzmir-1996, s. 29.

kentini kurduktan sonra, Basra Körfezi ile Nippur arasındaki Sümer kentlerinden Ur, Uruk, Lagaş, Umma ve Larsa'yı ele geçirdi. Kiş Krallığı'nı da ortadan kaldırdıktan sonra⁶⁰ Mezopotamya'da Sümer idaresi son buldu. Bundan sonra Sümerler, Akkadlar'ın kurdukları devletin idaresinde yaşamışlardır.

Akkad bölgesi halkının dili başlangıçta Sümerce idi. Buralara Samîler girmeye başladıktan sonra dil de Sümer ve Samî lehçelerinin bir karışımı halini almıştır. Daha sonraki asırlarda çölden sürekli olarak buralara akan Samîler'in yerleşmeleri neticesinde Sümer kelimeleri de; Samî dillerin etkisi altında kalmış ve Samî dillere uygun kalıplara sokularak Akkad dili, tamamıyla Samî bir şekil almıştır.⁶¹

Akkad kültürü Sami kültürüyle, Sümer kültürünün kaynaşmasından oluşmuştur. Agade şehrinde kurulan devlet, başlangıçta bir kent devleti görünümündeyken, zaman içinde güçlenip genişleyerek güçlü bir imparatorluğa dönüştürülmüştür.⁶²

3. AKKAD DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE SARGON DÖNEMİ

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Eski Mezopotamya tarihinde üç büyük Samî göç hareketi cereyan etmiştir. Bu göçlerin ilki, MÖ. 2500'lerde vuku bulduğu tahmin edilen Akkad Göçleridir. Bu kabilelerin gerçekleştirmiş olduğu göç hareketi, Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı Doğu Sinear'ı ele geçirmeleri ve Bağdat civarındaki Kiş şehrine yerleşmeleriyle sonuçlandı.

İkinci büyük Samî göç hareketi ise Mezopotamya'ya Sümerler'in batılı anlamına **MAR.TU'LAR** dediği Amurrular'ı getirmiştir.

Üçüncü büyük Samî göçü de MÖ. 14. yy'da başlayıp 9. yy'a kadar sürekli bir sızıntı halinde devam eden Arami kabilelerinin göçleridir.⁶³

Samî göçlerinin birinci aşaması yukarıda da ifade ettiğimiz gibi MÖ. 2500'lerde gerçekleşmiştir. Bugünkü Arapların en eski ataları olarak kabul edilen Akkadlar'ın gelmesiyle birlikte, Mezopotamya'nın gerek etnik, gerekse siyasi çehresi değişmiştir.⁶⁴

Samîler, uygar Mezopotamya toplumunun çevresinde yarı göçebe bir hayat sürerek yavaş yavaş Mezopotamya'ya sızmışlardır.⁶⁵

---

⁶⁰ E. Memiş, Genel Tarih., s. 139

⁶¹ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 293

⁶² R. Yıldırım., a.g.e., s.29

⁶³ F. Kınal, a.g.e., s. 18

⁶⁴ E. Memiş, Tarih boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri

⁶⁵ R. Yıldırım., a.g.e., s.30

Sümerler, MÖ. 4. Binyıl'ın sonlarından 3. Binyıl'ın sonlarına kadar olan dönemde Mezopotamya'da birçok şehir devletleri kurmuşlar ve bu şehir devletleri, kendi aralarında hâkimiyet mücadelesi vermişlerdir. Bu büyük mücadele nedeniyle, aralarında milli birlik sağlayamayan ve bu yüzden de, şartlar oldukça müsait olmasına rağmen merkezi bir devlet kurmayı başaramayan Sümerler, MÖ. 2500'lerden itibaren Mezopotamya sitelerine sızmaya başlayan ve MÖ. 2350-2150 yılları arasında büyük bir devlet kurmayı başaran Samî kökenli Akkadlar'ın hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır.⁶⁶

Öyleyse, daha önce de belirttiğimiz gibi Mezopotamya'da kurulan ilk Samî devlet, Sargon tarafından MÖ. 2350 yılında kurulan Akkad İmparatorluğudur.⁶⁷

Akkad devletini kuran ve onu hemen hemen bütün Ön Asya'yı kaplayan bir imparatorluk haline getiren Agade hanedanının ilk yöneticisinin adı, sonraları Şarken denilen, Eski Ahit'e Sargon biçiminde geçen Şarrum-kin'dir. Sargon kaynağı ile ilgili efsaneler, Sargon'un Kiş şehriyle ilgili olduğunu gösterir.⁶⁸

Sargon'un başardığı işler insanüstü kabul edildiği için, kökeninin de sırlara büründürülmesi gerekiyordu. Böylece Sargon'un doğumundan ölümüne kadar bütün hayatı efsanelerle doludur. Onun doğumunu anlatan efsane Tevrat'ta (Exodus II 5) Musa'ya⁶⁹ İran'da Kyros'a, sonra da Roma'yı kuran ikizlere mâl edilmiştir.⁷⁰ Başka bir inanca göre de Fırat kenarındaki Azupiranu şehrinde bir bahçıvan onu nehirde bularak büyütmüş, yakışıklı bir delikanlı olan Sargon'a, Tanrıça İştar aşık olmuş ve ona Sümer ve Akkad memleketlerinin hâkimiyetini vermiştir.

Sargon sadece yüksek kültür alanının siyasal anlamda birleştirilmesiyle yetinmemiştir. Sargon'un doğuda Elam'a, kuzeydeki dağ kavimlerine, Suriye ve Lübnan'a, Toroslar'a kadar Küçük Asya'ya yaptığı askeri seferler, onu tarihin "**İlk dünya hakimi**" yapmıştır.⁷¹ Onun bu seferlerini anlatan yazılı belgeler, o dönemin Ön Asya tarihini de anlamak için önemlidir.

Akkad Devleti'nin Kıbrıs ve Hindistan ile de ticaret bağları olmuştur. Ayrıca Basra Körfezi'ndeki adalara karşı da seferleri olduğu yine bu belgelerden anlaşılmaktadır. Bu kayıtlar onun kara ordusunun dışında denizlerde de savaşacak güçte bir deniz gücüne sahip olduğunu anlatmaktadır. Sargon'un Anadolu ile ticaret yapan tacirlerin istekleri doğrultusunda, onların davası uğruna savaşmak için bir ordu ile Anadolu'ya gittiğini yine

⁶⁶ E. Memiş, Genel Tarih., s. 138.

⁶⁷ E.Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya-1996, s.24.

⁶⁸ F. Kınal, a.g.e., s. 75.

⁶⁹ F. Kınal, a.g.e., s. 76.

⁷⁰ R. Yıldırım., a.g.e., s.30.

⁷¹ B. İplikçioğlu, Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları İstanbul-1990, s. 50.

Şartamhari Metinleri'nden öğreniyoruz.⁷² Böylece Sargon'un üç büyük denize ulaşmış olması, Akkad İmparatorluğu'na özellikle tehlikeye açık olan Mezopotamya bölgesine barış ve güven getirmiş olmalıdır. Mezopotamya'daki bu yeni gücün yani Akkad İmparatorluğu'nun en önemli dayanak noktaları, bu devletin askeri yönden güçlü olması, yönetim mekanizmasındaki merkeziyetçi yapı ve bir tür feodâl düzen idi. Akkadlı Sargon ile dünya tarihinde ortaya çıkan **“Dünya İmparatorluğu”** ve **“Tanrı krallığı”** kavramları da, Eski Ön Asya'nın daha sonraki siyasal gelişimine temel oluşturmuştur.⁷³

Sümer kral Listesi'nden öğrendiğimize göre ise, **“Uruk silahla vuruldu. Krallık Akkad'a geçti. Hurma bahçivanının evlatlığı, sonra Ur-zababa'nın sakisi olan Sargon kral oldu. Akkad'ı kurdu ve 56 sene idare etti.”** Sargon'un gerçek adını bilmiyoruz. **“Gerçek kral”** anlamına gelen Şarru-kenu adını muhtemelen kral olduktan sonra almıştır. Uruklu Lugal-Zagesi'nin III. Uruk Sülalesi'ni, kurduğunu, yukarıda adı geçen Urzababa'nın da IV. Kiş Sülalesi krallarından olduğunu yine bu kral listesinden öğreniyoruz. Böylece Sargon, Lugal-Zaggesi'nin saldırılarına karşı Kiş Krallığı'nın sınırlarını korumakla işe başlamıştır. Lugal-Zaggesi'yi mağlup ederek ona bağlı olan Basra Körfezi ile Nippur arasındaki Ur, Uruk, Lagaş, Umma ve Larsa gibi önemli Sümer şehirlerini ele geçirmişti. Sargon ilk başta Kiş Krallığı'na rakip olmamış ve onu yıkmamıştı.

Tam tersine, Agade (Akkad) memleketinde yeni bir şehir kurarak buna Bab-ilim **“Tanrının Kapısı”** adını vermişti. Sargon'un Kiş Krallığı'nı ve kendisinin eski Beyi olan Urzababa'yı nasıl ne zaman ortadan kaldırdığı belli değildir. Ancak, Naram-Sin zamanına ait bir vesikada Akkad Devleti'nin kuruluşu şöyle anlatılıyor: **“Ecdadım Şarru-kenu Uruk şehrini yıktı. Kişliler'in hürriyetini verdi. Onların burun halkalarını yaktı. Ayaklarındaki zinciri kırdı.”**⁷⁴ Bu rivayetlerden ortaya çıkan tarihi gerçek, Sargon önce Sümerli olan Güney Mezopotamya şehirlerini ele geçirmiş, sonra Kiş Krallığı'nı da ortadan kaldırarak, kuzeyin Samîleri ile güneyin Sümerleri'ni tek bir idare altında toplamıştır.⁷⁵

Sargon Babilonya'da siyasi birliği sağladıktan sonra, kendisini **“Şar kişşati”** Kiş kralı = Büyük kral ilân etmişti. Arkasından birçok seferler yapmıştır. Fakat, bu seferlerin kronolojisi tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, Güney Mezopotamya'nın

---

⁷² R. Yıldırım., a.g.e., s.30,31.

⁷³ B. İplikçioğlu, a.g.e., s. 50.

⁷⁴ F. Kınal, a.g.e., s 76.

⁷⁵ E. Memiş, Genel Tarih., s.139.

coğrafi şartlarının gereği olarak, öncelikle Doğu memleketleri ile uğraşmıştır. Çünkü, Sümer ve Babilliler'in Elam dedikleri Batı İran'ın Basra Körfezi'ne yakın olan yerlerini içine alan Anşan (veya Anzan) memleketi ile Sümer şehirleri arasında, çok öncelerden beri ticari ilişkiler olmuştur. O dönemlerde Uzak Doğu memleketlerinin (özellikle İndus medeniyetinin) eski Akdeniz medeniyetleri ile Basra Körfezi'nde birleştiği dikkate alınır, bu körfezin önemi ve Sümer ve Elam çekişmesinin nedenleri kendiliğinden anlaşılır.

Akkad Devleti'nin kurulduğu MÖ. 24. yüzyıl'ın ortalarında Elam memleketinde de birçok küçük şehir devletleri vardı. Aralarında en güçlüsü Awan idi. Çünkü Sümer Kral Listesi'nde bir Awan sülalesinin gösterilmesi, bu sülalenin daha önceleri Sümer memleketine hâkim olduğunu gösterir. Sargon'a ait vesikalardan anlaşıldığına göre, Awan Kralı Luhhişşan ile Warahaşa (Barahsi) krallarından halefleri gibi bahsedilir ve onlarla ittifak yaptığı bildirilir. Bundan dolayı Sargon, Basra Körfezi'ne doğudan gelebilecek herhangi bir müdahaleyi önlediği gibi, memleketin ihtiyaç duyduğu taş ve madeni de temin etmişti.

Aslında Sargon'un asıl ünü, ilk defa onun tarafından gerçekleştirilen **“Batı'nın fethi”** nden sonra olmuştur. Çünkü Basra Körfezi'ndeki ticaretin şah damarının Fırat nehri olduğunu Sargon anlamış ve bu güzergâh üzerindeki kervan konaklarını ele geçirmiştir. Bir vesikada: **“Fırat kenarındaki Tutul şehrini zaptedince, bu şehrin tanrısı Dagana kurbanlar sunduğunu, bunun üzerine bu tanrının kendisine “Mari, İbla ve Yarmuti memleketlerinin hâkimiyetini Sedir ormanlarına (Amanoslar'a) ve Gümüş dağlarına (Toroslar'a) kadar verdiğini”** kaydeder.

Bu şehirlerden Tutul'un Hit'in olduğu yerde, yani Babil'den sonra Fırat üzerindeki ilk konaklama yeri olduğu anlaşılmıştır. Hatta burada 1963 senesinde Sargon'un Zafer steline ait bir parça da bulunmuştur. İkinci konaklama yeri olan Mari'de (Tel Hariri) yapılan Fransız kazıları sonunda bu dönemdeki Akkad hâkimiyetinin arkeolojik delilleri meydana çıkarılmıştır.

Yukarıda adı geçen Sedir ormanlarının Amanoslar, Gümüş Dağları'nın ise Toroslar olduğu konusunda bir fikir birliği vardır.⁷⁶ Er Sülâleler devrine son vererek,*

---

⁷⁶ F. Kınal, a.g.e., s. 77.

* Er Sülâleler Devri (MÖ. 2850-2350).Er Sülâleler I Devrinde (MÖ. Ca. 2850-2650), şehir tanrısının hizmetlerini yapan, kurbanların ihmal edilmemesine dikkat eden **“Ensiler”** bir rahip-kral durumunda idiler. Fakat Er Sülâleler II Devrinde (MÖ. 2650-2550), bu rahip-krallar, artık kendilerine ait saraylarda oturan dünyevi birer kral olmuşlardı. Bu suretle, Er Sülâleler II Devrinde (Messilim Çağı) din ve devlet işlerinin birbirinden ayrıldığı, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, dini işlerle baş rahiplerin dünya işleriyle de kralların meşgul oldukları anlaşılıyor. Fakat az sonra, Er Sülâleler III Devrinin (MÖ. 2550-2350) sonlarında yaşayan (MÖ. Ca. 2375'lerde

MÖ. 2350-2150 tarihleri arasında Mezopotamya’da büyük bir imparatorluk meydana getiren Samî asıllı Akkadlar zamanında Mezopotamya ile Anadolu arasında canlı bir kervân ticaretinin varlığı, Şartamhari metinlerinden öğrenilmektedir. Bu imparatorluğun kurucusu olan Sargon, Konya’nın doğusundaki **Acem Höyük** (Puruşanda) şehrinin tüccarları tarafından Anadolu seferine teşvik edilmiş ve Sargon, burayı zapt etmiştir.⁷⁷

Hatta bu tabletin arka yüzüne de imparatorluğuna bağlı ülkeleri gösteren bir harita çizdirmiştir. Bu haritanın üzerinde memleketlerin isimleri yazılı olmasına rağmen, bu yerler tespit edilememiştir.⁷⁸ Ancak, kendi haritalarımıza baktığımızda, eskiçağ dünyasının tanıdığı olduğu ilk büyük imparatorluğun sınırları güneyde Basra körfezi kıyılarından doğuda Elam’a, batıda Akdeniz’den kuzeyde Orta Anadolu topraklarına kadar uzanıyordu. Diğer bir ifadeyle Mısır dışında kalan bütün Ön Asya memleketleri Akkad İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alıyordu.⁷⁹ Hatta Eski Babil devrinde kopya edilen bir vesikada Sargon’un Kaptar (Tevrat’taki Kaftor = Girit) seferinden bahsedildiği ve Erken Minos III (MÖ. 2350-2100) devrinden beri Girit’te Babil’in çıplak tanrıça figürlerine rastlandığı için, Sargon’un bu adayı da zapt ettiği ileri sürülmüştür.

Sargon’un Agade’de kurmuş olduğu imparatorluğun başlangıç tarihi Ön Asya tarihinin dönüm noktasıdır. Akkad İmparatorluğu’nun kuruluşu ile Sümerler’in eski devri son bulmuştur. Böylece Sümerler ile Samîler’in ortak eseri olan “**Sümer Klasik Çağı**” başlamıştır.⁸⁰

Sonunda Sargon 56 senelik iktidarı boyunca birçok başarılar elde etmiştir. Dünyanın ilk büyük Sömürgeci imparatorluğunu kurmayı başarmıştır. Fakat birçok kral gibi o da zamanında takdir edilmemiş ve öldükten sonra efsaneleştirilmiştir. Sargon’un sonunu bir Babil kroniğinden öğreniyoruz. Buna göre Sargon son yıllarında tanrının gazabına uğramıştır. Bu yüzden kıtlık isyan gibi türlü sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. En sonunda da bir suikaste kurban gittiği rivayet edilmektedir.⁸¹

Lagaş kralı **Urukagina**’nın tabletlerinden, bu iki kuruluş (saray ve mabed) arasında bir rekabet ve geçimsizliğin başladığını öğreniyoruz. Bu devrin sonunda ise, Mezopotamya şehirleri üzerindeki egemenlik Sami Akkadlar’a geçtiğinde, krallar, baş rahiplik, baş yargıçlık ve baş komutanlık yetkilerini şahıslarında toplamak suretiyle monarşik bir otorite kurmuşlar, hattâ kendilerini tanrılaştırmışlardır.

⁷⁷ E. Memiş, Genel Tarih., s. 162.

⁷⁸ F. Kınal, a.g.e., s. 77.

⁷⁹ E. Memiş, Genel Tarih., s. 139.

⁸⁰ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 296.

⁸¹ F. Kınal, a.g.e., s. 77.

4. MANİŞTİSU VE RİMUŞ DÖNEMLERİ

Eskiçağ tarihinde büyük bir imparatorluk kuran Sargon'un Rimuş ve Maniştusu adında iki oğlu vardı. Sargon oğullarına büyük bir dünya devletini miras bırakmıştı. Bu imparatorluğun içinde farklı farklı kavimler yaşıyordu. Bu kavimler Sargon'un almakta olduğu vergilerin ağırlığını taşıyamıyorlar ve bu durumdan kurtulmak istiyorlardı. Gerçekten, bu büyük devleti yönetmek oldukça zordu. Çünkü bu devlet dil ve din birliğinden yoksundu.

Sümer Kral Listesi'nden öğrendiğimize göre babasının yerine önce Rimuş, sonra da Maniştusu geçmiştir.⁸² Rimuş, babasının iyice yaşlandığı bir dönemde ortaya çıkan isyanları bastırmak konusunda büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ninova'da bulunan bir vesikada Rimuş'un isyan hareketine ön ayak olan Elamlı Anzan kralını mağlup ettiği ve ardından esir ederek güneş tanrısına sunulmak üzere Sippar'a gönderilmiş olduğu haber verilmektedir.⁸³

Ancak, Rimuş'tan sonra kendi oğlunun değil de, biraderinin tahta çıkması keyfiyeti, Akkadlar gibi patriarkal (baba erkil) aile gelenekleri için alışılmış bir durum değildir. Öte yandan bu kardeşlere ait vesikalar, Rimuş'un daha çok, imparatorluğun güney ve batısındaki memleketlerle, Maniştusu'nun ise kuzey ve doğu ülkeleriyle uğraştığını göstermektedir. Örneğin, Rimuş'a ait bir vesikada Ur, Uruk, Lagaş, Umma ve Kazallu şehirlerinin isyan ettiğini görmekteyiz. Elam ve Warahşa memleketleri de belki aynı anda ayaklanmışlardı. Rimuş sefere kolaylık olması için Diyala nehri yakınlarında kendi adını verdiği "**DUR RİMUŞ**" adındaki kaleyi yaptırmıştı. Böyle tehlikeli durumlarda ve böyle büyük bir devleti tek başına idare etmenin vermiş olduğu zorluk karşısında, Rimuş yönetime kardeşini de ortak etmiştir. Belli bir süre (coregent olarak) birlikte idare etmeleri ve böylece memleketi paylaşmaları doğaldır.⁸⁴

Kiş kralı ünvanını taşıyan Rimuş, Tanrı Enlil adına Nippur mabedine birçok vazo koydurmuştur. Rimuş'un, Tanrı Nippur'un mihrabına kendisinin de kurşundan bir heykelini koydurmuş olduğu anlaşılıyor. Günümüze kadar ulaşan bu heykel üzerinde iki dille yani Sümer ve Akkad dillerinde yazılmış bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabe müşterek Sümer-Akkad idaresinin bilinen en eski vesikasıdır. Rimuş Agade sarayında gizlice düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmüştür. Rimuş'un yerine kardeşi Maniştusu tahta geçmiştir.⁸⁵

Elamlar'ın merkezi olan Sus'da Maniştusu'nun haç şeklinde bir abidesi ve bronz bir heykeli bulunmuştur.⁸⁶ Sümer mabetlerinden birine, kendisi tarafından bizzat koydurulan küçük heykeli, Elam bölgesinin bunun zamanında kesin olarak Akkad hâkimiyetine girmiş

⁸² F. Kinal, a.g.e., s.78

⁸³ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 301.

⁸⁴ F. Kinal, a.g.e., s.78

⁸⁵ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 301.

⁸⁶ F. Kinal, a.g.e., s.78

olduğunu göstermektedir. Sus kazısında Maniştusu'ya ait farklı heykeller de bulunmuştur. Ancak, bunlar buraya bizzat Akkad kralı tarafından konulmamıştır. Bu heykeller, sonraları yani Elam kralı Şutruk-Nahunte'nin Sinear'ı istilâ ettiği sıralarda Sümer-Akkad sitelerinden özenilerek Sus'a götürülmüş olan şeylerdir. Sus kazısında bulunan Maniştusu heykeli bu nedenle Elam'a götürülmüştür. Akkad kralını oturmuş olarak gösteren bu heykelin biri diyoritten diğeri de mermerden yapılmıştır.⁸⁷ Bugün, Ninova'daki İştâr mabedinin Maniştusu tarafından yaptırıldığını bildiğimiz gibi, Asur kazılarında bulunan bir mızrağın da Maniştusu'ya, Eski Asur devletinin "**Çadırda yaşayan krallar'ından Ab'azu**" tarafından sunulduğu, üzerindeki kitabeden anlaşılmıştır.

Yine, Sümer Kral Listesi'nden öğrendiğimize göre, Rimuş 9 yıl, Maniştusu ise 15 yıl iktidarda kalmıştır. Buna göre Sargon'un ölümünden sonra, tahta önce Rimuş'un geçtiği, ancak idari güçlükler nedeniyle sonradan imparatorluk topraklarının iki kardeş arasında paylaşıldığı bilinmektedir. Fakat Rimuş'un 9. iktidar yılında bir suikast neticesinde ölmesi sonucu yerine Maniştusu geçmiş ve memleketin yegane hakimi olmuştu. Fakat çok geçmeden o da bir suikaste kurban gidince, bu defa Akkad tahtına, Maniştusu'nun oğlu Naram-sin geçmişti.

5. NARAM-SİN DÖNEMİ

Sargon'un haleflerinden biri olan Naram-Sin, tam anlamıyla dedesine layık bir torun olmuş ve onun yolunu takip etmiştir. Agade'deki taht değişikliği üzerine, aralarında Mari Ensisi Migir-Dagan'ın da bulunduğu güneydeki bütün Sümer şehirleri (Ur,Uruk, Nippur,Umma) Kiş şehrinde ona karşı bir koalisyon kurmuşlardı. Bu vesikayı, Naram-Sin zamanında Lagaş Ensisi olan Lugal Uşumgalin raporu da doğrulamaktadır. Bu sırada Anadolu şehirleri de ayaklanmışlardı.⁸⁸ Akkad devletinin kurucusu Sargon'un torunu Naram-Sin'e ait Şartamhari metinlerinde, adı geçen kralın Sedir ormanlarını (Amanoslar) ve Gümüş Dağları'nı (Toroslar) aşarak Anadolu'ya girdiği ve Hatti Kralı Pampa'nın önderliğindeki 17 şehir devletinden oluşan Anadolu koalisyonuna karşı savaştığı anlatılır.⁸⁹

Hatti Kralı Pampa'nın başkanlığında 17 kraldan oluşan koalisyonla Puruşhanda, Kaniş (Kültepe) ve Kursaura (Konya Aksaray'ı) gibi şehir devletleri girmişlerdi.⁹⁰

Şartamhari metinlerinin Hattuşaş arşivinde ele geçirilen kopyasının ilk 7 satırı kırık olup, metin, 8. satırdan itibaren şöyle devam etmektedir:

8. Bana karşı bütün memleketler isyan ettiler.

⁸⁷ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 301.

⁸⁸ F. Kinal, a.g.e., s.79

⁸⁹ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, 5. Baskı, Eylül-2003, Konya, s.16

⁹⁰ F. Kinal, a.g.e., s.79

9. GUŞUA kralı Anmanailu, Pakki kralı Bumanailu
10. Ulluwi (Ullama) kralı Lupanailu, sonra ... kralı .... inmipailu
11. Hatti kralı Pampa, Kaniş kralı Zipani, ... kralı Nur-Dagan
12. Amurru kralı Huwaruvaş, Paraşi kralı Tişenki
13. Armanu kralı Mudakina, Sedir dağları kralı İşgippu
14. Larak kralı Ur-larak, Nikku kralı Ur-banda
15. Türki kralı İlşu-Nail, Kuşaura kralı Tişkinki
16. Toplam 17 kral, ki onlar savaşa girdiler ve ben onları vurdum.
17. Hurriler'e karşı bütün orduyu seferber ettim ve sonra (tanrılara) şarap takdim ettim.
18. O zaman savaşçılara, binlerce düşman askeri hiç mukavemet etmedi.

Metnin tahrip olup da okunmayan arka yüzünde, geceleyin düşman karargâhına bir baskın yapıldığı ve bu baskın sonucu onların yenilgiye uğratıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca ele geçirilen ganimetlerden de eksik cümleler halinde bahsedilmektedir.⁹¹ Bu ganimetler arasında bakırdan ve gümüşten yapılmış olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır.⁹²

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Şartamhari metinleri, Anadolu kökenli değil, ancak, Anadolu hakkında bilgi veren en eski yazılı vesikadır. Bu metinden öğrendiğimiz kadarıyla, MÖ. 3. Binyıl'ın sonlarında Anadolu'da büyük bir devlet yoktu. Ancak, her şehirde küçük bir krallık hüküm sürmekte idi. Aralarında hâkimiyet mücadelesi yaptıklarına şüphe olmayan bu şehir devletleri, dıştan gelen tehlikeler karşısında, içlerindeki en güçlü şehir kralının liderliği altında bir araya gelerek, tek bir güç halinde mücadele etmesini de biliyorlardı. Gerçekten, bu vesikada da belirtildiği üzere, Akkad İmparatoru Naram-Sin 17 Anadolu kralının oluşturduğu koalisyonu karşı savaşmış ve onları mağlup etmeyi başarmıştı.⁹³

Netice olarak denilebilir ki, Naram-Sin'in Anadolu üzerine yapmış olduğu bu sefer, bir çeşit keşif seferidir. Akkadlar, bu ilk seferde, Anadolu'nun yeraltı ve yerüstü zenginliklerini tanımaya çalışmışlardır. Nitekim, Ur'da bulunmuş olan Akkadça bir metinde: "**.... (Tanrı) Nergal, kudretli Naram-Sin için yolu açtı ve ona Arman'ı, İbla'yı verdi ve ona Amanus'u, Sedir Dağı'nı ve Yukarı Denizi bağışladı**" şeklinde bir ifade geçmektedir. Aynı metnin diğer bir yerinde ise: "**O, Anamus'u Sedir Dağını itaati altına aldı**" diye geçmektedir ki, bu ifadelerden, Akkad İmparatoru Naram-Sin'in Anadolu'nun zenginliklerini çok çabuk tanıdığını ve hiç vakit kaybetmeden Amanus bölgesini kontrolü altına aldığı sonucunu, çıkarmak mümkündür. Belki de, Şartamhari metninde adı geçen Sedir Dağı kralı

---

⁹¹ E. Memiş, a.g.e., s. 17

⁹² E. Memiş, Tarih boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri, s.16

⁹³ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, 5. Baskı, Eylül-2003, Konya, s.17

İşgippu, Naram-Sin'in, bu kadar kısa sürede, bir daha ülkesi üzerine geleceğini tahmin etmemiş her halde ki, müttefiklerini yardıma çağırmamıştı. Bunun sonucunda, inşaatlar için son derece kaliteli sedir, servi ve şimşir ağaçlarının yetiştiği Amanus bölgesi, Akkad İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmişti. Gerçekten, inşaatlar için gerekli temel maddelerin başında yer alan kerestenin, Mezopotamya'da mevcut olmadığı gerçeği dikkate alınır, Amanus ve Sedir Dağları'nın, Mezopotamya ekonomisi için ne kadar önemli olduğu, oldukça iyi anlaşılır.

Anadolu, Amanus bölgesini Akkadlar'ın lehine kaybetmekle, güneydoğu sınırındaki güvenliğini de tehlikeye sokmuş oluyordu. Hakikaten, Amanus geçitleri, Akkadlar'ın eline geçtiği için, Mezopotamya kavimleri, diledikleri zaman Anadolu içlerine kolaylıkla girebilirlerdi.⁹⁴

Boğazköy'de bulunan bir "**Şartamhari**" metninde anlatılan bu olaylar, Ur'da bulunan ve Naram-Sin'in Subartuya ve yüksek memlekete (Anadolu'ya) yaptığı seferleri anlatan başka bir Ur vesikası ile de tasdik edilmiştir.

Bu yazılı vesikaların yanında, Naram-Sin'in Anadolu seferlerinin arkeolojik delilleri de bulunmuştur. Tel Bırak kazılarında duvarları 11 metre kalınlığındaki kalenin temellerinde, üzerlerinde Naram-Sin yazılı tuğlalar ve Troya II tabakasının tipik maskeli kaplarından bulunmuştur. Bundan başka Diyarbakır civarındaki Pir Hüseyin Köyü'nde Naram-Sin'e ait bir stelin parçası daha bulunmuştur.⁹⁵ Akkad kralı burada uzun sivri sakalı ile görülmektedir. Ganimet olarak zamanında Sippar'dan Sus'a götürülmüş Naram-Sin'e ait kıymetli bir stel daha bulunmuştur. Naram-Sin'in bu steli, Zagros dağları bölgesindeki Lulubi'ler üzerine yaptığı askeri hareketleri gösteren resimler konulmuştur. Kısa bir peştemala bürünmüş, başında iki boynuzlu ve sivri uçlu bir miğfer bulunan Naram-Sin, Lulubi'leri takiben dağa tırmanmaktadır. Silah olarak elinde oklarla bir yay bulunmaktadır. Balta veya mızrakla olmakla beraber, kısa gömlekle askerleri ise dağınık bir vaziyette yürümektedirler.⁹⁶

Dedesinin izinden giden Naram-Sin, Sargon'un büyük fetihler plânını başarıyla gerçekleştirmiştir.

Tabletler üzerinde görülen kayıtlar ile Omina (fal) metinlerinden Naram-Sin'in Mezopotamya'nın bütün sınırlarında mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır. Zamanında, Asurbanipal tarafından diktirilmiş bir kitabede Naram-Sin'in bizzat verdiği bilgiye göre,

---

⁹⁴ E. Memiş, Tarih boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri, s.16

⁹⁵ F.Kinal, a.g.e., s.79

⁹⁶ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 304.

iktidara geldikten sonra Elamlılar'ın isyanıyla karşılaşmış, isyanları bastırmış ve bunları itaat altına almıştır.⁹⁷

Naram-Sin'in Elam seferi ise bir "**nâru**" metninde heyecanlı bir macera romanı gibi anlatılmaktadır: Vücutları Hurri kuşları gibi (tüylü) ve yüzleri kargaya benzeyen Umman Mandalar (Barbarlar) önce Puruşhanda'yı, sonra Subartu, Gutium, Elam ve nihayet Meluhha'yı (İndus vadisini) 90.000 kişilik ordularıyla ele geçirmişlerdi. Naram-Sin bunlara karşı saldırıya geçmeleri için askerlerine emir veriyor ve **"eğer kan akarsa, onlar da bizim gibi Ölümlü insanlardır, eğer kan akmazsa, onlar ebedi cinler, Enlil'in yaratıklarıdır"** diyor. Sonra bu mahluklardan 12 esir alınıyor ve bunların kanları aktığı için, Manda cenkçilerinin de kendileri gibi adem oğlu oldukları anlaşılıyor. Ne var ki, meydana gelen savaşta Akkad orduları yeniliyor. Bunun üzerine Naram-Sin bir orakel (fal) açtırıyor, ancak neticenin olumsuz olmasına rağmen, tekrar taaruza geçiliyor. Akkad ordusu tekrar mağlup oluyor. Ancak, bu sırada iyilik seven Tanrı Ea (Enki) işe müdahale ediyor, zaferi Naram-Sin'e nasip etmek suretiyle hikâyeyi tatlı sonuçlandırıyor.

Bu efsanede Manda cenkçileri (Barbarlar) denilen kavimlerin Gutiler olduğu ve Naram-Sin'in bu istilacı kabilelere karşı savaştığı anlaşılmaktadır. Biz burada Naram-Sin'in doğu seferlerine işaret etmek istiyoruz.

Naram-Sin'in Zagros dağlarında ve Elam memleketlerinde yaptığı savaşların arkeolojik delilleri Paikuli'den Horen üzerinden İran'a giden yol üzerindeki Tardunni kaya kabartması ile Saripuldeki kitabeli kabartmadır.⁹⁸

Subaru'ya yani Orta Mezopotamya'ya, Zagros dağları boğazlarından inen Guti'ler ile İran dağlarının batı bölgelerini işgal eden Lülübiler'e ve Med'lerin ataları olan kuzeydoğu Manda'larına karşı savunma mecburiyetinde kalmış, bütün bunları güçlü bir şekilde başarmıştır.⁹⁹

Naram-Sin'in Zagros dağlarında yaşayan Lulübiler'in kralı Annubani'ye karşı kazandığı zaferi ise, sanat tarihinde yer alan meşhur zafer steli ile ebedileşmiştir.¹⁰⁰

Naram-Sin'in batı bölgelerinden Amurru ve Kenan memleketlerini de istilâ ettiği anlaşılmaktadır. Fakat, Naram-Sin'in Mısır'ı da zaptetmiş olduğu yolundaki iddiaları gerçeğe pek uygun değildir. Akkadlar'ın nüfuzlarını Suriye'ye hatta Filistin'e kadar genişlettikleri bu devirlerde, sonraları Fenike adını alacak olan sahil limanlarında ve bilhassa Sidon, (Sayda)

⁹⁷ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 303.

⁹⁸ F.Kınal, a.g.e., s.79

⁹⁹ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 303.

¹⁰⁰ F.Kınal, a.g.e., s.79,80.

Tir (Sur) ve Biblos (Byblos) limanlarında oldukça önemli ticaret faaliyetlerinde buldukları bilinen bir gerçektir. Kıbrıs'ta üzerinde Naram-Sin'in bir memuruna ait kitabeyi de içine alan bir vazodan ve Amurrular'la Kenanlılar tarafından ortaklaşa oluşturulan bir tanrıçanın çıplak küçük bir heykelinin bulunması, Akkadlar döneminde Akdeniz bölgeleri ile Suriye arasında ticari ilişkilerin ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Naram-Sin'e ait bir kitabenin Asur'ca kopyasında Akkad kralının Tibar dağında Aram kralı **Harşamatki'yi** yenilgiye uğrattığı bildirilmektedir. Aram adının ilk defa görülmesi nedeniyle bu bilgi önemlidir.¹⁰¹

Böylece Naram-Sin zamanında Akkad İmparatorluğu'nun sınırları doğuda Elamdan, batıda Akdeniz'e ve kuzeyde Anadolu'ya, güneyde Basra Körfezi'ne kadar uzanıyordu. Bu durum Sargon zamanındaki sınırların aynen muhafaza edildiğini gösterir. Bunun üzerine Naram-Sin ilk defa dört iklim kralı (Şar kibratim arbaim) unvanını almıştır.¹⁰² Ayrıca, Mezopotamya'da bir krala "**tanrı**" niteliğinin verilmesi ilk kez bu devirde ortaya çıkmıştır.

Naram-Sin'den sonra başa geçen krallar döneminde Akkad devletinin zayıfladığı görülmüştür. Bunun nedenlerini, devletin içindeki Sümer şehir devletlerinin rahip krallarının (Ensi) isyan etmeleri, İran'ın Zagros Dağları'nda yaşayan kavimlerin saldırıları ve Elamlılar'ın Mezopotamya'ya akın etmeleri olarak gösterebiliriz.¹⁰³

Naram-Sin'in sonunu tam olarak bilmiyoruz. Kral listesine göre, yerine oğlu Şarkali-Şarri geçmiştir. Naram-Sin zamanına ait vesikalardan öğrenildiğine göre, Akkad imparatorluğu onun zamanından itibaren sarsılmaya başlamıştır. Elam memleketlerinin isyanı barış anlaşmaları ile önlenmeğe çalışılmış, Anadolu şehirlerinin ayaklanmaları bunları takip etmiş, diğer taraftan dağ kavimleri de Mezopotamya'nın zenginliklerinden faydalanmak için harekete geçmişlerdi.

6. ŞARKALİ-ŞARRİ (BİNKALİ-ŞARRİ)

Binkali-Şarri çok karışık ve huzursuz bir dönemde yönetimi devraldı.¹⁰⁴ Ona ait kitabelerde dedesinin muhteşem ünvanı görülmez. Bu durum, Naram-Sin'den sonra, imparatorluğun uzak bölgelerinin geleceklerini güvence altına aldıkları fikrini vermektedir.¹⁰⁵ Nitekim taşıdığı mütevazı "**Akkad kralı**" ünvanı uzak ülkelerin elden çıkmış olduğunu gösterir. Binkali-Şarri'den günümüze ulaşan bir vesikada: Elamlar'ın akınlarını geri püskürttüğünü, Amurru ülkelerine kadar sokulan Guti kavimlerinin başkanı Şarlak'ı esir

¹⁰¹ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 304.

¹⁰² F.Kınal, a.g.e., s.80.

¹⁰³ R. Yıldırım, Önyasya Tarih ve Uygarlıkları, İzmir-1996, s. 31.

¹⁰⁴ F.Kınal, a.g.e., s.80.

¹⁰⁵ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 306.

aldığını ve Uruk'ta çıkan bir ayaklanmayı bastırıldığı anlatılmaktadır. Sargon'un son zamanlarında gördüğümüz Akkad ordularının en az üç cephede savaşmak zorunda kaldıkları anlaşılıyor.

Şarkali-Şarri'nin 25 yıl devam eden idaresinden sonra Akkad Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumu, hiç bir şey Sümer Kral Listesi kadar açık bir şekilde ifade etmez. Listede bu kraldan sonra kim kraldı, kim değildi? Sorusunun cevabı yazılıdır. Sonra da İgigi, Nanum, İmi, Elulu isimlerinin karşısına sadece 3 rakamı yazılmıştır. Böylece Sümerli Kâtip bize Binkali-Şarri'nin ölümünü izleyen günlerde dört şahsın kendilerini kral ilân ettiklerini ve bunlar arasındaki mücadelenin üç sene sürdüğünü anlatmak istemiştir. Bu şahıslardan hangisi tahtın meşru varisi idi, bilmiyoruz. Fakat kral listesinde, Babilonya'ya bir asır kadar hâkim oldukları için Guti krallarının isimleri de vardı. Bu isimlerden, dördüncü kral Şargali-Şarri vesikalarında adı geçen Şarlak, altıncı kral ise Elulmeş'tir. Bu son isim, karışık bir dönemde krallık iddia eden dört kişiden sonuncusu, yani Elulu olarak kabul edilmektedir.

Fakat Guti başkanının başarısı geçici olmalıdır, çünkü kral listesinde Elulu'dan sonra Dudu (21 sene) ve Şudurul (15 sene) isimleri görülür. Bu krallardan Dudu'ya ait Nİppur ve Adab (Bismaye) da vesikalar bulunmuştur. Bu suretle Dudu'nun Guti tehlikesini bir müddet için önlediği tahmin edilebilir. Bununla beraber Akkad Devleti'nin artık sadece Akkad denilen Orta Babilonya topraklarına hâkim olduğu anlaşılıyor.

Özetle söylemek gerekirse, Akkad Devleti'nin çöküşünü artık hiç bir şey durduramazdı. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere, tehlike çanları yalnız Akkadlar için değil, memleket içinde yaşayan Sümerler için de çalmakta idi.¹⁰⁶

7. AKKAD MEDENİYETİ

Akkadlar'ın mensup olduğu ilk Samî kavimleri (Doğu Samileri), Arap yarımadasından çıkarak Orta Mezopotamya bölgesine gelmişlerdir. Yüzyıllarca Sümer bölgesini Sümerler'le paylaşmış olan Akkadlar, Sümer kültürünü de benimsemişlerdir. Fakat MÖ. 2350 yıllarında kendi kültürleriyle ortaya çıkmışlar ve Mezopotamya'ya hâkim olmuşlardır. Böylece Mezopotamya'da Sümer idaresi son bulmuş ve Akkadlar'ın kurmuş oldukları devletin idaresinde Sümerler, sakin bir halk olarak yaşamışlardır.

Akkad kültürü, kendilerine özgü kültürleriyle, Sümer kültürünün kaynaşmasından oluşmuştur. Akkad (ya da Agade) şehrinde kurulan devlet, Önasya dünyasının dönüm

---

¹⁰⁶ F.Kınal, a.g.e., s.80,81.

noktasıdır. Artık bir site devleti olmaktan ziyade, siteden imparatorluğa doğru gelişmiş bir devlet görünümündedir.¹⁰⁷

Fakat burada yabancı hâkimiyet altındaki Sümer memleketinin tarihine girmeden önce, Akkad Devleti'nin tarihteki önemi üzerinde durmalıyız: Samîler Akkad Devleti'nin kuruluşu sayesinde memleketin eski bir çok geleneğini değiştirmişlerdi. Bir defa devletin resmi dili Akkadça olmuştu. Sümerce, tıpkı Ortaçağlar Avrupası'ndaki Latince ve Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki Arapça gibi, yalnız din dili olarak güneydeki Sümer şehirlerinde rahipler tarafından kullanılıyordu.

Bu devirde devlet teşkilatı ve sosyal bünye de değişmişti.¹⁰⁸ Ok ve yayın özellikle Samî Akkadlar tarafından kullanıldığına dayanarak, Samîler'in Er Sülaleler Devri'nde Mezopotamya'ya geldikleri kabul edilmektedir. Hatta Ur'da mezarı bulunan Kraliçe Puabi (eskiden Şub-ad okunurdu) adının da Samî olduğu anlaşıldığı gibi, Er Sülaleler Devri'ne ait kral listelerindeki isimler arasında da Samî adlar görülür. Bundan dolayıdır ki, Er Sülaleler Devri'nin kültürü Sümerlerle Samîler'in ortak malıdır. Bu yüzden bu devre Sargon'dan önceki (presargonik) devirler dahi denilmektedir.¹⁰⁹ Er Sülaleler Devri'nin mütevazı EN'likleri (veya Ensilikleri) kralın tebası olan valiler haline gelmişlerdi. Teokratik sosyalist Sümer şehir devletlerinin mabed ekonomilerine dayanan "**Nimette de, zahmette de iştirak**" prensibi tamamen ortadan kalkmış, onun yerini şahsi mülkiyet almıştı. Bu yeni devirde devletin başındaki Şarru (kral), Er Sülaleler Devri'nin Lugalleri, Ensileri veya EN'leri gibi, tanrıların temsilcisi değildiler, bizatihi kendileri Tanrı idiler. Gerçi Sargon'u batı seferinde Tanrı Dagan'a kurban sunarken görüyoruz. Fakat Naram-Sin bütün yazılarında isminin başında Tanrı determinatifi ile görüldüğü gibi, zafer steli üzerindeki tasvirinde de Mezopotamya sanatında tanrılık alameti farikası olan boynuzlu taçla görünür.

Böylece bir tanrı-kral mefhumunun, Akkad ordusu gibi istila ordularının morali için önemli bir faktör olduğuna şüphe yoktur. Tarihte ilk defa "**daimi orduyu**" kurmuş olan Sargon, bu orduları sayesinde hemen bütün Önasya'yı istilâ etmişti. Fakat Akkad Devleti'ni süratle imparatorluğa yükselten âmil, hiç şüphesiz Sargon'un müstesna şahsiyeti, dehası ve kabiliyeti idi.

Gerçekten Sargon'un seferleri tetkik edilirse, onun büyük bir komutan olduğu kadar, kuvvetli ekonomik görüşlere sahip bir devlet adamı olduğu görülür. Daha Uruk Kralı Lugal Zagesi'yi bertaraf ettiği zaman, Basra Körfezi'nin ticari önemini anlamış ve Fırat kervan

¹⁰⁷ R. Yıldırım, Uygurlık Tarihine Giriş, s.53.

¹⁰⁸ F.Kınal, a.g.e., s.81.

¹⁰⁹F.Kınal, a.g.e., s.49.

yoluna hâkim olursa, devletin ekonomisinin sağlam temeller üzerine oturacağını kavramış olmalıdır. Zira onun her seferinin sonunda zapt edilen ülkelerden Akkad'a getirilen mallar, servetler anlatılır. Hatta "**Akkad'ın lanetlenmesi**" metninde bile: Gemilerin Meluhha gibi uzak ülkelerden getirdikleri mallar, Elamlılar ve Subarular tarafından çuval yüklü eşeklerle Akkad'a getirilen mallardan bahsedilir. Başka bir vesikada da "**Tilmun (Bahreyn adası) Magan ve Meluhha gemilerini Agade Önündeki rıhtıma bağladı**" denilmektedir. İmparatorluk içindeki canlı ticareti bu kısa kayıtlar göstermeye yeterlidir. Böylece anlaşılıyor ki, Sargon zapt ettiği ülkelere ağır vergiler koyuyor ve bunların aynî olarak verilmesini şart koşuyordu.

Günümüz anlayışına göre, Samî Akkadlar'ın kurduğu bu imparatorluk, kelimenin tam anlamıyla emperyalist bir idare tarzı idi. Elam, Anadolu, Suriye ve Yukarı Dicle bölgelerinin tabii zenginliklerini kendi devleti için sömüren dünya tarihinin bu ilk emperyalist devletinde baş kapitalist ise bizzat kral idi. Malik olduğu geniş toprakları saray adına işlettiği gibi, hizmetlerinden memnun olduğu beylerine, komutanlarına da toprak bağışlayarak, bu toprakların işletilmesinden de pay alıyordu. Meselâ Maniştusu obeliskinde krala ait 330 hektarlık büyük bir arazinin 98 kişiye satıldığı bildiriliyor. Bu durum, bize Akkad krallarının şahsi servetleri hakkında bir fikir verdiği gibi, memlekette özel mülkiyetin icabı olarak bir takım yeni zenginlerin türediğini, dolayısıyla da yeni halk sınıflarının ortaya çıktığını tasavvur etmemize yarar. Halbuki Er Sülaleler Devri'nde Sümer cemiyetinde hürler ve köleler olarak sadece iki sınıf vardı. Şimdi askerler, rahipler ve Azatlılar diye yeni sınıflar doğmuştur.

Akkad imparatorluğunun Mezopotamya tarihinde yaptığı bu reformun o zamanki dünyanın diğer ülkelerine de tesir ettiği şüphesizdi. Bilhassa Mezopotamya'da kurulan bütün devletlerin en sık temas ettikleri Elam memleketi üzerindeki etkisi olumlu sonuçlar vermiştir. Gerçi Akkad istilası kadar Elam'da kendine mahsus piktografik mahiyette bir resim yazısı keşfedilmişti. Fakat Akkad işgalinden sonra bu memlekette çivi yazısı kullanılmaya başlamıştır. Naram-Sin'in Awan sülalesinden Hita ile yaptığı antlaşma Elamca yazıldığı halde, bu sülalenin son kralı Kutik-inşuşinak kitabelerini çivi yazısı ve Akkad dili ile yazdırıyordu. Aynı şey Hurriler için de söylenebilir.

Fakat Akkad kralları işgal ettikleri bölgeler içinde en çok Asur bölgesinde oturan Samî halkın fikren uyanmalarına yardım etmişlerdi. Bu bölge halkı, Asur'u Güney Mezopotamya'dan ayıran çöl yüzünden, güneyde daha Cemdet-Nasr devrinde başlayan yüksek Sümer medeniyetinin nimetlerinden mahrum kalmışlardı. Bu itibarla bu bölgeye yazı, Akkad devrinde girmiştir. Maniştusu zamanında bu geri kalmış ülkeleri yöneten şeyhlerin bile hala "**Çadırda oturan**" bedeviler olduğunu Korsabad Kral Listesi sayesinde öğreniyoruz.

Akkadlar Asur bölgesini tamamen Samileştirmeye çalışmışlardır, öyle ki Akkadlar çağında Gasur adını taşıyan Nuzi (Yorgantepe) vesikalarında geçen şahıs adlarının çoğu Samî isimleridir. Üç asır sonra bu topraklarda hüküm süren I.Şamşi-Adad, ideal kral olarak Akkad krallarını görüyor ve onların gelecek plânlarını taklit ediyordu.¹¹⁰

Akkad İmparatorluğu'nun Anadolu üzerindeki etkisine baktığımız zaman olumlu olduğunu görürüz. Çünkü o dönemlerde Anadolu'da yaşayan şehir devletleri, Mezopotamya medeniyeti ile ilk defa karşılaşıyorlardı. Sargon'a ait "**Şartamhari Metinleri**" nde adı geçen tüccarlar, Asur ticaret kolonileri için bir terminus anti quem* sayılabilir. Çünkü başka bir vesikada da Kaniş Kralı Zıpani'den bahsedilmektedir. Akkad istilası sırasında, Anadolu'da çivi yazısının yayılmamasının nedeni, bu memleketin kendine özgü bir resim yazısı olmasındandır.

Mezopotamya'da esir ticareti de yapılmaktadır. Akkadlar zamanında köleler 10-15 shekele, III. Ur Devri'nde erkek köleler 55 shekele, kadın köleler 10 shekele, Hammurabi zamanında köleler 20-25 shekele satıldığı gibi, 6-10 shekel'den 90 shekele kadar satılan erkek köleler veya 3-5 shekelden 58,65 hatta 84 shekele satılan kadın köleler vesikalarda görülür. Hatta bir vesikada marifetli bir kölenin 120 shekele satıldığı yazılıdır.¹¹¹

Ancak, Akkad imparatorluğu bütün büyüklüğüne, zenginliğine ve ihtişamına rağmen, neden büyük bir hızla çökmüştür?

Bu soruların cevaplarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- İmparatorluk içinde değişik unsurların bir arada yaşaması
- 2- Dil ve din birliğinden mahrum olunması
- 3- Bağlı kavimlerin sık sık ayaklanması
- 4- Naram-Sin zamanında hareketlenen dağ kavimleri ve bunların merkezi otoriteden yoksun olmaları

Elam, Anadolu, Suriye ve Yukarı Dicle bölgelerinin doğal zenginliklerini kendi devleti için sömüren Eskiçağ ve dünya tarihinin bu ilk sömürgeci imparatorluğu yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı, MÖ. 2150'lerde Guti akınlarıyla yıkılmıştır.¹¹²

Akkad imparatorluğunun bu çöküşü, daha sonraki dönemlerde yaşayan bilginlerin de dikkatini çekmiştir. Çünkü, "**Akkad'ın lanetlenmesi**" adı verilen bir tablet yazılmıştır. Adı geçen metinde Nippurlu tarihçi, zamanın görüşüne göre, Akkad Devleti'nin çökmesini

---

¹¹⁰ F.Kınal, a.g.e., s.82,83.

* Başlangıç noktası

¹¹¹ F.Kınal, a.g.e., s.154

¹¹² Ekrem Memiş, Genel Tarih, Tablet Yayınları, 3. Baskı, Konya-2002, s.139

Naram-Sin'in Nippur'daki Enlil mabedini yağmalamasına bağlar. Ona göre, tanrılar kralı Enlil, intikam almak için Guti kavimlerini dağlardan indirmişti.¹¹³

IV. BÖLÜM

AMURRU (MARTU) GÖÇLERİ

1. YENİ SÜMER DEVLETİ (MÖ. 2060–1960)

III. Ur Sülalesi'nin kurulmasıyla Mezopotamya'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde Ur-Nammu ve halefleri, yabancı istilasının halk üzerinde oluşturduğu tepkiden yararlanmasını bilmişlerdir. Bu durum onların milli hislerini Sümer memleketinin siyasi birliğini sağlama yolunda kanalize etmelerine neden olmuştur. Sümerli olmayı canlandırmak için ne gerekiyorsa, hepsini yapmaya çaba sarf etmişlerdir. Bu yüzden, III. Ur Sülalesi'nin kurduğu bu devlete **“Yeni Sümer Devleti”** denildiği gibi, sülalenin yaşadığı bir asırlık döneme de, Mezopotamya tarihinin **“Rönesans Devri”** denilmiştir.

Kendisini toparlayıp, yeni bir yapılanma süreci başlatmak isteyen bir devletin, her şeyden önce, yapması gereken ilk iş, eğitim-öğretim sorununu çözmek olmalıydı. III. Ur Sülalesi kralları bu konuda ilerleme göstermişlerdir.¹¹⁴ Yazıyı keşfederek dünya medeniyet tarihinde önemli bir rol oynayan Sümerler de eğitim ve öğretime çok önem vermişlerdir. Fakat, Sümerler'de okuma-yazma ilk zamanlarda yalnızca rahiplere özgü bir sanat şeklinde idi. Ancak zamanla, özellikle III. Ur Sülalesi zamanında (MÖ. 2060-1960), kâtip olarak yetiştirilmesi düşünülen çocuklara mabetlerde rahipler tarafından okuma-yazma öğretildiğini görüyoruz. Nitekim kazılarda, üzerlerinde hece işaretleri yazılı okul tabletleri bulunmuştur. Örneğin Nippur kazılarında, I. Babil Sülalesi dönemine (MÖ. 1850-1550) ait 2500 adet okul tableti bulunmuştur.

Öte taraftan, Sümer okullarındaki eğitim şeklini gösteren vesikalar da vardır. Bunlara **“E dubba”** yani **“Tablet evi”** serisi denilmektedir.¹¹⁵ Asurbanipal kitaplığındaki Sümerce metinlerin bu dönemde yazıldıkları veya kopya edildikleri bilinmektedir. Bundan başka bu dönemin ekonomik hayatı hakkında bize bilgi veren Şallışdagan arşivi vardır. Nippur

---

¹¹³ F.Kınal, a.g.e., s.83.

¹¹⁴ F. Kınal, a.g.e., s.93.

¹¹⁵ E.Memiş, Genel Tarih, s.167

civarında hayvan alım-satımı yapılan bu kasabadaki bütün satışlar tabletlere kaydedilmiştir. Ayrıca şehirde yapılan evlenme, boşanma, evlatlık alma, köle alım veya satımı gibi sosyal hayatla ilgili bütün işler senetlerle yapıldığından, bu döneme ait binlerce iktisadi vesikalar kazılarda çıkarılmıştır.

Ayrıca, bu dönemin bürokratik idare sistemi gereği, III. Ur Sülalesi krallarından valilere, komutanlara gönderilmiş mektuplar ve talimatnameler de vardır. Kralların inşaat faaliyetlerini gösteren inşaat kitabeleri ise, iktidar yıllarını “**sene isimleri**” ile göstermeleri bakımından tarih için çok önemli vesikalardır.

Bu vesikalardan yola çıkarak, Yeni Sümer Devleti'nin medeniyet âlemine yapmış olduğu hizmetleri çok açık bir şekilde görebiliriz. Bu sülalenin kurucusu Ur-Nammu, daha önce, Uruk Kralı Utuhengal'in emrinde çalışan Ur valisi idi. Ur-Nammu, Lagaş Ensisi Namnahani'yi yenmek üzere ordusunu takviye edince, Beyi Uruk Kralı Utuhengal'e karşı isyan etmiştir. Bu mücadele sonunda Ur'un bağımsızlığını kazanmıştır. Ur-Nammu'nun icraatları, onun küçük bir Sümer sitesinden büyük bir devlet kurduğunu gösterir. Nitekim Akkad sülalesi gibi o da, büyük bir devlet kurmak istemiş ve Utuhengal'i yenerek, sahip olduğu bütün Sümer şehirlerini kendi hakimiyeti altına almıştı.

Onun döneminden kalan “**Kadastro tableti**” adı verilen bir metin vardır. Ur-Nammu bu vesikada belli şehirlerdeki mabedlere ait taşınmaz malların sayımını yapmakta, bir nevi mabed emlakını yeniden kayda almaktadır. Burada sınırlar nehir, kanal veya mabed gibi belirli ya da doğal çizgilere göre belirlenmiştir. Ur-Nammu dönemindeki Yeni Sümer Devleti'nin siyasi sınırları veya en azından yayılışı bu vesikada gösterilmektedir. Ancak, yer adlarının tayin edilememesi yüzünden, devletin sınırlarını tam olarak çizemiyoruz. Fakat arkeolojik kazılar neticesinde kuzeyde Tel Bırak'tan, Asur bölgesi dahil olmak üzere, Basra Körfezi'ne kadar hakim olduğunu arkeolojik buluntular göstermektedir. Ur-Nammu'nun orta Fırat üzerindeki Mari (Tel Hariri) şehrine de hâkim olduğunu, Mari Kralı Apilkin'in kızı Naram-Uram'ın isminin anlamından, “**Urun sevgilisi**”, anlaşılmaktadır.¹¹⁶

Urukagina'dan üç asır sonra Ur'da yaşayan Yeni Sümer Devleti'nin kurucusu Ur-Nammu, Ur halkı için yeni kanunlar hazırlamıştı. Bu tabletler, 1956 yılında S.N. Kramer tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki tabletler koleksiyonu arasında bulunmuş ve neşredilmiştir. Çok iyi korunmuş olan tabletin ön ve arka yüzlerinde dörder sütun olmak üzere sekiz sütun vardı. Tabletten ön yüzü, uzun bir prologu (önsözü) içeriyordu. Çok bozuk olan metnin okunabilen kısmında: “**Dünya yaratıldıktan ve Sümer ile Ur şehrinin kaderi tayin**

---

¹¹⁶ F.Kınalı, a.g.e., s.94

edildikten sonra, Sümer panteonun büyük tanrılarında Anu ve Enlil'in, Ur kralı olarak Ay Tanrısı Nannar'ı gösterdikleri, sonra Sümer'i ve Ur şehrini onun adına yönetmek için, Ay Tanrısı tarafından Ur.Nammu'nun seçildiği, yeni kralın ilk işinin Ur'un aleyhine gelişen Lagaş şehriyle savaştığı ve Lagaş kralı Namnahani'yi, Nannar'ın kudretiyle öldürdüğü ve Ur'un eski hududunu yeniden tespit ettiği," anlatılmaktadır.

Tabletin daha bozuk olan arka yüzünde ise, ancak 5 madde korunabilmiştir. Bunlar, bizim sulh-hukuk davaları dediğimiz yaralama olaylarına verilen küçük para cezalarını kapsar. Bu maddelerde cezalar hep parasaldır.

1955 yılında Nippur'da yapılan kazılarda, Ur-Nammu kanunlarına ait üç sütunlu bir kanun tableti daha çıkarılmıştır. Çok bozuk olarak ele geçirilen tablette 43 madde varsa da, çoğu okunamayacak durumdadır. Maddelerin bir bölümünde, herhalde köleler arasındaki cinsi münasebetlere ait hükümler bildirilir. Diğer bir bölümü ise, vatandaşlar arasında tarla yüzünden çıkan anlaşmazlıklarla ilgili sulh-hukuk davalarına ait maddelerdir.¹¹⁷

Ur-Nammu döneminden günümüze kadar ulaşan arkeolojik eserlerin başında Ur zigguratı gelir. Ur kazılarında Ay Tanrısı Nannar'ın mabedinin yanında harabeleri bulunan bu mabed kulesi, günümüzde restore edilmiştir. Yapılan yenileme çalışması, Sümerler'in, Athena panteonunu kuran mimarlardan binlerce sene önce, abideye benzeyen mimaride, dış görünüşteki uyumu sağlamak için, yatay ve dikey hatların zıtlığını bildiklerini göstermiştir. Ur-Nammu'nun Ur şehrinin dışında Uruk, Nippur, Eridu, Adab ve Larsa şehirlerinde de mabedler yaptırdığını sene isimlerinden öğreniyoruz.

Yine Ur kazılarında ortaya çıkarılan Ur-Nammu steli de çok kötü durumda ele geçmesine rağmen, III. Ur Sülalesi zamanındaki tasvir sanatı hakkında yeterli oranda bilgi vermektedir.

Ur-Nammu'nun bütün bu büyük işleri iktidarda kaldığı 18 seneye sığdırması zordu. Bunun içindir ki, ziggurat inşası gibi, birçok imar işleri oğlu Şulgi tarafından tamamlanmıştır.¹¹⁸

Sümer Kral Listesi'ne göre III. Ur Sülalesi'nin II. kralı olan Şulgi'nin iktidar süresi 46 yıl sürmüştür. Onun dönemine ait vesikalar incelendiğinde Şulgi'nin, sülalenin en büyük şahsiyeti olduğu görülür. Babasının kurmuş olduğu bu devletin yaşaması için yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Akkadlar zamanında olduğu gibi, krallık müessesesini tanrılaştırarak kuvvetlendirmiştir. Ekonomide de "**Kral Guru**" denilen yeni bir hacim ölçüsü çıkarmıştı. Onun döneminde takvim sisteminin de değiştiğini görüyoruz.

---

¹¹⁷ E. Memiş, a.g.e., s. 149.

¹¹⁸ F.Kınal, a.g.e., s.95

Şulgi'nin imar sahasında yaptıklarına baktığımız zaman, babasının başlattığı zigguratı tamamlamış, babasına ait bir de anıt-mezar yaptırmıştır. Ur kazıları sonucunda bu mezar yapıları ortaya çıkarılmıştır. Başkent Ur şehri dışında, egemenliği altında bulunan diğer şehirlerdeki imar faaliyetleri ise hem sene isimleri ile hem de arkeolojik delillerle tespit edilebilmektedir. Ancak, bütün bu başarılarına ve krallığın tanrısal gücüne rağmen Şulgi'nin, oğulları tarafından düzenlenen bir suikaste kurban gittiği tahmin edilmektedir.¹¹⁹

İbi-Sin tahta çıktığı zaman (MÖ. ca. 1975), Yeni Sümer Devleti'nin sınırlarını tam olarak bilemiyoruz. Onun döneminde Asur valisi olan Kikia, Eşnunna valisi Kirikiri ve Mari valisi Puzur-İştar başlangıçta Ur'a bağlı gibi görünmekte idiler. Ancak, adı geçenler devletin çökmesinden sonra bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. İbi-Sin'in tahta çıkışının daha 3. yılında huzursuzlukların başladığını görüyoruz.

Bu döneme ait vesikalar üzerinde çalışan E.O. Edzard, III.Ur Sülalesi'nin çökmesini üç sebebe bağlamaktadır:

- 1) Dağınıklık
- 2) Amurru göçleri
- 3) Babil-Elam mücadelesi

Bu sebeplere ek olarak, memuriyetlerin dağıtılmasında kayırmalar, memleket halkının tek bir kavimden ibaret olması gibi iç huzursuzlukları da bunlara ilave etmek gerekir. Bir defa Er Sülaleler Devri'nden beri devam eden bölgecilik zihniyeti, her şehrin yalnız kendini düşünmesi, milli birliğe zarar veriyordu. Akkadlar devrinden sonra bu rekabet, Sümerlilik-Akkadlılık şeklini almıştı. Sonraları ise Sümer şehirlerine iş bulmak için gelen Amurrular da bu rekabete dahil olmuştu.¹²⁰

İbi-sin'in 25. iktidar yılında Simaş kralı Hutran-temti Ur şehrine saldırmış ve meydana gelen savaşta İbi-Sin düşmanın eline sağ olarak geçmiştir. Elam orduları görülmemiş bir vahşetle Ur'u yağmalamışlar, ardından da ateşe vermişlerdi.¹²¹

Özellikle, Ur mabesinde Ningale ait olan E.Nunku bölümünün nasıl yakılıp yıkıldığı anlatılır. Ur kazıları da metinlerin bu ifadesini tamamen doğrulamıştır.

Ur'un yıkılışı o zamanki dünyada büyük yankılar uyandırmıştır. Çünkü birçok vesikada bu olay sene ismi olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Mezopotamya'da ilk kültür meşalesini yakan Sümerler, Ur'un yıkılmasından ve Yeni Sümer Devleti'nin çökmesinden

---

¹¹⁹ F.Kınal, a.g.e., s.95

¹²⁰ F.Kınal, a.g.e., s.96

¹²¹ F.Kınal, a.g.e., s.97

sonra bir daha devlet kuramayacaklardı. Zaten ana dillerini kaybetmişlerdi. Artık memlekette Akkadça konuşuluyor ve yazılıyordu.

III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasından, Elam'dan sonra en çok istifade eden kavimler, Amurrular olmuştu. Bu ana-baba günlerinde, gittikçe büyüyen bir çığ gibi, çöl çocukları Mezopotamya şehirlerine doluyorlardı.¹²²

2. AMURRULAR VE AMURRULAR DÖNEMİNE AİT KAYNAKLAR

MÖ. 3. Binyıl'ın sonları ile 2. Binyıl'ın başlarında Mezopotamya, ikinci bir Samî göç hareketine sahne olmuştur. Bu göç sonunda gelenlere Martular ya da Amurrular denilmektedir. Samî dillerin doğu lehçesini konuşan Amurrular, Babil kentini ele geçirip I. Babil Sülalesi'ni (MÖ.1850–1550) kurmuşlar ve kendilerinden önce Mezopotamya sitelerinde var olan Sümer kültürünü de büyük ölçüde benimsemişlerdir.¹²³ Çöllerde göçebe bir hayat yaşayan bu nomat kabileler, MÖ. 3. Binyıl'ın sonlarından itibaren Mezopotamya'nın bayındır şehirlerine girmeye başlamışlardı. Bu nedenle nüfus artmış, üretici sınıf aynı kalırken, tüketici sınıf birden bire kabarmıştı. Bu dönemde, Mezopotamya'ya hâkim olan III. Ur Sülalesi (MÖ.2060–1960) kralları, Sümer şehirlerine Amurrular'ın (Martular) girmesini önlemek için çeşitli tedbirler almışlardı. Örneğin, 4. Kral Şu-Sin zamanının en büyük olayı, "**Martu duvarı**" adı verilen ve Babilonya denilen Orta Mezopotamya'daki Abgal (Büyük Su) kanalından 26 saat mesafede bir kale duvarının yapılmasıdır. III. Ur Devleti'nin üzerine çöken kara bulutların ilk belirtisini, bu kalenin inşasında görmek yanlış olmaz. Nitekim, III.Ur sülalesinin son kralı İbi-Sin'in İsin şehrindeki valisi İşbierra, İbi-Sin'e göndermiş olduğu bir mesajda: "**Düşman Martular'ın ovalara indiğini duydum**" diyerek, tehlikeyi haber veriyordu. İbi-Sin, tahtta ancak 15 yıl kalabilmiş (MÖ.1975-1960) ve devlet, başta Amurru göçleri olmak üzere, dağınıklık ve Babil-Elam rekabeti yüzünden yıkılıp gitmişti.¹²⁴

Yeni Sümer Devleti'nin çökmesindeki en önemli nedenlerinden biri de, Amurru göçleridir. Nitekim çağdaş bir Eşnunna vesikasında: "**İbi-Sin'in toprakları Martular tarafından çöl haline getirildi.**" denilmektedir. Martular'ın ırki kimliklerini tespit edebilmek için, onların dillerini bilmek gerekmektedir. Halbuki Martular'ın dili ile yazılmış hiçbir vesika yoktur. Çünkü bu kavimler kültür memleketlerine girdikten sonra, o memleketin dilini ve

¹²²F.Kınal, a.g.e., s.98.

¹²³Ekrem Memiş, Genel Tarih, s. 139,140.

¹²⁴E.Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya-1996, s.25

yazısını kullanıyorlardı. Ancak, vesikalarda geçen Martu tanrı isimleri ile teşkil edilmiş, **“Theophore”** isimler, filolojik tetkikler için önemli malzeme olarak kullanılmaktadır.¹²⁵

Sümerce vesikalarda, **"Martu"** kelimesi çoğu kez bir rüzgâr yöntemi olarak geçer. Ya da Er Sülaleler III devrine (MÖ.ca. 2550-2350) ait taşınmaz malların satış senetlerindeki yön ifadelerinden Martu kelimesinin, **"Batı"** anlamına geldiği anlaşılmıştır. Fakat daha sonraki devirlerde bu kelime, kavim adı olarak geçmeye başlamıştır.¹²⁶

Mesela İbi-Sin'e ait bir sene isminde **“Ur Kralı İbi-Sin'in, eskiden beri şehir bilmeyen Martular'ı büyük bir kuvvetle yendiği sene”** denilmektedir. Burada Martular kavim adı olarak zikredilmekte ve bu kavimlerin şehirlerde oturmadıklarına bilhassa işaret edilmektedir.¹²⁷

Böylece, Sümerce Martu kelimesi, **"Batı"** anlamına geldiği gibi, Martular'ın da Arabistan Yarımadası'ndan çıkarak ilkin Filistin-Suriye şerit arazisini çölden ayıran dağlar üzerinden Kuzey Suriye'ye geldikleri ve oradan Büyük Fırat kervan yolunu takip ederek, Mari, Terqa, Hana gibi başlıca kervan durak yerlerinden geçerek Mezopotamya'ya ulaşan bu nomat kabilelerden bir kısmı Dicle'yi takip ederek, kuzeye Asur ile Kerkük arasındaki bölgeye de varmışlardı. Elbetteki, daha önce Diyala bölgesini de istila etmişler, hatta bir kısmı Diyala'dan öteye yani İran ve Afganistan'a kadar yayıldıkları gibi, III.Ur Sülalesi'nin çökmesinden sonra bilhassa Larsa hakimiyetinden sonra Deniz-eli bölgesine de yerleşecekler ve burada Babil Sülalesi'ni (MÖ.1677-1308) kuracaklardır.¹²⁸

Bu görüşü savunanlar, Martu tanrısına yazılmış bir övgü şiirinde (Kasidede): **“Martu tanrısının Lapislazuliden bir dağın üzerinde oturduğu”** kaydına ve bu taşın da Afganistan'dan çıktığına dayanmaktadırlar.

III. Ur sülalesinin son günlerine ait vesikalar ve Mari mektupları Martu kabilelerine karşı yapılan amansız mücadeleyi aksettirirler. Meselâ, I. Şamşi-Adad Tergalı Amuritler'den olduğu halde, Martu bedevileri ile savaştığı gibi, yerleşik Martu boyları arasında da savaşlar oluyordu. Aynı suretle Amurit asıllı I. Babil sülalesinin en ünlü kralı Hammurabi, kendisi gibi yerleşik Martu asıllı Larsa Kralı Rim-Sin'le ve Mari Kralı Zimri-Lim'le savaştı.¹²⁹

Martular'ın Mezopotamya'ya gelmeden önceki hayatlarını anlatan bazı vesikalar vardır. Örneğin bir vesikada: **"Onlar itaat nedir bilmiyorlardı, çiğ et yiyorlardı, bütün**

¹²⁵F.Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, s. 98

¹²⁶E. Memiş, a.g.e., s.26.

¹²⁷ F.Kınal, E.M.T., s. 98

¹²⁸ E. Memiş, a.g.e., s.26,27.

¹²⁹ F.Kınal,a.g.e., s.99

hayatı boyunca bir evi olmamıştı, ölen arkadaşını gömmüyordu. Şimdi ise her Martulunun bir evi var, zahiresi var" denilmektedir.¹³⁰

Babiller ise Martular'a "Amurrum" diyorlardı. Örneğin, Akkad krallarından Binkali-Şarri bir vesikasında: "Başar dağlarındaki Amurrular'a karşı savaştığını" bildiriyordu. Bu dağların Palmir ile Fırat arasındaki Cebel Bişri (Bişri Dağları) olduğu zannediliyor.¹³¹

Samîler ise Martular'a "Amurru" diyorlardı. Martular hakkındaki bütün bu kayıtlardan açıkça anlaşılıyor ki, bizim bugün bedevi, yani nomat dediğimiz çöllerde yaşayan kabilelere Sümerler, "Batıdan gelenler" anlamına Martular ismini vermişlerdi. Fakat vesikalardaki bu açıklığa rağmen, Martular'ın vatani olarak Yukarı Dicle ve Zağros Dağları arasındaki İamutbal memleketini gösterenler de vardır. Bunların iddiası aslen bir Martulu olduğu halde Elamca isim almış olan Kudur-Mabuk'un ünvanları arasında "Atta-KUR.MAR.TU" ve "Atta İamutbal" adlarının bulunmasına dayanır. Aslında bu ünvanlar, Kudur-Mabuk'un ataları tarafından da kullanılmış olmalıdır. Mezopotamya tarihinde daha sonraları böyle birçok Martu kabilesinin kuzeye, güneye ve doğuya yerleştiklerini görüyoruz. Örneğin, tarihi bir Sümer şehri olan Uruk'a Amanum kabileleri yerleşmişti.¹³²

Martu bedevileri acaba neden göçüyorlardı? Bu soruyu cevaplamak için, bugünün bedevileri üzerinde yapılan etnolojik tetkiklere bakmak gerekir. Bu kabileler Akkadça Abum (baba) denilen bir şeyhin idaresi altında yaşıyorlar ve besledikleri koyun, keçi ve develerini bir vahadan diğerine otlatarak dolaşıyorlardı. Bu vaha arama veya seçme işi mevsime ve yerleşik kentlerdeki Panayır zamanına ve günlerine göre ayarlanıyordu. Bedeviler ihtiyaçları olan gem, çingirak vb. her hangi bir aracı hayvanlarının ürünü karşılığında bu pazarlardan temin ediyorlardı. Onlar için şehir hayatı dayanılmaz bir esaretti. Orada herkes hayatını kazanmak için çalışmaya mecburdu. Bu şartlar altında bedevilerin şehirlere dolmaları keyfiyeti, ancak bir açlık, kıtlık veya başka bir bedevi kabile tarafından vahadan uzaklaştırılma gibi bir zorunlulukla meydana geliyordu. Böylece bütün kabile göç ediyordu. Bazen de kabile şeyhi, bir şehir kralı ile anlaşılıyor, bütün kabilesi ücretli asker olarak o şehir kralının emrine giriyorlardı. Bunun en yakın örneği, Birinci dünya savaşında Osmanlı İmparatorluğu ile İngiliz İmparatorluğu mücadelesindeki Suriye savaşlarında görülür.

İşte MÖ. 3. Binyıl'ın sonlarında meydana gelen Amurru = Martu göçleri yakın zamanlarda da görülen çöl bedevilerinin hareketlerinin aynı idi.¹³³

---

¹³⁰ E. Memiş, a.g.e., s.27

¹³¹ F.Kınal,a.g.e., s.99

¹³² E. Memiş, a.g.e., s.27,28.

¹³³ F. Kınal, a.g.e., s. 100

MÖ. 3. Binyıl'ın sonlarına doğru meydana gelen Amurru göçlerine katılan kavimler hakkında bize en iyi bilgiyi Mari mektupları verir. Çünkü, Mari arşivi vesikalarında, Tevrat'ta da adı geçen Benyamin oğullarından "**Maru İamina**" yani "**Güney oğulları**" anlamına bahsedildiği gibi, İbraniler'den de Habirular olarak söz edilir. Ayrıca, Hanalılar denilen başka bir kabile daha vardı. Hanalılar, daha ziyade ücretli askerler olarak görülürler. İşte, III. Ur Sülalesi'nin son zamanlarında, bu Martu kabileleri, Güney Mezopotamya'ya dolmuşlardı. Hatta, İbi-Sin'in İsin şehrindeki valisi İşbierra, aslen Martulu idi. İşbierra'nın ailesi kim bilir kaç nesil önce buraya gelmişti ki, İşbierra vali olabilmişti.

III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasından sonra, Mezopotamya'da yeniden şehir devletleri idaresi kurulur. Yani, her şehirde bir küçük krallık teşekkül eder. Ne var ki, bu şehir devletleri Sümerli olmayıp, Amurrulu idiler. Örneğin Babil şehrinde I. Babil Sülalesi'ni kuran Sumu-abum (MÖ. 1850), bir Amurrulu idi. Terqa'daki I. Şamsi-Adad'ın babası İlakabkabu bir Amurrulu olduğu gibi, Larsa'daki Naplanum, İsin'de İşbierra, Halep'te Yamhad kralları ve Karkamış'taki Ablahanda hep Samî kökenli Amurrular'dan idiler.¹³⁴

Bu şehir krallıkları iki yüzyıldan fazla bir zaman içinde birbirleriyle sürekli savaşacaklar ve bu yüzden de büyük bir devlet kuramayacaklardı. İşte bundan dolayıdır ki, bu şehir krallıkları devrine "**İkinci ara devir**" denilmiştir. Bu şehir devletleri arasında gerek sürekli egemen olmaları gerekse bıraktıkları vesikalarla III. Ur Sülalesi zamanındaki kültürü yaşatmaları bakımından İsin-Larsa şehirleri çok fazla varlık göstermişlerdir. Bunun için III. Ur Sülalesi'nin çökmesini takip eden iki asırlık zamana İsin-Larsa devri denilmiştir.¹³⁵

Amurru asıllı şehir beylerinin, (MÖ.1950-1750) yılları arasına rastlayan iki asırlık dönemde birbirleriyle yaptıkları kıyasıya mücadeleden sonra, I. Babil Sülalesi'nin 6. Kralı Hammurabi, merkezi bir devlet kurarak bu mücadeleye son vermiştir.¹³⁶

3. FİLİSTİN VE SURİYE'DE AMURRULAR

Amarna çağında,(MÖ. 1400-1350) Suriye ve Filistin'de birçok küçük şehir devleti kurulmuştur.¹³⁷ Arabistan'dan Mezopotamya'ya doğru gerçekleşen ilk Samî göç dalgası Amurrular'ın Suriye ve Filistin'de ancak MÖ. 2500 senelerine doğru görüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Burada ilk görünen Samîler, sonraları Mezopotamya'da I. Babil İmparatorluğu'nu kurmuş olan Amurrular'dır. Batı Samîleri adıyla da bilinen Amurrular, Sinear kültürü altında

¹³⁴ E. Memiş, a.g.e., s.28,29.

¹³⁵ F. Kınal, a.g.e., s.100

¹³⁶ E. Memiş, a.g.e., s.29.

¹³⁷ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s. 110

bulunan bu bölgede, güneyden gelen yeni dalgalarla çoğalırken, medeniyet bakımından da ileri gitmişler ve yerli halkla karışıp kaynaşmışlardır.¹³⁸ Fakat, bütün Kuzey Suriye şehir devletleri gibi, Amurru Krallığı da, bu bölgede zamanla değişen büyük bir devletin hakimiyeti altına girmiştir. Yıllık olarak ödediği belli bir miktar vergi karşılığında iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise merkeze bağlı bulunuyordu.¹³⁹

Suriye ve Filistin bölgesine önce Amurrular'ın mı yoksa Kenanlılar'ın mi geldikleri konusunda bilim adamları arasında fikir ayrılığı vardır. Albert Clay, Amurru'ların Kenanlılar'dan önce Suriye ve Filistin'de görünmüş olduğu düşüncesindedir. Edu Meyer ise, lehçelerini Akkadlar'dan farklı gördüğü Amurrular'ın Suriye'de görünüşlerini Akkad İmparatorluğu zamanına götürmektedir. Ancak, Samîler'in Filistin ve Suriye'de görünüşlerinin Mezopotamya'ya sokulmalarından çok zaman sonra olduğu anlaşılmaktadır.

Suriye'ye yayılan Amurrular'dan bazı boylar, doğuda Fırat boylarına, güney-batıda Mısır'a kadar yayılmışlardır. Amurru dalgalarının yayıldıkları bölgelerde yaptıkları ırki etkiler birbirinden farklı olmuştur. Sinear ve Mısır'a sokulan dalgalar küçük oldukları için, bunlar çok kalabalık olan yerli halk arasında karışıp kaynamış, memleketin etnik yapısı üzerinde önemli etkiler meydana getirmemişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki Amurru dalgaları Sinear'ı sadece siyasi bakımdan zayıflatmıştır.

Oysa Suriye ve Filistin'de Amurru dalgalarının yapmış olduğu tesir çok etkili ve önemli olmuştur.¹⁴⁰

Amurru Samîleri, Sinear'da I. Babil Devleti'ni (MÖ. 1850-1550) kurmuşlardır. Bu durum, Filistin bölgesindeki Samîler'in cesaretlerini arttırmış olduğundan bu bölgedeki kabileler bazen deltaya kadar sokularak Mısır şehirlerini tehdit etmişlerdir. Herakleopolis'deki 9. sülale Firavunlarından Merikara oğluna bıraktığı vasiyetnamede bedevi Samîleri'nin bu çapulculuklarından acı acı şikâyet etmektedir. Mısır'ın kuzeyinde Filistinliler'e karşı surlar, kuvvetli engeller yapması yolunda nasihatler vermektedir.¹⁴¹

İbraniler tarihinin bu dönemi için tek kaynak, Tevrat'ın hâkimler kitabıdır. Bu kitap hâkimler devrini İsrailoğulları tarihinin bir kahramanlık devri olarak gösterir. Bu dönemde İsrailoğulları, Aşağı Lotanu'nun eski halklarından olan Amurrular ile de çarpışmışlardır. Büyük kahramanlıklarla Kenan diyarına hâkim olmuşlardır.¹⁴²

---

¹³⁸ M.Ş.,Günaltay, Yakın Şark Suriye ve Filistin, s.35

¹³⁹ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s. 110

¹⁴⁰ M.Ş.,Günaltay, Yakın Şark Suriye ve Filistin, s.35

¹⁴¹ M.Ş.,Günaltay, a.g.e., s.50.

¹⁴² M.Ş.,Günaltay, a.g.e., s.305.

4. MİSİR'DA AMURRULAR

II. Ramses, (MÖ. 1301-1236) Kenanlılar'ın isyanlarını bastırdıktan sonra, kuzeye doğru sefer yapmış ve onun savaştığı ülkeler arasında Amurrular da yer almıştır.¹⁴³

Amurru Devleti, önce Mısır firavunu III. Tutmosis'in (1484-1450), sonra Mitanni krallarının ve nihayet, gördüğümüz üzere, I. Şuppiluliuma döneminde (MÖ.1380-1335) Hitit Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişti. Amurru Devleti'nin Amarna çağında (1400-1350) iktidara gelen kralları Abdi- Aşirta ve oğlu Aziru'nun Amarna arşivinde bulunan mektupları, Amurru Krallığı'nın, yaşayabilmek için nasıl iki yüzlü bir politika takip etmek zorunda kaldığını açıkça göstermektedir.

Şuppiluliuma, Amurru Krallığı'nı ele geçirdiği zaman Amurru Kralı Aziru ile bugün elimizde bulunan antlaşmayı yapmıştı. Aynı şekilde II. Murşili'nin, Aziru'nun oğlu Duppi-Teşup ile yapmış olduğu antlaşmadan Amurru Devleti'nin isyan etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu antlaşmadan anlaşıldığına göre, Murşili zamanında da Amurru Krallığı, Kinza (Kadeş) ve Nuhaşşe memleketleri ile birlikte iki defa isyan etmiş ise de, Murşili, bunları yeniden itaat altına almayı başarmıştı. Muvattali döneminde, Amurru Devleti'nin tekrar entrikalar çevirmeğe başladığı anlaşılıyor. Çünkü, IV. Tuthalya'nın Amurru Kralı İştarmuva ile yaptığı antlaşmada da **“Babası Penteşina'nın Mısır tarafına geçmesi üzerine Mısır ve Hitit Devletleri'nin harp ettikleri”** bildirilmektedir.¹⁴⁴ Neticede, iki büyük devlet arasında tampon bir devlet olan Amurru, bir tarafa ihanet etmesi ile savaşın sonucunda etkili olmuştur.¹⁴⁵

Fenike sahillerindeki şehirlerin bir kısmı yine Amurru kuvvetleri tarafından ele geçirilmişlerdir. Bu nedenle Mısır hakimiyeti buralarda zayıflamıştır. İşte bu sıralarda, Biblos kralı ve diğer beyler, Mısır'dan yardım istemişlerse de, Kral Akheneton (IV.Amenofis) gerçek anlamda bir yardımda bulunamamıştır. Tel-el-Amarna'da, Fenike beylerinin yardım taleplerini bildiren mektuplar da bulunmuştur.¹⁴⁶

5. BABİLLİLER

Daha önce de belirttiğimiz gibi, MÖ. 3. Binyıl'ın sonları ile 2. Binyıl'ın başlarında Mezopotamya, İkinci bir Samî göç hareketine sahne olmuştur. Bu göç hareketiyle gelenlere Martular ya da Amurrular denilmektedir.¹⁴⁷

¹⁴³Afetinan, Mısır Tarih ve Medeniyeti, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara-1987, s. 139

¹⁴⁴ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s. 111

¹⁴⁵ Afetinan, a.g.e., s. 115

¹⁴⁶ Afetinan, a.g.e., s. 135

¹⁴⁷ E. Memiş, Genel Tarih, s.139.

Amurrular, uzun yıllar Sümer ve Akkad hâkimiyetinde kalarak, aylıklı asker, işçi ve tacir olarak çalıştılar, daha sonra Akkad ilinde toplandılar ve buradaki Samîler'le birleştiler.¹⁴⁸ Samî dillerin doğu lehçesini konuşan Amurrular, Babil kentini ele geçirip I. Babil Sülâlesi'ni (MÖ. 1850-1550) kurmuşlar ve kendilerinden önce Mezopotamya sitelerinde mevcut olan Sümer kültürünü de büyük ölçüde benimsemişlerdir. Bu sülâlenin ünlü kanunlarıyla tanınan altıncı kralı Hammurabi (MÖ. 1750'lerde), Sümer kentlerini ve Akkad ülkelerini tek bir yönetim altında birleştirmiştir. Hammurabi'nin kurduğu bu yeni düzenin, teokratik bir devlet olmaktan çok dünyevî bir devlet olduğu genellikle kabul görmektedir. Bu devlet, Akkad İmparatorluğu gibi büyük bir dünya devleti olmayıp, memurların yönetimine dayalı milli bir devlettir. Babil kenti, devletin başkenti yapılmış ve bundan sonra kurulan Babil devletlerinin de merkezi olmuştur.¹⁴⁹

Hammurabi dönemi, Eski Babil'in doruk noktası olmuştur. Bu dönemde, Sümer, Akkad, Elam, Gutiler ve Amurrular'ın bir araya gelmeleri sonucu oluşan ırklar karışımında, küçük bir azınlık durumuna düşen Sümerler, zamanla Samîler içerisinde eriyip gitmişlerdir.

İyi bir komutan ve idareci olan Hammurabi bütün gücüyle Mezopotamya'yı Samîleştirdi. Babil kültürünü Mezopotamya kültürü durumuna getiren bu kralın döneminde görülen siyasal ve sosyal alandaki çalışmalarla ilgili yazılı belgelerin çokluğu bilimsel açıdan geniş bir bilgi birikimi sağlamaktadır.¹⁵⁰

Hammurabi, Mari bölgeleri ile Asur ili de dahil olmak üzere bütün Subaru'yu, Elam'ı, aşağı denizden Amurru'ya ve yukarı denize kadar olan ülkeleri ele geçirmişti. Büyük Akkad Devleti'ni yeniden canlandırmıştı. Bu büyük başarı kendisine Sümer-Akkad kralı, **dört iklim hükümdarı, cihan imparatoru** gibi ünvanlar kazandırmıştır. Hammurabi, sonraları bunlara ek olarak **Martu Addası** yani **Amurru atası** ünvanını da aldı.

Amurrular'ın bütün Sinear'a hâkim olmaları, büyük tarihi sonuçlara neden oldu. Sümerler, Akkadlar, Elamlar, Guti'ler gibi çeşitli kavimleri barındıran Sinear, yeni gelen Amurru dalgaları ile çeşitli ırkların karışmasına neden oldu. Burada tarihin tanımış olduğu eski medeniyeti kuran Sümerlerle bu medeniyete benzeyen Akkadlar, Elamlar ve Gutiler, yarı bedevî, haşin, yırtıcı, yağmacı ve bilhassa mütevazî bir devletin karışık ve çeşitli özelliklerine sahip olan Amurrular'ın hakimiyeti altına düşmüşlerdi. Eski bir kültüre sahip ve medeni kanunlara uymaya alışkın olan Sinear Siteleri'nin yarı bedevî bir halkın hükmü altına girmesi, beraberinde şu sonuçları getirdi:

¹⁴⁸ R. Yıldırım, Önsya Tarih ve Uygarlıkları, s.35

¹⁴⁹ E. Memiş, Genel Tarih, s.140.

¹⁵⁰ R. Yıldırım, a.g.e., s.35

1- Sümerler'le Akkad'lar arasında binlerce seneden beri devam eden rekabet ortadan kalktı.

2- Azınlıkta kalan medeni Sümer milliyeti, Sami dalgaları içinde kayboldu. İstilacıların zulümlerine dayanamayan Sümerlerden bir kısmı da vatanlarını terk ederek, etrafa dağıldılar. Geride kalanlar ise çoğunluk içinde pek bir varlık gösteremediler ve zamanla onlara benzemeye başladılar.

3- Binlerce senelik bir medeniyet meydana getirmiş olan bu kavim, böylelikle tarih sahnesinden çekilmiş oldu. Ancak, manen asırlarca varlığını sürdürdü.

Öteden beri Sümer-Akkad ili Kalde adıyla anılan Sinear da bu zamandan sonra Amurrular'ın payitahtıyla ilişkili olarak Babilistan adını aldı.

Hammurabi, bütün Sinear'ı Samîleştirmek için çok çalıştı. Sümer-Akkad illerindeki eski siteler, Babil'in karşısında fazla direnemediler. Bütün bu şehirlerin güzellikleri Babil'de toplandı. Yani Babil başkent oldu. Babil halkının kalabalıklığı, mabetlerinin, saraylarının görkemi ile yakın şarkın en güzel şehri oldu.¹⁵¹ MÖ. 18. Yüzyıl'da Sümer ve Akkad'ı birleştiren I. Babil Devleti Samî ırktan olduğu için, krallığın resmi dili de Akkadça oldu.¹⁵²

Bu siyasi yeniliğin derin anlamını anlatabilmek için, dini sahada da bir inkılâp yapıldı. Sami Akkad'lar devrinde bile muhteşem mevkiini koruyabilen Sümer'lerin Enlil'i, imparatorluk tapınağı olmak mevkiinden düşürüldü. Ona ait an'anevî ayrıcalıklar Babil tapınağı Marduk'a verildi.

Bu dini inkılâp siyasî inkılâptan daha önemliydi. Akkad krallarından Sargon ve Naram-Sin bile buna cesaret edememiştir. Kendilerine hükümdarlık tacını bahşedenin Enlil olduğunu ve onun vekili sıfatı ile saltanat sürdürdüklerini ilân etmeye mecbur kalmışlardı. Fakat Sinear üzerinde büyük bir otoriteye sahip olan ve bu gücüne güvenen Hammurabi, böyle bir şeye gerek görmemiştir. Sümer-Akkad unsurları ile beraber Enlil'i de iktidardan atmıştır.

Hammurabi döneminde Amurru İmparatorluğu'nun sınırları, Sargon devrindeki Akkad Devleti sınırlarıyla aynı idi. Amurrular Sümer, Akkad ve Elam illerini kılıç kullanarak almışlardı. Fakat Suriye ile Filistin'e hâkim olmak için silahlı gücünü kullanmaya mecbur kalmadılar. Bu bölgede çoğunluğu oluşturan ırktaşları, bir şart göstermeksizin Babil kralını tanıdılar.

Hammurabi, İran Dağları'ndan Suriye ötelere kadar uzanan geniş bir bölgeye hükmediyordu. Bu imparatorluğun merkezi Sinear'dı. Amurrular buraya da kuvvetle güç kullanarak hâkim olmuşlardı. Fakat imparatorluğun devamı için, Sinear'ın çeşitli unsurlarına,

¹⁵¹ Ş. M. Günaltay, Yakın Şark Elam ve Mezopotamya, s. 513,515

¹⁵² E. Memiş, Genel Tarih, s.169

askerî kudrete dayanarak hâkim olmak yeterli değildi. Zamanla bu güç yok olabilirdi. Sürekli bir egemenliği sağlamak için, memlekette idari birliği de gerçekleştirmek gerekirdi. Bu yüzden, kuvvetli bir kültüre sahip olan ve belirli kanunlara uymaya alışkın bulunan medeni şehirlilerle, hâkim unsuru teşkil eden yarı medeni Amurrular'ın sosyal, hukuki ve medeni durumlarını telif ve tanzim, memurların vazifelerini dikkatli bir itina ile yapmalarını temin etmek gerekiyordu.

Hammurabi'nin bu ihtiyaçları pek güzel anlamış olduğu görülüyor. Tarih bize Hammurabi'yi, iyi bir kumandan, kudretli bir teşkilâtçı, güçlü bir idare adamı olarak tanıtmaktadır. Son zamanlarda gün yüzüne çıkarılan idari mektupları ile kanun mecellesi bu hususlara işaret etmektedir.

Elam hükümdarlarından Şutruk-nahhunte, Mezopotamya'yı istilâ ettiği zaman, yağma edilen mallar arasında bu taşı da Sippar'dan (şimdiki Abu Habbe) alarak Sus'a götürmüştür. Taşın yüksekliği 2,25 metredir. Sütunun üstünde tanrı Şamaş ile Hammurabi'nin tasvirlerine de yer verilmiştir. Bu tasvirde oturmakta olan güneş tanrısı Şamaş'ın, kanun kitabını, ayakta duran Hammurabi'ye verdiği görülmektedir.

Eski devirlerin çok kıymetli bir abidesi olan bu taşın küçük bir bölümü eksik olmakla beraber, diğer yerleri tamamdır. Taş üzerinde 16'sı önde tasvirlerin altında, 28'i arkada olmak üzere yukarıdan aşağı işlenmiş 44 yazı sütunu vardır. Hammurabi kanunu, Eski Sümer Siteleri'nde uygulanan yasaların bir karışımıdır. Hammurabi, ilmi bir sistem dairesinde olmakla beraber, bunları bir araya toplamış ve ayırmıştır.

Hammurabi, Sümerler'in çok iyi kavradığı idari, toplumsal, hukuki ve askeri kuralları, yasaları yeni duruma uyum sağlayacak, yeni ihtiyaçlara cevap verecek bir şekilde toplamak kudretini göstermiş bir devlet adamıdır. Hammurabi mensup olduğu I. Babil Devleti'nin kurulmasından çok önce, Sümer sitelerinde ve özellikle Larsa'da, Ur'da aynı kanunların, aynı kuralların mevcut olduğu ve uygulandığı bugün anlaşılan ve bilinen bir gerçektir. Larsa, Uruk, ve Ur krallarının Hammurabi'nin mektupları ile kanunlarına temel olan fermanları, bugün elimizdedir. Eski Sümerler'e ait olan kanunlar ise iki farklı dilde yazılı olarak Asurbanipal'ın meşhur kütüphanesinde bulunmuştur. Hammurabi, Sümerler'in önceden beri uygulanmakta olan idari temellerini, yazılı bulunan kanunlarını, Sümer krallarının bu hususlara dair çıkarmış oldukları fermanları toplayarak, zamanındaki durum ve ihtiyaçları, Amurrular'ın fikir ve eğilimlerini de dikkate almak şartıyla kanun kitabını hazırlamıştır. Hammurabi bu kitaba ilâhi bir değer vermeyi ihmal etmemiş, onu tanrı Şamaş'a atfetmiştir.

Sümer kanunları, toplumsal seviyeleri, gelenekleri, eğilimleri ile hak ve hukuku bir olan tek bir unsura mahsustu. Aslında Hammurabi devrinde, Sinear çeşitli unsurlara mensup

ve farklı seviyede bulunan kavimlerden oluşmaktadır. Buna rağmen, Hammurabi bu unsurlar için hiçbir ayrıcalık tanımamıştır. Daha doğrusu bunları ayırt ederek her biri için ayrı uygulamalar tespit etmek gücünü gösterememiştir. Bütün bu çeşitli grupları homojen bir toplumsal yapıya isim ve hepsi için tek bir kanun yapmıştır.¹⁵³

Gerçi, bu yoldaki harekette, medeniyetten biraz uzak kalmış Amurru kalabalığını, kültürlü Sümerler seviyesine yükseltmek, siyaseten ileri, kültürü yüksek olan Samîleri, Sami çoğunluk içinde eritmek amaçlanmıştır. Fakat, bazı şeylerden arındırılmış ve ihtiyaçlara daha uygun olması gereken Hammurabi kanunlarında bedevî Amurrular'ın gelenek ve eğilimlerine ait derin izler bulunması, böyle bir amaç takip edilmiş olması ihtimalini çürütmektedir. Sümer kanunlarına oranla Hammurabi mecellesinin cezalara ait hükümlerinde görülen şiddette Amurru kanunlarının kuvvetli tesirlerini seçmemek mümkün değildir.

Amurru gelenek ve görüşleri yalnız kanunlarda değil, I. Babil Devleti'nin kurulmasında da çok etkili olmuştur. Hammurabi'nin kendisine bazen mabut Sin'in, bazen de Amurrular'ın takdis ettiği Dagarfin oğlu dediğini, güneş mabudu Şamaş gibi (Karabaşlar) yani Samîler üzerine yükselmiş olması ile gururlandığını görüyoruz.¹⁵⁴

Hammurabi kanunları, siyah diyorit taşından yapılmış bir stel üzerinde yazılı olarak, Sus şehri kazılarında ele geçirilmiştir. Bu stelin Sus şehri kazılarında bulunması, Elam kralı Şutruk-Nahhunte'nin MÖ. 12.yüzyılda Babil'i işgal ettiği zaman, söz konusu taş abideyi, ganimet olarak Sus'a götürmüş olabileceği şeklinde açıklanmaktadır. Fakat son zamanlarda, Hammurabi'nin hâkim olduğu bütün büyük şehirlerde bu kanunların yazılı olduğu birer stel diktirildiği şeklinde yeni bir yorum yapılmıştır.

Hammurabi kanunları, bir prologu (önsöz) izleyen 282 kanun maddesi ile bir epilog bölümünden oluşur ve bu bakımdan eski Sümer kanun yazıcılığına uygun bir şekilde kaleme alınmıştır. Louvre Müzesi'ndeki çivi yazılı tabletler koleksiyonu arasında, Hammurabi kanunlarının prologu bir tablette yazılı olarak bulunduğundan, bu durum, kanunların uzun ve zor çalışmaların ürünü olduğunu göstermektedir.

Hammurabi, kanunlarının önsözünde, kendisinin Tanrı Anu ve Enlil tarafından insanları mutluluğa kavuşturmak için seçildiğini şu şekilde ifade etmektedir: **“Hammurabi'yi, tanrılara köle olmakla şereflenen prensi, memlekette adaleti hâkim kılmak, huzursuzluğu ve kötülükleri kaldırmak, acizleri zorbalardan korumak için tanrılar seçtiler”**.

---

¹⁵³ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s. 517,518

¹⁵⁴ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s.519

Akkadça olarak yazılan Hammurabi kanunlarının prolog ve epilog bölümleri, Eski Babil edebiyatının en mükemmel nesir örneklerinden birini teşkil eder. Hatta bazılarına göre, **“Eserin edebi kıymeti yanında hukukî değeri gölgede kalmaktadır”**.

Hammurabi, kanunlarının önsözünde ünvanlarını sayarken, **“Yaratılışı tayin eden tayin eden Ulu Tanrı Enlil, Ea'nın oğlu Marduk için, tanrı korkusu olan ben Hammurabi'yi, memlekette adaleti tecelli ettirmem için, insanların üzerinde güneş gibi tecelli etmem için, insanların bedenini rahat ettirmem için, Anu ve Enlil adımı andılar. Enlil'in çağırdığı Hammurabi'yim ben”** demektedir. Bu ifade tahlil edilirse, ilk defa bir **“insan”** ve onun refahı, huzuru için çalışan, onu koruyan bir **“çoban kral”** kavramı görülür. Ünvanlarında bile bu düşünce hakimdir: **“Uruk halkına bol su temin eden”** O'dur. **“Mari ve Tuttul halkını gözeten”** O'dur. **“Malku halkını sıkıntıdan koruyan”** da O'dur. Böylece halk ile burjuvazi sınıfı ilk defa bu kral zamanında karşımıza çıkmaktadır. Yani Hammurabi, eskiden mevcut olan kanunları sistemleştirirken, birey ve toplum hukukunu ayırmak suretiyle yeni bir ıslahat gerçekleştirmiştir. Bu yüzden Hammurabi, sadece bir kanun koyucu değil, aynı zamanda büyük bir reformcudur.

Diğer taraftan Hammurabi, kanunlarında ilk defa borçlar hukukunu ele almak şartıyla halkı, burjuvaziye karşı korumuştur. Kanunlarında mimarın, hekimlerin ve işçinin gündeliklerini ve ücretlerini tespit etmesinin gerekçesi, yine halkın korunması fikrinden kaynaklanır. Borçlular, alacaklılara karşı korunur. Borcunu veremeyen köylünün malını ve hürriyetini müsadere etmek hakkı, zengin tüccarın elinden alınır. Köylüye faizsiz olarak borcunu gelecek yılda ödeme hakkını tanır.

Bununla beraber Hammurabi kanunları, Sümer kanunları ile karşılaştırıldığında, bazı maddelerin eski Sümer kanunlarından alındığı veya hiç olmazsa eski Sümer Kanunlarının göz önünde tutulduğu görülür.

Hammurabi kanunları ile ilgili bahsi bitirmeden evvel, bu kanunlarda yer alan ceza hukuku hakkında da biraz bilgi vermenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Hammurabi, Martu (Ammurru) bedevilerinin, medenî şehirlerde yerleşmiş geleneklere uyabilmeleri için, yeni kanunlar çıkarmak ihtiyacını duymuştu. Bu amaçla, Mezopotamya'da mevcut eski kanunların hepsi gözden geçirilmiş ve neticede yeni bir sistem uygulanarak bir codex (mecelle) meydana getirilmiştir.

Martu bedevilerini eski alışkanlıklarından vazgeçirmek ve şehir hayatına alıştırmak amacıyla, Hammurabi kanunlarında cezalar son derece ağır ve şiddetlidir. Örneğin mabetten bir şey çalmanın cezası ölümdür (madde 6). Hırsız yakalanırsa, çaldığı mallar fazlası ile ödetilir, vermezse ölecektir. Çalınmış mala yataklık eden veya onu satın alan kimse de

öldürülecektir. Çocuk çalmanın (madde 14), yalancı şahitlik yapmanın (madde 3), iftira etmenin (madde 1) cezası ölümdür. Bunların yanında, Hammurabi kanunlarında suçlunun bileğini kesmek (madde 253), hayvanla sürüklemek (madde 256), suya atmak (madde 143) gibi, ağır öldürme şekilleri görülür. Bütün Sami kavim geleneklerinde görülen **"talion"** yani **"kısasa kısas"** prensibi, Hammurabi kanunlarının da esasını teşkil eder. Madde 200'de : **"Eğer bir adam, kendi sınıfından bir adamın dişini kırarsa, onun da dişini kıracaklardır"**. Madde 196'da ise: **"Eğer bir adam, hür bir adamın gözünü kör ederse, onun da gözü çıkarılır"** denilmektedir. **"Başarısız bir hekim, hastasının gözünü kör ederse, hekimin elleri kesilecektir"** (Madde 218)

Bu maddelerde de görüleceği gibi, bütün kanun paragrafları **"eğer"** kelimesi ile başlıyordu. İlk defa Sümer kanunlarında görülen bu sistem, muayyen suçlar için düzenlenmiş kalıplardan ibarettir.

Hammurabi kanunlarının ilkel noktalarından biri, bizim anladığımız manâdaki hukuk kavramı ile belediye nizamnamelerinin birbirine karıştırılmış olmasıdır. Eskiçağlarda kanun koyucular, toplumun bir tür çibanları olan tefeciler, dolandırıcılar ve vicdansız kişilerle ancak kanun yoluyla savaşmaya çalışmışlardır. Bunun için, Eski Doğu kanunlarında fiyat tarifeleri, narhlar görülür. Serbest meslek dediğimiz hekim, mimar vb. kişilerin ücretleri tespit edilir, kiralar dondurulurdu (madde 196,273). Aynı gerekçe ile askerlikle ilgili hükümler de Hammurabi kanunlarında yer almıştır. Çünkü, Hammurabi'nin devleti, gücünü ordudan almakta idi.

Fakat, Hammurabi kanunlarında en göze batan şey, fertlerin kanun karşısında eşit olmamalarıdır. Bu da toplumdaki insanların bir takım sosyal sınıflara ayrılmasının doğal bir sonucu olarak kabul edilmelidir.¹⁵⁵

Hammurabi'nin bizzat kendi tarafından dikte ettirilmiş olan birtakım mektupları da bulunmuştur. Bu mektuplar, Babil hükümdarının fikirlerini, projelerini, o devrin idarî, içtimaî ve hukukî vaziyetini belirlemek kanun mecellesi kadar ehemmiyetlidir.

Örneğin, Hammurabi'nin valilerinden birine yazmış olduğu bu mektuplar, temeli Sümer'ler tarafından kurulmuş olan devlet teşkilâtının mahiyetini, halkın hükümete, hükümetin halka karşı vazife ve sorumluluklarını, hükümdar ve memurlarının genel hizmetlerin gerçekleşmesi yolunda ne gibi şeylerle meşgul olduklarını göstermek itibariyle tarihî büyük bir kıymete haizdir.¹⁵⁶

---

¹⁵⁵ E. Memiş, Genel Tarih, s,153-155

¹⁵⁶ Ş. M. Günaltay, a.g.e. s.519

Örneğin, Hammurabi eski yerel yöneticileri şehirlerin başlarından alarak, yerine kendisine bağlı valiler atayıp, Babil'in merkez ve taşradaki yönetim birimlerinin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesini sağlayacak bürokratik kadrolar oluşturdu. Devletin başında kral olarak kendisi yönetimi tek elden yürüttü.

Tarihte kanunlarıyla ünlü olan Hammurabi'nin bu yasaları bölgesel devletten imparatorluğa geçiş sürecinde, bölgelere göre değişmeyen örnek bir hukuk ve yönetim anlayışı kurmak için yaptırdığı tahmin edilmektedir. Hammurabi'nin bu yasalar derlemesini MÖ. 1750'li yıllarda oluşturduğu ileri sürülür. Bu derleme, giriş, temel yasalar ve sonuç olarak üç bölümden oluşur. Giriş bölümünde ülke yararına yaptığı işleri sıralayarak övünen Hammurabi, adaletli bir kral olduğundan, büyük kanallar ve binalar yaptırdığı için halkın kendisine olan güvencim artırdığından söz eder.

Kralın yargıçları da, ellerinde Hammurabi yasalarıyla, ülkeye yayılmışlardır. Ayrıca bu yasa derlemesinden ve Hammurabi'nin valilere sık sık yazdığı mektuplardan anlıyoruz ki, tüm ülkede malların pazarlardaki satış fiyatları da belirleniyordu. Merkezi iktidarların tüm ülkeyi denetlemesini sağlayan araçlar olarak, bürokrasi, hukuk ve sabit pazar fiyatları geliştirilmişti.¹⁵⁷

Fakat gerek bu mektuplarda ve gerek kanun mecellesinde görülen esasların Amurru Samîleri'nin içlerinden doğmuş prensipler oldukları, I. Babil Sülâlesi devrinde orijinal yeni fikirler görülememesi, sanat hususunda da ilerleme değil, aksine bir gerileme gözlenmiştir. Bu devirde dini sahada bile hiçbir orjinalite, hiçbir yaratıcılık görülememektedir.¹⁵⁸

Hammurabi'den sonra iç isyanlar ve dışardan gelen Kassit saldırıları yüzünden Babil, fazla uzun ömürlü olmamıştır. I. Babil Devleti, Hitit Kralı I. Murşili tarafından MÖ. 1550'de ortadan kaldırılmış, kentin zenginlikleri yağmalanmış, halkı Dicle boylarına sürülmüştür.¹⁵⁹ Fakat Hititler'in de bu ülkede uzun süre kalamayışlarından doğan boşluktan yararlanan Kaslar, Babil topraklarına hâkim oldular.¹⁶⁰ Eski Babil Devleti'nin yerini Kaslar aldıysa da, bunlar da MÖ. 1100'lerde Asurlular tarafından yıkılmışlardır. Daha sonraki yüzyıllarda kurulan Yeni Babil Devleti de, Yunan tarihçisi Herodotos'tan öğrenildiğine göre, MÖ. 539 yılında Persler tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ R. Yıldırım, *Önasya Tarih ve Uygarlıkları*, s.35,36.

¹⁵⁸ Ş. M. Günaltay, a.g.e., s.519

¹⁵⁹ E. Memiş, *Genel Tarih*, s.140.

¹⁶⁰ R. Yıldırım, a.g.e., s.36.

¹⁶¹ E. Memiş, *Genel Tarih*, s.140.

6. İSİN – LARSA DEVRİ

III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasından sonra (MÖ.1960) Mezopotamya'nın siyasi haritasının tamamen değiştiğini görüyoruz. Akkadlarla başlayan Büyük bir Cihan devleti ideali yok olmuş, onun yerine, zamanında Ur'a bağlı bulunan hemen her şehirde küçük bir krallık kurulmuştu. Belki de bu krallar, özellikle Elam kralı tarafından uygulanan "**Parçala ve hükmet**" kuralına göre hareket etmişlerdir. Savaşlardaki hizmetlerine karşılık valilere bağımsızlık verilerek, aralarında çıkacak anlaşmazlıklardan yararlanmak düşünülmüştür.

III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasıyla başlayan bu dönemde, eski ve büyük şehirlerin birçoğu önemini kaybetmiştir. Öte taraftan, eski devirde küçük bir kasaba olan bazı şehirler ise önem kazanmışlardır. Örneğin, Er sülaleler devrinden bu yana var olduğu bilinen ve III. Ur krallarına merkez olan Ur şehrinin yakılıp yıkıldığını, halkın büyük bir kısmının başka yerlere kaçtığını göz önüne getirebiliriz. Ancak, Ur şehri o dönemlerde nehir kenarında işlek bir liman olduğundan, bu devirde de önemini koruyacaktı. Buna karşın Ur'un kuzey batısındaki tarihi Uruk şehri ömrünü tamamlamıştı. Uruk daha sonra Singaşid isminde bir Martu şeyhinin eline geçmiştir. Ancak zamanla önemini kaybetmiştir. Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında bulunan Girsu (bugünkü Telloh) ve Lagaş (Tel el Hiba) Umma, Şuruppak, Kiş ve Adab gibi eski devirde ünlü Sümer sülalelerinin yaşadıkları şehirler, bu yeni devirde yıldızları parlayan İsin ve Larsa şehirlerinin tebası olmuşlardı.

III. Ur sülalesinin çökmesinden sonra Mezopotamya şehirlerindeki halkta da bir değişme meydana gelmişti. Memleketin en eski halkı olan Sümerler, artık siyaset dünyasından kesin olarak çekilmelerine rağmen, hâlâ önemli bir kitle teşkil ediyorlardı. Akkadlar da Sümerleşmekle beraber, kendi dillerini konuşuyorlar ve yazıyorlardı. Elam savaşlarından sonra güneyde Elam işgal kuvvetlerinin bulunduğu da şüphe yoktur. Elam sülalesi dönemin sonlarına doğru Larsa şehrinde üslenecekti. Bütün bu etnik unsurlara şimdi bir de Batı Sami bir lehçe konuşan **Martu (Amurru)** bedevileri eklenmişti. Örneğin, bu döneme adlarını veren İsin ve Larsa sülalelerini kuranlar Amurru Samîleri'nden idiler.

III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasından sonraki iki asrın tarihi bu iki şehrin etrafında meydana gelecekti. Öyle ki bu iki şehrin tarihini ayrı ayrı incelemeye imkân yoktur. Bu iki şehir devleti sonuna kadar birbirleriyle mücadele edeceklerdi. Bu mücadelenin iki önemli sebebi vardı:¹⁶²

- 1- Nippura hakim olmak
- 2- Basra körfezi ticaretini elde tutmak

---

¹⁶² F.Kınal, a.g.e., s.103

Bunlardan Nippur'un önemi, bu şehrin Sümerlerin baş tanrısı Enlil'in tapınma merkezi olmasından ileri geliyordu. Zira halk Baş tanrının memleketi idare etmek için istediği bir şahsı seçtiğine inanıyordu. Krallar halkın bu inancını kendi iktidarları için istedikleri gibi sömürüyorlardı. Bunun dışında Nippur'da kralların taç giyme merasimi yapıldığından dolayı, gerek bu törenler için, gerekse haç ziyaretleri için çeşitli yerlerden halk bu şehre geliyordu. Böylece Nippur'un dini bakımdan olduğu kadar, iktisadi bakımdan da önemi büyüktü. İşte bu nedenle İsin ve Larsa kralları da III. Ur Sülalesi'nin meşru varisinin kendileri olduğu iddiasıyla, Nippur'a hâkim olmak istiyorlardı. Özetle söylemek gerekirse, Nippur hadisesi iç politikada bir prestij meselesi idi.

Basra körfezi ticaretine gelince, İsin şehri için bu tamamen hayati bir öneme sahipti. Bu devrin ekonomisine canlılık kazandıran Larsa iktisadi vesikalarının tetkiki göstermiştir ki, III. Ur Sülalesi zamanında, (MÖ. 2060-1960) Elam (İran) memleketi ile cereyan eden ticari rekabet, sonraları da aynı şekilde İsin ve Larsa krallıkları arasında devam etmiştir. Ne var ki bu dönemde Elam'ı Larsa krallığı temsil edecektir. İsin krallığı ise Mari'li bir Martu olan İşbierra tarafından kurulmasına rağmen, Yeni Sümer Devleti'nin yerini alacaktır.

İşte III. Ur sülalesinin MÖ. ca. 1960 senesinde çökmesinden Babilli Hammurabi tarafından Mezopotamya'nın yeniden siyasi birliği kuruluncaya (MÖ. 1750) kadar geçen iki asırlık tarihe, bundan yüzden "**İsin-Larsa devri**" adı verilmiştir. Ancak, Hammurabi'nin mensup olduğu I. Babil Sülalesi, Yeni Sümer Devleti'nin yıkılmasından tam bir asır sonra kurulacaktır. Babil şehrinin MÖ. 1950-1850 arasındaki tarihi henüz karanlıktır. Ancak MÖ. 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Babil, Asur, Mari şehirlerinde Amurit kökenli sülalelerin kurulmasıyla birlikte Mezopotamya medeniyetine Samî kavimler de damgalarını basacaklardı.

İsin-Larsa dönemi boyunca her iki şehirde de sülale değişimleri olduğunu göreceğiz. Ancak, buna rağmen bu iki şehir arasındaki çekişme sürekli devam edecektir. Bu ard arda meydana gelen savaşlar memleketin ekonomisini ve insan gücünü sürekli olarak zayıflatıyordu. Bu durumdan, gözü daima Mezopotamya'nın bereketli topraklarında olan Elam devleti yararlanacaktı.¹⁶³

Bu devrin vesikalarına gelince, İsin-Larsa devrinin vesikaları ile Yeni Sümer Devleti vesikaları arasında nitelik açısından bazı farklar vardır. Bunlar yeni devrin getirdiği sosyal reformların, yeni ekonomik şartların doğal sonucu idi: Yeni Sümer Devleti, diğer eski Sümer devletleri gibi, devletçilik esasına dayanan teokratik bir sosyalizm ile idare ediliyordu. Bu sistemin gereği olarak, III. Ur sülalesi Dönemi'nin ekonomik vesikaları arasında arazi veya

---

¹⁶³ F.Kınal, a.g.e., s.104

gayri menkul satışına dair bir vesika bulunmamıştır. Buna karşı İsin-Larsa döneminde tarla, çayır, mera gibi taşınmaz malların alınıp satıldığını, kiraya verildiğini, miras bırakıldığını gösteren yüzlerce vesika vardır.

İsin-Larsa dönemi ekonomik vesikaları devlet ekonomisi yerine, özel mülkiyet ekonomisinin başladığını gösteriyordu. Bunun sonucu olarak Larsa'da birçok senet, kontrat, makbuz gibi iktisadi hayatı yansıtan vesikalar bulunmuştur. III. Ur Sülalesi zamanında gümüşle ödenen dış ticaret veya ithalata ait tek bir vesika bulunmadığı halde, bu yeni devirde gümüşle ödenmiş bir dış ticaretin varlığı tespit edilmiştir.

Öte yandan Larsa iktisadi vesikaları Larsa'da yaşayan halkın sosyal durumu hakkında da bizi aydınlatmaktadır. Özel mülkiyet ekonomisinin yarattığı şartların doğal sonucunda, büyük şehirlerde küçük bir zümrenin zenginleştiği, halkın büyük kısmının darlık içinde bulunduğu görülüyor. Bu yüzden, İsin kralları halkın borçlarının affedildiğine dair fermanlar çıkarıyorlardı. Halbuki III. Ur sülalesi zamanında bu tür vesikaya rastlanmaz, Her ne kadar bir İsin arşivi henüz bulunmamış ise de, vesikalar üzerindeki tarihlemelerden böyle bir devlet arşivinin varlığı anlaşılıyor.

a) İsin Krallığı

Bugünkü İsan-Bahriyat harabelerinde bulunan bu krallık, İbi-Sin'in İsin valisi olan İşbierra tarafından kurulmuştu. İşbierra, İbi-Sin'in 13. senesinden itibaren vesikaları kendi adına tarihlemeye başladığına göre, bağımsızlığını MÖ. 1971 senesinde ilan etmişti. Larsa valisi Naplanum ise İbi-Sin'in 8. idare yılında isyan etmişti. Gerçi bu iki eski valinin Elam savaşları sırasındaki davranışları belli değildir. Ancak, pasif kalmaları bile, düşmana yardım sayılırdı. Elam kralı savaştan sonra Ur'da yeterli miktarda bir işgal kuvveti bırakarak, kendisi memleketine dönmüş olmalıdır. Çünkü, İsin kralı İşbierra, savaştan beş sene sonra Ur şehrini Elamlılar'dan geri almıştı.

Kral listesine göre İşbierra 32 sene idare ettikten sonra MÖ. 1939'da yerine oğlu Şu-İluşu (MÖ.1939-1929) geçmişti. Onun oğlu İddin-Dagan (MÖ.1929-1909) ve torunu İşme-Dagan (MÖ.1909-1890) da İsin'in sınırlarını kuzeye doğru genişletmeye çalışmışlardır. Örneğin, İddin-Dagan'ın Der şehrini ele geçirdiğini bir sene ismiyle biliyoruz. İşme-Dagan'ın Nippur'a da hâkim olduğunu, Nippurlular'ı askerlik görevinden ve vergiden affeden fermanından anlamaktayız.

İşme-Dagan zamanında (MÖ. 1909-1890) İsin Krallığı'nın çok zor günler geçirdiği, kralın bunlara karşı bazı sosyal tedbirler aldığı anlaşılıyor. Ancak, bu yenilik girişimi her halde bir sonuç vermemişti. Çünkü, oğlu ve halefi Lipit-İştur (MÖ. 1890-1879) tarafından III.

Ur sülalesinin kurucusu Ur-Nammu döneminden itibaren yürürlükte olan kanunlar kaldırılmış ve yeni kanunlar çıkarılmıştı.¹⁶⁴

Ur-Nammu'dan iki yüzyıl sonra¹⁶⁵ ve Hammurabi'den yaklaşık olarak 150 yıl önce İsin Sülalesi'nin 5. kralı Lipit-İştar, İsin'de bazı yenilikler yapılmasını gerekli görmüş ve yeni kanunlar çıkarmıştı. Yedi tablet üzerine yazılan bu kanunlar, Lipit-İştar ve sülalesi Samî kökenli oldukları halde, Sümerce olarak yazılmıştı. Çünkü, son Sümer devleti olan III. Ur Sülalesi daha yeni çökmüş olduğu için, halkın büyük çoğunluğu hâlâ Sümerli olmuş olmalıdır.

Lipit-İştar kanunları, 1947 yılında R. Steel tarafından bulunmuş ve neşredilmiştir.¹⁶⁶ Lipit-İştar bu kanunlarda büyük tanrılar olan Anu ve Enlil'in özellikle kendisini, memlekete adaleti getirmesi, şikâyetçileri sürmesi, düşmanlarını ve isyancıları silah gücüyle sindirmesi, Sümer ve Akkadlar'a iyi bir yaşam getirmesi için memleketin prensliğine seçtiklerini öğünerek söylüyor.¹⁶⁷ Önce, Lipit-İştar'a ait bir kaside olduğu zannedilen tabletin, bu kanunların prolog kısmı olduğu anlaşılmıştır. Bu prolog genel olarak, Ur-Nammu kanunlarının prologunun hemen hemen aynısıdır. Tek farklı yanı, sadece kişi ve yer adlarıdır. Gerçekten, söz konusu kanunların prolog kısmında şu ifadeler yer almaktadır: "**Tanrılar babası büyük Anu ve memleketin kralı Enlil, kaderleri tayin eden bey, Anu'nun KIZI Nin-İsinna'ya ....onun parlak alını ... ve ... için... onlar Sümer ve Akkad krallığını ona verdikleri zaman, onun şehri İsin'de Anu tarafından iyi idare yerleştirildi. Anu ve Enlil, Lipit-İştar'ı, akıllı çobanı, memlekette adaleti kurmak, şikâyetleri durdurmak, Sümer'e ve Akkad'a huzur getirmek için çağırdılar. Onun ismi Nunammir tarafından söylenmiştir. Sonra ben Lipit-İştar, Nippur'un mütevazı Çobanı, Ur'un Yiğit çiftçisi, Eridu'yu terketmeyen, U-ruk'un yakışıklı beyi, İsin kralı, Sümer ve Akkad'ın kralı, İnanna'nın hoşuna gittim. Enlil'in emrini dinleyerek Sümer ve Akkad'a adaleti yerleştirdim.**

Nippur'un, Ur'un, İsin'in ve Sümer ve Akkad'ın kızlarının, oğullarının hürriyetlerini sağladım. Onları, esirliğin boyunlarına yüklediği boyunduruktan kurtardım..... uyarak babayı çocuklarının sahibi yaptım.

Babanın evine ve biraderin evine ..... tim. Ben Lipit-İştar, Enlil'in oğlu, babanın evine ve biraderin evine .....getirdim."

---

¹⁶⁴ F. Kınal, a.g.e., s. 106

¹⁶⁵ S. N. Kramer, Çeviren Muazzez İlmiye Çığ, Tarih Sümer'de Başlar, TTK Yayınları, s.87

¹⁶⁶ E. Memiş, Genel Tarih, s.150

¹⁶⁷ S. N. Kramer, a.g.e., s.87

Lipit-İştar kanunlarının epilog kısmı da, bütün Eski Doğu krallarının ölümlerinden sonra eserlerini korumak için sığındıkları muayyen dua ve beddua formüllerini taşıyordu: **“UTU'nun yüksek emirlerine uygun olarak Sümer ve Akkad'ın gerçek adalete bağlı kalmalarını sağladım. Gerçekten ben Lipit-İştar, Enlil'in oğlu, düşmanlığı ve ayaklanmaları Enlil'in emriyle ortadan kaldırdım. Ağlamaları, sızlamaları ve yaşları dindirdim. Hak ve adaletin yaşamasını sağladım. Sümerler'e ve Akkadlar'a mutluluk Setirdim. Sümer'e ve Akkad'a mutluluğu yerleştirdikten sonra bu taşı diktim. Bu taşa zarar vermeyenin, eserime hasar vermeyenin, yazılarını silmeyenin, üzerine kendi adını yazmayanın ömrü uzun olsun, Ekur'da yükselsin, Enlil'in parlak alını onu küçümsemesin. Fakat, taşa zarar verene, eserimi bozana, kaidesine girene, üzerine kendi adını yazana lanet olsun. Bu lanet, onun yerine de başkasını koyacaktır.”**

Lipit-İştar kanunlarının maddelerine baktığımızda ise, ilk üç maddesi, tabletin baş tarafı kırık olduğu için eksiktir. Mevcut 37 madde konularına göre şöyle ayrılır:

4-5. maddeler : Gemi kiralama

7- 11. maddeler : Gayrimenkul (tarla) mülkiyeti ve kiralaması

12-14. maddeler : Köle mülkiyeti

15-17. maddeler : Amme hukuku

18-19. maddeler : Vergi ihmâli suçu

20-33. maddeler : Aile hukuku ve adoption (evlatlık alma)

34-37. maddeler: Hayvan kirası

Lipit-İştar kanunlarının Sümerce yazılmış olmasını dini sebeplere bağlayan bilginler vardır. Ancak asıl nedeni, İsin-Larsa devrinde Sümerce'nin artık yazı dili olmaktan çıkması ve sadece rahiplerin anladığı ve kullandığı bir din dili (liturjik dil) olmasıdır. Nitekim, aynı dönemde Eşnunna (Tel Asmar) şehrinde çıkarılan kanunlar da Akkadça yazılmıştır.¹⁶⁸

Fakat İsin Sülalesi'nin bu büyük şahsiyeti, idaresinin 11. senesinde rakibi Larsa kralı Gungunum'un saldırısına uğramıştır. Bunun sonucunda sadece tahtını değil, belki de hayatını da kaybetmişti.¹⁶⁹

b) Larsa Krallığı

Bu döneme adını veren şehirlerden ikincisi Larsa'nın, Sen Kreh harabeleri olduğu Loftus tarafından keşfedilmişti. Sonra Andre Parrot da Larsa'nın meşhur güneş mabedinin (E.Babbar) yerini doğru olarak bulmuş ve Larsa'da ilk sistemli kazıları 1932/33 senelerinde

¹⁶⁸ E. Memiş, a.g.e., s.150-151

¹⁶⁹ F. Kınal, a.g.e., s.106.

Andre Parrot yapmıştır. Yeni Babil krallarından Nabonid'in tamir ettirdiği Larsa Zigguratı ve Larsa kralı Nur-Adad'ın sarayının temelleri bu kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu arada 200 parça tablet de bulunmuştur.

Bir kral listesinde (WB 62) Tufandan önceki beş sülale arasında Larsa'nın adı geçiyordu. Nitekim Larsa kazılarında Cemdet-Nasr devri tabakalarında bulunan piktografik tabletlerde Larsa adı "**doğan bir güneş**" resmi ile gösteriliyordu. Daha sonra Er sülaleler III devrinde Lagaş kralı Eannatum, Akbabalar stelinde güneş tanrısının mabedi E.Babbar'a bir boğa kurban ettiğini bildirir (SAKI20). Lugalzagesi de kitabesinde "**Babbar'ın sevgili şehrini (Larsa)'yı su ile sevindirdiğini**", yani Larsa'ya kanal açtırdığını söyler (SAKÎ 15). Böylece Larsa'nın varlığı Sümer tarihinin başlarından itibaren biliniyor. Ancak, bu eski şehir en parlak çağını III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasından sonra yaşamıştır. Çünkü, Mezopotamya tarihinde bir devre (M.Ö.1950-1750) onun ve rakibi İsin şehrinin adı verilmiştir.

III. Ur Sülalesi'nin son kralı İbi-Sin zamanında Larsa valisi olan Naplanum isyan eden valilerin birincisi idi. Larsa kral listesinde onun halefleri olarak gösterilen Emisum, Samum ve Zabaia haklarında ise hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Fakat Larsa krallarından Zabaia'nın oğlu olan Gungunuma Larsa krallığının gerçek kurucusu denilebilir. Çünkü, dört selefi hakkında hiç bir şey bilinmediği halde, onun idare yıllarına ait sene isimleri vardır. Hatta Larsa'nın dışında Sus, Ur ve Eşnunna'da da vesikalar onun adıyla tarihlenmiştir. Fakat, bu vesikalardaki olayları tarih sırasına göre düzenlemek gerekir. Bu sene isimleriyle Gungunum'un idaresinin ilk yıllarında Anşan'a sefer ettiğini biliyoruz. Öte taraftan Ur kazılarında bulunan bir kitabede: "Sümer ve Akkad'ın kralı İşme-Dagan'ın kızı, baş rahibe Enannatum'un Ur kralı Gungunum'un canı için bu adağın yapıldığı" bildirilmektedir. İsin kralının kızı, Larsa kralının hayatı için acaba niye kurban sunar? Öyle anlaşılıyor ki, Lipit-İştar, babası İşme-Dagan'ın Baş rahibe yaptığı kız kardeşini görevinden affederek kendi kızını baş rahibe tayin etmişti. Bunun üzerine eski baş rahibe düşman şehrin kralı Gungunum'un yardımını istemekten çekinmemiştir. Ur şehrini ele geçirmek için fırsat bekleyen Gungunum Ur üzerine yürümüş, buna engel olmak isteyen Lipit-İştar'ı da mağlup ederek İsin'i ele geçirmiştir. Lipit-İştar'ın akıbeti hakkında bilgimiz yoktur. Fakat, İsin Krallığı'na Ur-Ninurta isminde birisini tayin etmesi sonunda İşbierra sülalesi sona ermiş oluyordu.¹⁷⁰

---

¹⁷⁰ F. Kinal, a.g.e., s.106,107.

c) İsin'de Ur Ninurta Sülalesi

Lipit-İştar'a kral listesinde 11 sene verildiğine göre, Gungunum İsin'i MÖ. ca. 1879 senesinde ele geçirmiş olmalıdır. Sus'ta bulunan bir tablet Gungunum'un 16. yılı tarihini taşıdığına göre, Larsa kralının Elam seferi dört sene sonra (MÖ. 1875) yapılmıştır. Olayların bu sırası dahi Gungunum'un ileri görüşlü bir komutan olduğunu gösterir. Doğrudan doğruya İsin'e hücum etmemiş, İsin'in bütün manevi kuvvetini ve şerefini temsil eden Ur şehrini ilk hedef olarak almıştır. Ur'u ele geçirmekle de III. Ur Sülalesi'nin meşru varisinin Larsa sülalesi olduğunu ispat ettikten ve ordusunu yeteri kadar takviye ettikten sonra uzak ve zor olan Elam seferine çıkmıştı.

Diğer taraftan Eşnunna (Tel Asmar) arşivi vesikaları arasında Eşnunna kralı Azuzu'ya, bir vesikada "**Kunkunum'un adamı**" denilmektedir. Bu da Gungunum'un Diyala bölgesinden geçerek Elama gittiğine bir delil olabilir.

Böylece Gungunum'un 27 senelik idaresi döneminde (MÖ. 1902-1875) Larsa Devleti, kuzeyde Babil'in kapısı sayılan Malgum'dan Basra Körfezi'ne ve doğuda Sus'a kadar sınırlarını genişletmişti.

Onun İsin tahtına oturttuğu Ur-Ninurta (MÖ. 1879-1851) ile yeni bir sülale iş başına gelmişti. Ur-Ninurta Larsa kralının adamı olduğunu hafızalardan unutturmak için, baştan başa şahsına ait övgülerle dolu üç kaside yazdırmıştı. Bunlarda kendisine "**Ur, Uruk ve Eridu'nun hakimi**" ünvanını vermektedir. Ur ve hatta özellikle İsin üzerinde fiilen Gungunum'un hâkim olduğunu bildiğimiz için, bu sıfatların boş bir övünmeden başka bir değeri yoktur. Bununla birlikte Ur-Ninurta'ya çivi yazısı hukuku tarihinde seçkin bir mevki verilmiştir. Çünkü, onun döneminden kalan birçok kopyaları bulunan bir tablette "**Susan kadın**" davasından dolayı Nippur halk meclisinin aldığı bir "**Yasa Kararı**"ndan bahsedilmektedir. Yine Ur-Ninurta'ya ait bir sene isminden de onun Nippurlu vatandaşlara, vergiden muaf olduklarına dair bir ayrıcalık gösterdiğini öğreniyoruz. Her iki vesikanın da Nippurla ilgili olan bu kayıtlardan Ur-Ninurta'nın Nippur'a hâkim olmasıyla yorumlanamaz düşüncesindeyiz. Çünkü Gungunum hayatta olduğu sürece, sadece onun izni ile Nippur'la ilgili bir karar alınabilirdi. Herhalde Gungunum Nippurlular'a eski İsin krallarından İşme-Dagan'ın verdiği ayrıcalıkların kendisi tarafından da esirgenmediğini göstermek için, Ur-Ninurta'ya böyle bir karar aldırması olmalıdır. Burada Ur-Ninurta'nın Gungunum'un ölümünden sonra Nippur'a hâkim olması da düşünülemez. Çünkü Ur-Ninurta, Nippur'u geri almak için, Gungunum'un ölümünden sonra, yerine geçen oğlu Abisare'ye harp ilân etmiştir. Fakat, bu savaşta mağlup olmuş, bir sene sonrada, belki de yenilgisi nedeniyle öldürülmüştür.

Ancak Ur-Ninurta'nın oğlu Bur-Sin (MÖ. ca. 1851-1830) Larsa kralı Abisare'den hem babasının intikamını, hem de Nippur'u almayı başarmıştı. Ancak, Abisare'nin oğlu Sumu-El, idaresinin 4. yılında İsin'e ait bazı toprakları aldıktan sonra, kuzeye doğru yürüyerek Kiş'i de ele geçirmiş, Larsa'nın surlarını yeniden yaptırmıştı. Fakat Kiş'te bulunan bir tablette **"Kazallu'nun tahrip edildiği ve Larsa ordusunun vurulduğu sene"** tarihinden Sumu-El'in başarısının geçici olduğu anlaşılmıştır.

Eski büyük Kiş şehrinde bu dönemde güçlü bir krallık bulunmadığı ve Babil'den sadece 25 km. uzakta olduğu için, Larsa kralına karşı savaşan ve onu yenilgiye uğratan bu kuvvetli kralın I. Babil Sülalesi'nin kurucusu Sumu-Abum olduğu zannedilmektedir.¹⁷¹

Sumu-la El'in İsinli çağdaşını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak, bu şahıs Bur-Sin olabilir. Onun oğlu Lipit-Enlil'in (MÖ. 1830-1825) beş senelik idaresinden hiç birşey bilmiyoruz. Fakat İsin kralı Lipit-Enlil'in oğlu İrra-İmitti zamanında Nippur'un tekrar İsin hâkimiyetine geçtiğini bir sene isminden anlıyoruz. Ancak, bu kralın 7. senesinde meydana gelen garip bir olayla İsin'de sülale yine değişmişti. Akitu denilen Yılbaşı bayramlarında idari makam sahipleri, yerlerini geçici olarak başkasına bırakırlardı. İrra-imitti de kendi yerine bahçıvan Enlil-Bani'yi tahta oturtmuştu. İrra-imitti'nin şölende çok sıcak bir yemeği yerken ölmesi üzerine, Enlil-Bani tahtın meşru varisi sayılmış ve kral olmuştu. Fakat İsin Kral Listesi'nde İrra-imitti ile Enlil-Bani (MÖ. ca 1818–1794) arasında 6 ay idare süresi verilen Tappia isimli bir şahıs adı geçtiğinden, İrra-imitti'nin ölümünün bir takım karışıklıklara yol açtığı, fakat Enlil-Bani'nin iktidarda kalmayı başardığı anlaşılmaktadır. Enlil-Bani tanrıların bu lütfuna teşekkür olarak İsin vatandaşlarına vergiden muafiyet ayrıcalığı vermişti.

Enlil-Bani dönemine ait vesikalar, bu kralın bir takım sosyal reformlar yaptığını gösterir. Bunlardan birisinde **"Enlil-Bani'nin İsin'de ve Nippur'da adaleti yeniden sağladığı"** bir diğerinde **"Arpa mahsulünden sarayın almakta olduğu 1/5 hissesinin 1/10'a indirdiği ve Muşkenular'ın (Sosyal bir sınıf) ayda 4 gün angaryada çalıştırılacağı"** bildirilmektedir. Alınan bu tedbirler bize İsin'de halkın huzursuz olduğunu gösterir. Hemen hemen bütün krallar kendi adaletinden söz etmek lüzumunu duymaktadır. Bu yeni reformların ne derece uygulandığını, ne netice verdiğini kontrol edebilecek vesikalar yoktur. Sadece Sümer Kral Listesi Enlil-Bani'den sonraki İsin kralları için üçer dörder senelik idare süresi gösteriyor. Bu, memlekette siyasi istikrarın olmadığını gösteriyor. Fakat bütün bu elverişsiz duruma rağmen, İsin-Larsa şehirleri arasındaki rekabet ve mücadele devam etmekte

---

¹⁷¹ F. Kinal, a.g.e., s.109.

idi. Bu sürekli seferberlik hali devletin mali gücünü tüketiyor, her hangi bir gelir kaynağı sağlamak yoluna gidilemiyordu.

Bu sırada Larsa'nın durumu da İsin'inkinden farklı değildi, hatta daha da kötüydü. Larsa'da kral Nur-Adad'ın idaresinden itibaren felâketlerin başladığı görülür. Utu'ya yönelen feryatları şehirden uzaklaştıran, Larsa tahtının temelini sağlamlaştıran ve Larsa'nın dağılmış halkını yeniden iskân eden gibi ünvanlardan Nur-Adad zamanında Larsa'nın bir felakete uğradığı anlaşılıyorsa da, felaketin mahiyeti bilinmiyor. Yalnız bu kral zamanında Fırat ve Dicle nehirlerinin yataklarının değiştirilmesi, halkın yeniden iskân edilmesinden bahsedilmesi, bu kral zamanında Larsa'nın büyük oranda bir su baskınına uğradığı ve bu taşma neticesinde halkın büyük zararlara uğradığı tahmin edilmektedir.

Larsa kralı Nur-Adad'ın oğlu Sin-İddinam'a vesikalarda "**Adaletin çobanı**" denilir. Gerçekten bu kral, sülalesinin en kuvvetli şahsiyeti gibi görünür. Bir defa 7 sene gibi çok kısa bir zaman idarede kaldığı halde, onun dönemine ait pek çok vesika vardır. Bunlar sayesinde onun idaresinde Larsa Krallığı'nın bir kalkınma hamlesi yaptığını anlıyoruz. Bu hamle devlet hudutlarını yeniden genişletmede kendini gösterir.¹⁷² Sin-iddinam, 4. senesinde I. Babil Sülalesi'nden Sumu-la El'in tarafsızlığını sağlayarak Diyala bölgesine ve Elam'a yaptığı seferde, sadece Nippur'u İsinliler'den almakla kalmamış, Eşnunna kralı Waraşa'ya da hâkimiyetini tanıtmış ve onu vergiye bağlamıştır.

Larsa kralı Sin-iddinam dönemine ait Larsa'lı memurlara arpa dağıtılmasını gösteren listeler vardır. Bu listelerdeki bütün şehirler Larsa'ya bağlıysalar, o zaman Larsa Krallığı Diyala bölgesinden İsin'in topraklarına kadar uzandığını kabul etmek gerekecektir. Sin-iddinam da, selefleri gibi, imar ve inşaat işleri ile uğraşmıştır. Larsa'daki meşhur Ebabbar mabedini yaptırmıştır. Babası Nur-Adad zamanında değiştirilen nehir yatakları yine eski haline getirilmiştir. Bu suretle Larsa şehrinin nehir nakliyatından tekrar faydalanması sağlanmıştı. Sin-iddinam, ölüm şeklini bildiğimiz nadir krallardan biridir. Şamaş mabedinin onarımı sırasında üzerine düşen bir taşın altında kalarak ezilmiştir.

Sin-iddinam'ın halefleri olan Sin-eribam (5 sene) ile Siniqişam'ın (5 sene) kısa süren idareleri zamanında İsin'de de Zambia hüküm sürüyordu. Her iki şehir devletinin de artık sonu gelmişti. Buna rağmen idareciler bu durumu görmekten uzaktılar ve hâlâ neticesiz savaşlarla birbirlerini yıpratmakta direniyorlardı. Larsa Sülalesi'nin sondan bir evvelki kralı Siniqişam, İsin kralı Zambia ile uğraştığı sırada, kuzeydeki komşu Kazallu ile Elam kralı Kudur Mabuk Larsa'daki olayları dikkatle izliyorlardı. Son Larsa krallarına beşer senelik idare

---

¹⁷² F. Kinal, a.g.e., s.109.

süresi gösterilmesi, devlette istikrar olmadığını göstermektedir. Nihayet son Larsa kralı Silli-Adad da tahta çıkar çıkmaz İsin savaşlarına devam etmişti. Fakat bu sırada Kazallu şehri, Larsa ordularının İsin savaşlarında meşgul bulunmasından yararlanarak Larsa üzerine yürümüş ve şehri zorlanmadan işgal etmişti. Fakat daha Gungunum'un Elam'ı istilasından beri Larsa'dan alınacak intikamı olan Elam kralı Kudur-Mabuk, senelerden beri beklediği fırsatı Kazallu şehrine kaptırmazdı. Bunun için Kudur-Mabuk ordularını süratle Larsa üzerine sevk etmiş ve Larsalılar'ı sözde düşmanlarından kurtarmıştı. Fakat Kudur-Mabuk Larsa'yı zapt ettikten sonra kendisi memleketine dönmüş, Larsa Krallığı'na da oğlu Warad-Sin'i tayin etmişti. Böylece Larsa'da Elamlı yeni bir sülale iş başına gelmiş oluyordu.¹⁷³

d) Kudur – Mabuk Sülalesi

Güney Mezopotamya'da İsin-Larsa krallıklarının hâkim olduğu yıllarda doğu komşu memleket İran'daki durum hakkında Sus'ta bulunan Akkadça yazılmış idari ve hukuki vesikalar bilgi vermektedir. Bu vesikalara göre, MÖ. 19. Yüzyıl'da burada da bir takım küçük şehir krallıkları vardı. Bu şehirlerin başında Fratriarkal (Biraderşahi) aileye dayanan sülaleler bulunuyordu. Bunların en önemlileri Elam ve Sus ile kuzey İran'daki Ansan ve Simaş krallıkları idi. Kendisine Ansan ve Sus kralı diyen Eparti, Simaş sülalesine de son vererek, memlekette siyasi birliği kurmaya gayret etmişti.

Larsa'daki Gungunum sülalesine son veren Kudur-Mabuk'un bu Elam sülaleleri ile akrabılığı yoktur. Gerçi gerek kendisi, gerekse babası Şimtişilhak Elamca isimler taşıyorlardı. Ancak, Kudur-mabuk iki oğluna da Warad-Sin, Rim-Sin gibi tipik Akkadça isimler koymuştu. Kendisi de "**Lamutbal attası ve KUR Martu attası**" ünvanlarını taşıyordu. Bu ünvanlar nedeniyle Kudur-Mabuk sülalesinin de Amurit kökenli olduğu kabul edilmiştir.

Buna göre Larsa'daki yeni Elam hâkimiyeti ile yeni bir kavmin istilası söz konusu değildi, sadece sülale değişmişti. Kudur-Mabuk'un Larsa Krallığı'na oturttuğu büyük oğlu Warad-Sin'den kalan bir çok inşaat kitabesi vardır. Bunlar Elam hâkimiyetinin Ur'a ve İsin'e de şamil olduğunu göstermektedir. İsin Kral listesi'nde Zambia'dan sonraki 13-15. kralların Kudur-Mabuk tarafından İsin tahtına oturtulan gölge krallar oldukları kabul edilmektedir. Çünkü Kudur-Mabuk, İsin'in kuzey doğusunda bulunan Nippur'a da hâkim görünmektedir. Bununla birlikte bu gölge krallarından Sin-Magir, özellikle dış politikada son bir gayret gösterir. Onun Fırat'ın batısındaki Aktab'ta bir anbar yaptırması ve "**Babil şehrinin rehberi**" denilen metinde Sin-Magir isimli bir yerden bahsedilmesi birleştirilerek, bu İsin kralının

---

¹⁷³F. Kinal, a.g.e., s.110,111.

Babil'i zapt ettiği ileri sürülmüş ise de, bu görüş bilim adamları tarafından pek benimsenmemiştir.

Warad-Sin 12. idare yılında, daha babası yaşarken ölmüş ve Larsa Krallığı'na Kudur-Mabuk'un küçük oğlu Rim-sin geçmişti. (MÖ. 1779)¹⁷⁴ Onun tahta çıkmasından 7 sene sonra da son İsin kralı Damiq-iluşu İsin tahtına oturmuştu. Bu İsin kralından kalan vesikalarda Damiq-iluşu da Babil'e hâkim gibi görünmektedir. Bundan başka Babil rehberindeki Şamaş mabedinin Damiq-iluşu tarafından yaptırıldığı bildirilir. Ne var ki, onun Babil'e hâkim olması bile İsin'in kaderini değiştirememiştir. MÖ. 19. yüzyıl'da Mezopotamya'da yaşayan büyük devlet adamlarından olduğunu faaliyetleriyle kanıtlayan Larsa kralı Rim-Sin, önce Uruk şehrini zapt etmiş, sonra da zor anlar yaşayan İsin sülalesine son darbeyi vurarak İsin'i Larsa krallığına ilhak etmişti. Rim-Sin'e ait tarih listelerine göre, Larsa kralı 20. senesinde Der şehrini, 21. yılında da aralarında Babipin'in de bulunduğu Uruk ve müttefiklerini yenmiş, 30.senesinde ise İsin'i zapt ve ilhak etmiştir. Rim-Sin bu son zaferi ile öylesine mutlu olmuştu ki, İsin zaferinden sonra bütün vesikalara "**Mussa formülü**" ile İsin'in zaptından şu kadar sene sonra diye tarih atılmıştır. Bu suretle Rim-Sin'in 30. senesinden sonra Güney Mezopotamya, tek bir krallığın, Larsa şehrinin eline geçmiş oluyordu. Bu, Fırat kervan yoluna ve Basra Körfezi ticaretine, artık Larsa'nın hâkim olması demektir. Fakat garip bir tesadüfle Rim-Sin daha İsin zaferinin sarhoşluğundan kurtulamadığı sırada, Eşnunna kralı Naram-Sin Yukarı Dicle bölgesini zapt etmiş, Babil şehrinin başına da Büyük Hammurabi geçmişti. Orta Fırat'taki Mari ve Terqa şehirleri de birbirleri ile çekişiyorlardı. Böylece İsin-Larsa devri sonunda şehir devletleri arasındaki mücadele, yerini bölgesel savaflara bırakacaktı.

Kudur-Mabuk sülalesinin asıl faaliyeti kültür alanında olmuştur. Mesela III. Ur sülalesi krallarının bile yapamadığı Sümer resmi panteonunun listesi bu devirde düzenlenmiş, Larsa kral listesi, Tufan efsanesi, Yaradılış destanı gibi klasik Sümer eserleri bu devirde kopya edilmiş olduğu gibi, yeni ve orijinal kompozisyonlar da yazılmıştır. Fal kitapları, kurban ciğerleri üzerindeki işaretlerin tefsirlerini ihtiva eden "**Omina metinleri**" Larsalı kâtiplerin nasıl sürekli çalıştıklarını gösterir. Fakat Larsa arşivinin önemi, Larsa'da bulunan binlerce senet, kontrat, makbuz vs. gibi ekonomik vesikalara kapsamasından ileri gelir. Bütün bu faaliyetler (Lipit-İştar kanunu hariç) Akkad dili ile yapılmıştır.

Bütün bu vesikalardaki şahıs isimleri Batı Samî dilini gösterir. Bu durum bize bugün halen Irak'ta torunları yaşamakta olan Batı Sami kavimlerinin Mezopotamya'da artık tamamen yerleştiklerini gösterir. Tek kelime ile, çöl bedevileri kültürlü Sümerleri siyasi hayattan

---

¹⁷⁴ F. Kinal, a.g.e., s.111.

silmişlerdi. Fakat nasıl galip Romalılar, mağlup Hellas'ın medeniyetini kabul etmişlerse, Mezopotamya'da galip Samîler de yenik Sümerler'in medeniyetini tamamen benimsemişlerdi. Hatta Martu bedevilerinden bin yıl sonra yaşayan Asurlular bile, unutulmuş, köle durumuna düşmüş Sümerlerin kültür mirasına bağlı kalacaklardı.

İsin-Larsa devrinde Sümer dini öylesine benimsenmişti ki, Amurru'lar kendi çöl tanrılarını terk etmiş ve unutmuşlardı. Bu devirde düzenlenen tanrılar listesinde tek bir Amurru tanrısı yoktur. O dönemlerde her şey din için olduğundan, Amurrular Sümerler'in dini ile birlikte kültürünü de aynen kabul etmişlerdi. Fakat Kudur-Mabuk sülalesi zamanında maddi ve manevi kültür alanlarında görülen bu yükselişe rağmen, Larsa Devleti neden çökmüştü? Çünkü Rim-Sin zamanında I. Babil Sülalesi'nin başına Hammurabi gelmişti. Hammurabi, memleketinin kalkınmasının, Mezopotamya'nın kan damarı Fırat kervan yoluna bağlı olduğunu görmüş ve ihtiyar Rim-Sin'in elinden bu yolu almıştı.¹⁷⁵

e) Eşnunna Krallığı

İsin-Larsa Devri'nde önemli şehir krallıklarından bir diğeri de Eşnunna krallığı idi. Bu şehir Dicle'ye katılan Diyala nehri kenarındaki Tel Asmar'ın yerinde kurulmuştu. Çivi yazılı vesikalarda "**Warum memleketi**" denilen Diyala bölgesinde Eşnunna (Tel Asmar) dan başka Hafaca (Tutub), İşçalı (Nerib-tum) ve Şadupum (Tel Harmel) şehirleri de vardı. Bu bölge harabeleri bir Amerikan ekibi tarafından araştırılmış ve kazılar yapılmıştır. Bu şehirlerden Eşnunna ile İşçalı'da arşiv bulunmuş ve bu bölgenin de Er Sülaleler Devri'nden (MÖ.2850-2350) beri Sümerler ve Samîler tarafından iskân edildiği anlaşılmıştır. Fakat bu vesikalar arasında Eşnunna kral soyunun taht sırasını gösteren bir kral listesi bulunmadığı ve Sümer kral listeleri de bu bölgeyi içine almadığı için, Eşnunna sülalesi krallarının sırası modern araştırmacılarca düzenlenmiştir.

Oysa, gerek daha eski vesikalarda gerekse İsin-Larsa krallarının kitabelerinde Eşnunna Krallığı'ndan sürekli bahsedilmiştir. Meselâ Akkad kralları Elam'ı ve Asur bölgesini içine alan imparatorluklarını kurdukları zaman, elbette Diyala bölgesini de ilhak etmişlerdi. Nitekim Akkad kralı Sargon'un oğullarından Rimuş burada kendi adını verdiği bir şehir kurmuştu. Aynı suretle III. Ur Sülalesi kralları da Mezopotamya'nın siyasi birliğini yeniden sağladıkları zaman, Şulgi 30. senesinde Eşnunna'yı ele geçirip, buraya bir vali tayin etmişti. Ur krallarından Gimil-Sin (Suen) ve İbi-Sin zamanlarında Eşnunna İsakkusu İturia, yaptırdığı mabede kralının adını vermişti. Ancak onun oğlu İlşu-ilu, babasının yerine geçtikten sonra,

---

¹⁷⁵ F. Kinal, a.g.e., s.112,113.

uzun seneler kâtipliğini yaptığı İbi-Sin'in 3. senesinde isyan edip, bağımsızlığını ilân etmiş, "**Kudretli kral, dört iklim kralı**" ünvanını almıştı. Eşnunna vesikaları üzerindeki bir tarih formülünde adı geçen Nurahum'un İlşu-iluya halef olduğu zannediliyor. Bir sene isminde "**Kral Tişpak'ın Subartu'nun başını yardığı sene**" denilerek Eşnunna-Asur mücadelesinin başladığına işaret edilmektedir.

Gerçekten Eşnunna tarihinde bu iki şehir arasında sürekli savaşlar olmuştur. Eşnunna kralları arasında ilk yazılı vesika bırakan Bilalama'dır. Onun babası Kiri-kiri'yi, oğluna hediye ettiği Lapislazuli mühürle tanıyoruz. Bilalama'ya ait vesikalardaki "**Martunun İşuru (Asuru) istila ettiği sene**" ve "**Martunun İşur kralı ile beraber Bilalama'ya taarruz ettiği sene**" gibi sene isimleri, Martu bedevilerinin Diyala bölgesine bu kral zamanında sızmaya başladıklarını anlatmaktadır. Bu sene isimlerinden bir başkasında da "**Martunun Bilalama'ya İşur üzerindeki hakimiyeti verdiği sene**" denilmektedir. Bu devirde Asur'da hâkim Asur kralının veya şeyhinin adı hiç açıklanmıyor. Fakat Bilalama'nın Martular'la dost geçindiği anlaşılıyor. Bunun sebebi, gittikçe kuvvetlenmeye başlayan Asur'a karşı Bilalama'nın Martu bedevilerinin kuvvetinden faydalanmak olsa gerektir.

Başka bir tarih formülünde (sene adında) de: "**Eşnunna İsakkusu Bilalama, Martu'nun başına vurdu**" deniliyor. Eşnunna vesikalarında kısaca Martu denilen bu düşmanı tanıyamıyoruz, çünkü bu devirde birçok şehir Martular tarafından istila edilmişti.¹⁷⁶ Fakat bu son tarih formülü bize Martular'ın henüz Warum bölgesine yerleşemediklerini gösterir.

Bilalama'nın yönetimi hakkında da bu tarih formüllerinden bilgi edinilmektedir. Eşnunna şehrinin baş tanrısı Tişpaka bir mabed ile kendisine de bir saray yaptırmıştır. Eşnunna kazıları bu sarayın yakıldığını göstermiştir. Şehrin onun ölümünden sonra yakıldığı tahmin edilmiştir. Çünkü, kül tabakaları arasında oğlu İşarramaşu'ya ait vesikalar bulunduğu gibi, torunu Usurawasu'ya da "**Anu-Muttabilin temsilcisi**" denilmektedir. Bilalama'nın İsin krallarından Şu-İluşu ve İddin-Dagan zamanlarında yaşadığı tahmin edilmektedir.

Bilalama'nın dış politikası şöyle özetlenebilir: **Batıdan gelebilecek saldırılara karşı Martuları öne sürmek, doğudaki Elam prensleri ile dost geçinmek.** Nitekim Sus'ta bulunan bir vesika ile onun, kızı Mekube'yi Sus kralı Dan-Yuk-Hurati'ye verdiği anlaşmıştır. Eşnunna ile Sus arasında Puşikuh dağları olduğu için, İran'dan gelen veya oraya giden ticaret kervanları Diyala Nehri yolunu takibe mecburdular. 3. Binyıl'dan beri güney Mezopotamya ile İran ve Afganistan arasındaki ticari münasebetlerde bu kara yolunun kul-

---

¹⁷⁶ F. Kinal, a.g.e., s.114.

lanıldığı Ur kral mezarlarında bulunan eserlerden anlaşılmıştır. Böylece Bilalama bu ticaret yolunu elinde tutan Sus kralı ile akrabalık kurmak suretiyle memleketinin ekonomik gelişmesini sağlamış oluyordu. Daha sonraki Eşnunna krallarının Naram-Sin hariç bu politikaya daima sadık kalacaklar ve arkalarını her zaman Elam kralına dayayacaklardı.

Bilalama'nın oğlu İşarramaşu zamanında Eşnunna'yı yakan düşman, İsin ve Larsa kralları olamazdı. Çünkü Larsa sülalesi Gungunuma kadar hareketli bir politika gütmemiştir. Gerçi, İsin kralı İddin-Dagan'ın Der şehrini zapt ettiğini biliyoruz. Halbuki Bilalama'nın torununa "**Der İsakkus Amutbalin temsilcisi**" denilmektedir. Bu yüzden Eşnunna'yı yakan düşmanın Eski Asur kralı İluşuma olduğu tahmin edilmektedir.

Fakat ileride göreceğimiz üzere, Larsa tahtına Gungunum'un geçmesiyle Mezopotamya şehir devletleri arasındaki durum yine değişmişti. Gungunum'un Ur'u, İsin'i ve Nippur'u ilhak ettiğini görmüştük. Nitekim Usuravasun'un oğlu Azuzuya "**Kunkunum'un adamı**" deniliyordu.

Eşnunna kazıları Bilalaman'ın yakılmış sarayının yeniden yapıldığını göstermiştir. Bu yeni sarayın harabeleri içinde Urninmar, Urningişzida gibi Sümerce isimler yazılı tuğlalar bulunmuştur. Bu kralların kendi adlarına inşaat kitabeleri yazdırmaları, Eşnunna'nın yeniden bağımsızlığına kavuştuğunu gösterir. Daha sonra I. İbiq-Adad ve oğulları Şariya ve Belakum hakkında Kiş vesikalarından bilgi ediniyoruz. Eşnunna bu krallar zamanında Kiş'e kadar hâkim gibi görünüyor.¹⁷⁷ Fakat, Belakum'un halefi Waraddu zamanında Eşnunna krallığı bu defa da İsin kralı Sin-İddina'nın taarruzuna uğramış ve böylece küçük bir krallık olmaktan kurtulamamıştı.

Ancak I.İbalpiel'den itibaren ki, Eşnunna şehri gelişmeye başlamıştır. İbalpiel ilk defa olarak kendisine "**Lugal**" (kral) diyordu. Onun oğlu II. İbiq-Adad ise, Larsa Krallığı'ndan Rapikum (Ramadiyah) şehrini almış görünmektedir.

Fakat Eşnunna şehri en parlak çağını onun oğlu Naram-Sin zamanında yaşamıştır. Bu krala ait sene isimlerinden birinde "**Kralın yemin tabletini kırdığı sene**" adı verilmesinden, onun Larsa'ya verilen vergi yemini bozduğunu anlamaktayız. Çünkü Khorsabad kral listesinde de Eşnunna Naram-Sin'in Asur şehrini zapt ettiği, burada 4 sene oturduğu, sonra yerine oğlu II. Erişumu bırakarak memleketine döndüğü bildirilmektedir. Bu suretle Naram-Sin'in ilk defa atalarının politikasını terk ettiğini ve batıya dönük bir dış politika izlediğini anlıyoruz. Demek ki, bu kral zamanında ekonomik şartlar yön değiştirmişti. Gerçekten 2. Binyıl başlarında (19. yüzyılda) Mezopotamya şehir devletleri Akdeniz memleketleri ile daha

---

¹⁷⁷ F. Kinal, a.g.e., s.114,115.

sıkı ticari münasebetlere girmişti. Bunun sonucu olarak Fırat kervan yolunun yanında Asurlu tüccarların takip ettikleri Dicle-Habur-Kargamış-Malatya-Darende ve Kaniş kervan yolu da işlemeye başlamıştı. Bu yol üzerinde bulunan Ninive, Çagarbazar gibi yeni şehirler bu devirde inkişaf edecekti.

Naram-Sin Asurlu tüccarların zenginleştirdiği Asur şehrini zapt etmekle kalmamıştır. Onun Fırat'ın batısındaki DUR. Balatu ve Aşnakkum kalelerini de aldığını sene isimlerinden öğreniyoruz.

Fakat Naram-Sin'in son zamanlarında orta Fırat üzerindeki Mari ve Terqa şehirleri bir ölüm kalım mücadelesi yapmakta idiler. Terqa'nın zaferiyle sonuçlanan savaşlardan sonra, Mezopotamya tarihine yön veren şahıslardan biri, I. Şamşi-Adad, Babil'e gelmiştir. Önce, Ekallatum'u, üç sene sonra da Asur'u istila ederek, buradan Naram-Sin'in oğlu Erişimu çıkarmıştı. Eşnunna prensi bu savaşlar sırasında ölmüş olmalı ki, Eşnunna tahtına Naram-Sin'in biraderi Daduşa geçmişti. Bu Eşnunna kralı Şamşi-Adad'a ve oğullarına karşı kahramanca savaşmıştır. Fakat onun bütün gayretleri Eşnunna'nın Şamşi-Adad tarafından ilhakına mani olamamıştı.

Şamşi-Adad'ın Eşnunna'yı kaçınıcı idare yılında aldığını bilmiyoruz. Ancak, Daduşa'nın oğlu II. İbalpiel 5.senesine "**Şamşi-Adad'ın öldüğü sene**" adını vererek, Eşnunna için mutlu olayı bir tarih olarak kullanmıştı. Şamşi-Adad'ın ölümünden sonra gerçekten Eşnunna kurtulmuş, II. İbalpiel 9. idare yılında Şamşi-Adad'ın oğullarını yenmişti. Zira bu zaferini de "**Subartu ve Hana kırallarının yenildiği sene**" olarak tarihlemişti.

II. İbalpiel'den sonra yaşadıkları tahmin edilen Danum-Tahazi'yi Mari mektupları ile tanıyoruz. Kargameş kralı Aplahanda efendisi Mari kralına Eşnunnalı adamın Qatnaya kadar ilerlediğini yazıyordu. Bu Eşnunna kralı kim olursa olsun, Eşnunna'nın kaderi artık sona ermişti. Çünkü, bütün Mezopotamya'ya önce Asur Kralı I. Samşi-Adad sonra da I. Babil Sülalesi'nin meşhur kralı Hammurabi hakim olacaktı.¹⁷⁸

---

¹⁷⁸F. Kinal, a.g.e., s.116.

V. BÖLÜM

ARAMİ GÖÇLERİ

1. ARAMİLER'İN ORTAYA ÇIKIŞI

Aramiler'in erken siyasi tarihleri hakkındaki bilgilerimiz çok az olduğundan, onların kökenleri hakkında net bir şeyler söylemek oldukça zordur; ancak hemen belirtelim ki, Aram ismi MÖ. 3. Binyılın sonları ile 2. Binyılın başlarına ait çiviyazılı metinlerde geçmektedir. Fakat, dört yüz yıllık bir zaman içerisinde onlardan ilk defa çağdaş kitabelerde bir kavim olarak söz edildiği zaman, Aramca güneybatı Asya'nın müşterek dili haline gelmişti. Buna rağmen biz Arami dilinin konuşulduğu bölgenin tayininde ciddi zorluklarla karşı karşıya kalırız, zira konuşulduğu yerlerde Arami dili –ve muhtemelen bu dilin ilk sahipleri- müşterek bir Sami orjininden epeyce uzaklaşmışlardı.¹⁷⁹ Biz, Aramiler'le ilk olarak Asur kralı I. Tiglat-pileser (MÖ. 1115-1077) zamanında Suriye Çölü'nde karşılaşıyoruz; o zamanlar onlar Asurlular tarafından “Arami bedevileri” olarak adlandırılmışlardı. Bir veya iki kelimedenden daha fazlasını ihtiva eden en eski kitabeler, Damascuslu (Şamlı) Barhadad ve Hazael'e aittirler; birincisi aşağı yukarı MÖ. 850'lere, ikincisi de MÖ. 840 ve 800 arasındaki bir zamana tarihlenir. Her iki kitabe standart bir şekilde Eski Aramca ile yazılmışlardır, Hamat'dan çıkarılan Zakir kitabeleri (MÖ. 750'den biraz önceye aittir) ve Halep yakınlarında ele geçirilen Sefire antlaşmaları (MÖ. Ca. 750) da yine Aramca ile kaleme alınmışlardır. Diğer taraftan, Zincirli (Sam'al) kralı Panamu'nun MÖ. 8. yüzyıla tarihlenen iki uzun kitabesi, Kenanca ile benzerlikler arz eden ve “Yahudik” tabir edilen Aramca'nın bir lehçesi ile kaleme alınmışlardır. Panamu'nun oğlu, kendi kitabelerini standart Aramca ile yazdı. Bu

---

¹⁷⁹ W. F. Albright, “Syria, The Philistines, and Phoenicia”, CAH II/2, chp. XXXIII, Cambridge 1975, s.529

durum ışığında açıkça görülüyor ki, standart Aramca, esas itibariyle yerli kitabelerde ve Eski Ahit litaratüründe basitçe “Aram” denilen Damascus Krallığı’nın dili idi.

Aramca ve MÖ. 2. Binyılın daha eski Kuzeybatı Sami dili arasındaki bağlantının analizi açıkça göstermektedir ki, Aramca’nın Gney Kenanca (Fenikece) veya Kuzey Kenanca (Ugaritçe) ya da Amorit (Amurru) dili ile köken birliği yoktur; buna rağmen Kuzey Kenanca ve Amoritçe ile olan müşterekliği Güney Kenanca (Fenikece) ile olan otaklığından çok daha fazladır. Harf değişikliği bakımından da Aramca, öteki üç dilden farklıdır; ni harfinin ikili ve çoğul kullanımında o, Amorit dili ile benzerlik arzeder. Fiil yapısı bakımından ise Amoritçe ile olan yakınlığı diğer iki dile nazaran çok daha fazladır. Eski Aramca, gerek vokabüler gerekse morfoloji bakımından Fenike dilinden kuvvetli bir şekilde etkilenmişti; ancak cümle yapısından ve almış olduğu yüzlerce kelimedenden de kolaylıkla görüleceği üzere, MÖ. 7. yüzyıldan itibaren Asur-Babil etkisi üstün gelmiş görünüyor. Aramca ve İbranice arasında ses bakımından görülen yüzeysel farklılık, büyük ölçüde MÖ. 13. yüzyıldan itibaren, bilinen bütün Kuzeybatı Sami dillerde müşterek olan aksan değişikliğinden kaynaklanmıştır.¹⁸⁰ Kısaca söylemek gerekirse, linguistik durumun tetkiki, Aramca’nın Doğu Suriye’de bir yerde ve Muhtemelen Geç Bronz Çağı’nda orada konuşulan Sutu lehçelerinden inkişaf ettiği hususundaki ilk kanâatimizi doğrulamaktadır.*

İbrani ve İsrail tradisyonuna dönersek, biz her halde mevcut olan karmaşık bir kabile akrabalığı hakkında biraz fikir sahibi oluruz. Arami soyu öylesine karışmış olmalıdır ki, tradisyon ümitsizce değişmek durumunda kalmıştır. Genesis X 22-23’de Aram, Elam, Aşur ve Arpakşad ile birlikte belli başlı Sami kavimlerden biridir; Aram’ın belli başlı oğulları ise Uz, Hul, Geter ve Maş olarak listeye dahil edilmişlerdir.

Genesis X’da verilen listenin esası MÖ. 10. yüzyıla kadar geriye gittiğinden bu isimler oldukça ders verici olmalıdırlar; aksi takdirde yalnızca Uz ve Maş bilinen isimler olurdu. Daha sonra gelen bir pasajda, Genesis XXII 20-24’de, Aram, İbrahim’in kardeşi Nahora’nın sekiz oğlundan biri olan Kemuel’in torunu olarak görülür. Nahor, muhtemelen Harran’ın doğusunda bu isimle anılan kentin kurucusu olarak bilinir; Nahor(Nahur), Mari ve başka yerlerden çıkan Bronz Çağı vesikalarında sık sık geçer ve Genesis XXIV. 10’da buradan kesinlikle bir şehir olarak söz edilir. Gene ne yazık ki, sekiz isimden çoğu başka türlü bilinirler: Uz, İncil’de bir başka yerde tekrar ortaya çıkar. Chesed, Kaldeliler’in kurucusudur;

---

¹⁸⁰ W. F. Albright, a.g.e., s.530.

* Aramca, bazen düşünüldüğü gibi, doğrudan doğruya Amoritçe’nin bir kolu değildir, fakat daha ziyade Amoritçe ile Kuzey Arabistan’ın proto-Arapça lehçeleri arasında bir dildir. Bununla beraber, aradaki bağlantı karmaşık olmalıdır ve daha geç dönemlere ait Aramca Fenikece (Güney Kenanca) ve Asur-Babil (Akkadça) dillerinden kuvvetli bir şekilde etkilenmiştir.

Hazo ve Buz, Orta veya Doğu Arabistan'da Asurca Hazu veya Buzu'dur; Betuel, Rebeka'nın tradisyonel babasıdır, Nahor'un ikinci karısı Reumah, Tebah'ın (Orta Suriye'de Zobahlı Tubikhu), Tahaş'ın (Damascus'un kuzeyindeki bir bölge olan Takshu), Gaham ve Makhah (Damascus'un batı bölgesi)'in annesi olmakla şereflendirilmiştir.

Aram'ın babası Kemuel'in adı yapı bakımından arkaiktir, fakat başka türlü de bilinmez. Eğer biz bu farklı iki tradisyona İbrahim hakkında anlatılanları ilave edersek, İbrahim'in ailesi Harran bölgesinin Aramileri ile yakından alâkalı gösterilir ve Deuteronomik kaynak (Tensiye) İbrahim'den "Aramili bir göçebe" olarak söz ettğinden (Deut. XXVI 5), mesele daha karmaşık hale gelir. Nihayet, Amos IX, 7'de Aramiler'in kir denilen bir memleketten geldikleri gibi. Kir'den bir başka yerde Elam yakınlarında bir bölge olarak söz edilir ki, Aramiler buraya sürgüne gönderilmişlerdi.¹⁸¹

Mevcut delillerden anlaşıldığı kadarıyla, Aramca'yı asıl konuşanlar, MÖ. 2. Binyılın 3. çeyreğinde (MÖ. 1500-1250) Suriye Çölü'nün kıyı bölgelerinde yerleşmeye başlayan karmaşık kökenli bedevilerdi. Onlar mevcut arazileri istilâ etmek için, Asur İmparatorluğu'nun I. Tukiltu-Nihurta zamanındaki çöküşünü müteakip Hitit ve Mısır İmparatorluklarının da çökmesinin avantajını kullanarak, kabilelerden müteşekkil bir konfederasyon kurmuş olabilirler. Kabile mensupları batıya Suriye'ye ve doğuya Fırat nehrinin ve kollarının oluşturduğu vadilere doğru sokuldular. Verimli nehir vadilerinde bulabildikleri her yere yerleşerek, koyun beslemeciliğinin yanı sıra ziraat ve muhtemelen kervan ticareti yaptılar, özellikle develerden oluşan kervanlar eşeklerden oluşan kervanlara göre onlara olağanüstü bir avantaj sağlamıştı. Onların şöhreti, Güney Babilonya'dan Yukarı Fırat'a kadar uzanan bölgede oturan öteki bedevi kabilelerin birleşmesini sağladı ve Aramca hızla akraba lehçelerinin yerini aldı. Öyle ki, önce kabile içi iletişimde ve hihayet bütün amaçlar için aramca kullanılmaya başlandı. Çok yakın lehçe benzerliklerinden anlaşıldığına göre; şüphesiz Aramiler, Amoritler'in (Amurrular'ın) akrabaları idiler. MÖ. 8. yüzyıl Babilonya'sında bile bu böyle biliniyordu; bu dönemde, Babilonya'nın bedevi Arami kabilelerinin, büyük ölçüde Aramiler tarafından asimile edilmiş Araplar olduğu gösterilmiştir.

Değişik Samî dillerdeki, söyleniş biçimlerinden görüldüğü kadarıyla, Aramiler'in orijinal ismi Aram idi. Bu ismin başlangıçta bir kişi ismi mi yoksa coğrafi bir isim mi olduğunu söyleyebilecek durumda değiliz.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, biz Aramilerle ilk kez I. Tiglatpileser zamanına ait (MÖ. 1115-1077) çağdaş vesikalarda karşılaşırız. Adı geçen Asur kralı, iktidarının 4.

---

¹⁸¹ W. F. Albright, a.g.e., s.531.

yılında (MÖ. 1112), Shuah memleketinden (Asurca'da Sukhu), Babilonya'nın kuzey batısına ve Karkamış'a kadar uzanan Fırat vadisinin muhtelif kesimlerindeki Arami merkezlerine hücum etti. Daha sonra Aramiler'in peşini takip ederek Fırat'ı geçen Asur kralı, Palmyrene'deki Bişri Dağı'nın eteğinde yer alan 6 şehri yaktı.¹⁸² Daha sonra, tarihlenemeyen bir kitabede kral, aramili bedevileri takip etmek amacıyla 28. defa Fırat'ı geçtiğini iddia eder. Burada O, açıkça belirtmektedir ki, Aramiler Tadmor (Palmyra)'dan Shuah'taki Anath'a ve hatta Babil sınırındaki Rapigu'ya doğru yönlendirilmişlerdi. Aramiler'e karşı verilen mücadele, daha sonra iktidara gelen Asur kralları zamanında da devam etti. Eğer, Asur-bel-kala'ya ait fragmanlar halindeki neşredilmemiş bir metindeki bilgi doğru ise; bu kral, MÖ. 1070 yılında Aram'a karşı (mat Arime-Aram memleketi) savaşmıştı. Aşağı yukarı MÖ. 1062 sıralarında, çivi yazılı bir kroniğin Aramili olduğunu söylediği, Adad-apla-iddina isimli bir gasıp, Babil tahtını ele geçirmişti. Mezopotamya'da çağdaş vesikalar şimdi hemen hemen tam bir nihayete ererler, fakat daha sonraki Asur kitabeleri bize değerli ayrıntılar verirler. Nitekim, II. Asur-dan (MÖ. 934-912), II. Asur-rabi'nin iktidarı döneminde (MÖ. 1013-973), Aramiler'in Asur ve Babil arasında yer alan Doğu-Dicle memleketinde Küçük Zap suyu ile Hamrin dağları arasındaki, bölgeyi işgal etmiş olduklarını, bize bildirir.

III. Salmanassar'ın (MÖ.858-824) bir kitabesine göre, aynı kral zamanında (yani II. Asur-rabi zamanında), bir Arami kralı, Pitru (Pethor)'nun Hitit şehri karşısında, Yukarı Fırat üzerindeki, Asurlular'a ait Mutkinu kalesini zapt etmişti. Yine bu kitabeden öğrendiğimize göre, Mutkinu, I. Tiglatpileser zamanından itibaren Asur egemenliğine girmişti; bu kentin Aramiler lehine kaybedilmesi belli ki, Asurlular üzerinde büyük bir etki yapmıştı. II. Assur-rabi, Davud'un yaşlı bir çağdaşı olduğundan, biz Arami zaferi ile 2. Samuel VII 3 ve X 6'da anlatılmaya çalışılan durum arasında kesinlikle irtibat kurabiliriz. Bu eski kaynağa göre, Zobah Aramileri'nin kralı Hadadzer, Davut kendisine MS. 990 ve 980 arasında güneyden saldırıya geçtiği zaman, Fırat havalisinde savaşıyordu. Davud'un ilgisinin Aramiler üzerine çevrilmesinde, Asurlular'ın rolü olduğunu düşünmek son derece doğal görünüyor, zira Asurlular Suriye'yi yeniden ele geçirmek için savaşıyorlardı ve her yerden kendilerine müttefikler bulmayı umuyorlardı.

İsrailliler, Zobah kralları ile savaştığı söylenen Saul zamanında (I. Sam. XIV. 47), yani MÖ. 11. yüzyılın sonlarına doğru, Aramilerle başlangıçta düşmanca münasebetlerde bulunmuş gibi görünüyorlar. Davut zamanında ise Zobah, Beth-rehoblu Hadadzer tarafından idare ediliyordu ve bu kral, güney Harran'dan Fırat'a kadar bütün doğu Suriye'yi kontrolü

---

¹⁸²W. F. Albright, a.g.e., s.532.

altında tutuyordu. Zobah, MÖ. 8. ve 7. yüzyıllara ait Asur vesikalarında Subatu (Şubutu, Şubiti) olarak geçer; o zamanlar bu kent, Doğu Suriye’de lokalize edilen Büyük Damascus’un bir eyaleti idi.¹⁸³ Davud’un Zobah’a karşı vermiş olduğu savaş raporundan öğreniyoruz ki, bu dönemde Hadadezer’in belli başlı şehirleri Tebah (Geç Bronz çağındaki Tubikhu), Chun (Geç Bronz çağındaki Kunu, Romalılar dönemindeki Conna) ve Berothai (belki Ba’albek’in güneyindeki Bereitan) idiler. Bu üç şehir de Lübnan ve Antilübnan arasındaki Biga’da olmalarına rağmen, Zobah memleketinin Antilübnan’ının doğu ve kuzeyine ve kaba çizgileriyle Bronz çağındaki Takhsu (Gen. XXII. 24’de Tahash)’ya kadar uzandığından şüphe edilemez. Belli ki, Hadadezer, döneminin en önemli Arami kralı idi; zira o, Yukarı Fırat bölgesindeki Asur kalesi Mutkinuyu zapt etmişti; II. Samuel VIII 10 (I. Chron XVIII10)’da bildirilir ki, Hadadezer ve Hamat kralı Toi, birbirleriyle savaşa girmişlerdi. Davud’un Hadadezer’le yaptığı savaş hakkında bilgi veren bir rapora göre, ikincisi (Hamat kralı Toi), Davud’a meydan okuyan Ammonitler’e yardım göndererek, düşmanlığa başlamıştı. Savaş neticesinde Arami Konfederasyonu yenilgiye uğratılmıştı; biz bu savaşta Beth-rehob, Geshur (daha sonraki Gaulanitis, Gilead’ın kuzeyi), Maachah (Hermon civarında, Damascus’un batı ve güneybatısında bir bölge) Ish-tob ve Damascuslu Aramiler’in yanısıra Fırat’ın ötesinden gelen Aramiler hakkında da işitiyoruz.

2. Samuel VIII ve X, olayların gidişatını ayrıntılı bir şekilde yeniden inşâ etmemize imkân tanımayacak kadar bölük pörçüktür. Sonuç kesindi; İsrail garnizonları Hadadezer’in bölgesinde özellikle Damascus’ta yerleştirilmişlerdi. Ve altın, gümüş ve özellikle bakır ihtiva eden büyük bir yağma yapılmıştı. O zamandan Süleyman’ın ölümüne kadar geçen süre içerisinde, Suriye’deki Aramiler’in her hangi bir ayaklanmaya kalkışmaları kesinlikle kontrol altında tutuldu; fakat onların Mezopotamya’da güçlerini artırmaları da o denli hızlı oldu.

II. Assur-rabi’ye halef olan zayıf karakterli iki Asur kralının iktidara gelen belirsizlik döneminde, Aramiler hızla toprak kazandılar. II. Tiglatpilaser’in iktidarına kadar (MÖ. 967-935), onlar Asur sınırlarındaki Yukarı Habur Nehri’nden yarıyol mesafedeki Nisibis bölgesinde yer alan Gidara’yı işgal etmişlerdi. Habur Nehri’nin kaynağındaki Guzana’da (Tel-Halaf, 2. Krallar,6 daki Gozan bulunan Arami kralı Kapara’nın sarayı ve röliefler, MÖ. 10. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Kapara, kendisinin “Khadianu’nun oğlu” olduğunu söyler; söz konusu ismin Aramca biçimi 1. Krallar XV, 18’de Hezion olarak geçer; isimleri anılan adamlar veya klanlar her halde çağdaş idiler.¹⁸⁴ Gozan bölgesini işgal eden arami kabilesi,

¹⁸³ W. F. Albright, a.g.e., s.533.

¹⁸⁴ W. F. Albright, a.g.e., s.534.

Bakhianu adını taşıyordu. (Aramca Bahyan); bu kabilenin şefi, MÖ. 9. yüzyılın başlarında Abisalamu (Absalom) idi.

Asur'un yeniden toparlanmasını sağlayan kral II. Assur-dan'ın (MÖ. 934-912) bir kitabesi, Asur'un batısı ve güneydoğusundaki askeri seferler münasebetiyle Aramiler'den söz etmektedir, fakat bu hususta net bir tablo ortaya koymak zordur. Onun oğlu II. Adad-nirari zamanında (MÖ. 911-891), kralın iktidarının büyük bir bölümünü alan Aramiler'e karşı yapılan operasyonlar hakkında gayet iyi muhafaza edilmiş bir rapora sahibiz. Bununla beraber, adı geçen kralın 11. iktidar yılına kadar Asurlular, bilhassa Nisibis mıntikasını işgal etmiş olan büyük Teman kabilesinin muhtelif reislerinin adlarını zikrederek, Aramiler'e karşı sefer üstüne sefer yaptılar. Askeri yönden onun iktidarının zirvesine MÖ. 892 yılında Gozan zapt edildiği ve Habur Vadisi sakinleri ardarda şartlı olarak teslim alındığı zaman ulaşıldı. MÖ. 877 yılında biz ilk kez Karkamış'ın aşağı kesimindeki, Yukarı Fırat'ın her iki yanını işgal etmiş olan Bid-Adini kabilesinin kurmuş olduğu Arami devletinden söz edildiğini görüyoruz.

Bu arada Süleyman ölmüş ve Damascus (Şam) Rezon isimli Aramili bir reisin yönetiminde bağımsızlığını ilân etmişti. Rezon, iktidar mevkiinde çok az kalmış olsa gerektir, zira MÖ. 9. yüzyılın hemen başlarında biz I. Ben-hadad'ı iktidarda görüyoruz; Ben-hadad'ın, bir Tabrimmon'un oğlu ve bir Hezion'un torunu olduğu söylenmektedir. (belki bu Hezion, Hezion klanının bir üyesi olabilir) çivi yazılı vesikalarda Khadianu olarak geçer)

Yeni devlet, Suriye Çölü'nün kuzey kesimindeki egemenlik Zobahlı Hadadezer'in siyasal mirasçısı olarak devraldı; Ben-hadad iktidarının ikinci yarısından kalan bir kitabesinde (MÖ. Takriben 850'ler), adı geçen kendisini, "Aram kralı" olarak adlandırır ve bu husus, Hamat kralı Zakir'in kitabesinde yer alan bilgilerle de teyid edilir. Bu kralın isminin de bir asır önce Zobah tahtında oturan selefi gibi Hadadezer olması tesadüfi değildir. Biz, belki Damascus prenslerinin taşıdığı "Aram kralı" ünvanını An-namarah kitabesindeki Amru'l Qais'in taşıdığı "Bütün Araplar'ın kralı" ünvanı ile mukayese edebiliriz.¹⁸⁵

Şu halde, Aramiler'in Mezopotamya'daki, siyasal egemenliği aşağı yukarı MÖ. 950 ve 900 arasına tarihlenebilir; Suriye üzerindeki egemenlik ise Davud'un Hadadzer üzerinde kazandığı zafere rağmen, MÖ. 9. yüzyıla kadar sağlanamamıştı. Hem İbrani ve hem de Asur vesikalarının teyid ettiği üzere, dikkate şayan bir zenginliğin bu Aramili kabile reislerinin elinde toplanması, şüphesiz ticari faaliyetlerin sonucu idi. Suriye ve Kuzey Mezopotamya'nın kervan ticaretinde, develerden yararlanma yoluna gidilmesinin Aramiler tarafından

---

¹⁸⁵ W. F. Albright, a.g.e., s.535.

gerçekleştirildiğini daha önce ifade etmiştik. Devenin yeni önemine uygun olarak hem Gozan ve hem de Karkamış'ta MÖ. 9. yüzyıl Asur kitabelerinde yaygınlaşmıştır.

MÖ. 10. yüzyıldaki Arami sanatı, Zincili, Hamat ve Gozan'ın daha eski anıtlarından tanıdığımız gibi, hemen hemen tamamıyla saf Suriye-Hitit sanatı idi. Bu Suriye-Hitit sanatının sahiplerinin halâ Samî olmadıklarını düşünmek, hata olur. Halep yakınlarında bulunan I. Ben-hadad'a ait Melcarth steli, mükemmel bir tablodur; saf aramca ile kaleme alınmış olan ve MÖ. 9. yüzyılın aşağı yukarı ortalarından kalan bu steli süsleyen tanrı figürü henüz Asur veya çağdaş Fenike sanatından açıkça etkilenildiğini göstermez; o halâ Suriye-Hitit özelliğini korur. Hamat'da, MÖ. 9. yüzyılın ortalarına kadar geç bir zamanda, Urkhilina (Irkulina) döneminde bile Hitit kitabelerinin taşlara kazıldığını biliyoruz, fakat bir asır evvel, Tou'nun oğlu Hadoram, karakteristik olarak Sami bir isim taşıdı.

Daha evvel yukarıda da belirttiğimiz gibi Aramiler aslında Şam'al, Gurgum ve öteki Hitit devletlerinde hiç olmazsa MÖ. 9. yüzyıldan itibaren ve muhtemelen daha erken bir dönemde nüfus bakımından hakim kavim idiler. Aramiler'in Hititli mazinin ölü kollarından tamamıyla kurtulmak amacıyla yaptıkları girişim, çok uzak bir geçmişe dayanmıyordu. Ancak, bu, Hititler'in bu bölgeden tamamıyla yok oldukları anlamına gelmez. Aslında, Ermeniler'in hem fiziksel hem de linguistik bakımlardan Hititlerden gelmiş olduklarını kabullenmek için çok kuvvetli sebepler vardır.¹⁸⁶

2. ARAMİ GÖÇLERİNE GENEL BAKIŞ

Ege göçlerinden sonra Mezopotamya'da Kas (III. Babil), Kuzey Suriye'de Mitanni ve Anadolu'da Hitit devletleri gibi, Önasya'nın siyasi hayatında büyük rol oynayan MÖ. 2. Binyıl'ın büyük devletlerinin ortadan kalktığı ve onların yerine birtakım kabile devletlerinin kurulduğu görülür.¹⁸⁷

Fakat bu devletlere ait arşivlerin neredeyse tamamı kaybolmuştur. Anıtlar da yok denilecek kadar azdır. Bu yüzden bunlar hakkındaki bilgileri, sadece zaman zaman buraları istilâ etmeğe girişen Asurlular'ın bu seferler hakkındaki tabletleri, daha sonraları için ise İsrail peygamberlerinin kitapları ve bazı yazıtlardan öğrenmekteyiz..¹⁸⁸

Bu kabile devletleri, MÖ. 12. Yüzyıl'dan sonra çok geniş bir alana dağılmışlar ve yeni yeni küçük prenslikler halinde ortaya çıkmışlardır. Bu alan Basra Körfezi'nden Güneydoğu

¹⁸⁶W. F. Albright, a.g.e., s.536.

¹⁸⁷ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi s.155

¹⁸⁸ M.Ş.,Günaltay, Yakın Şark Suriye ve Filistin, s.133

Anadolu Bölgesi'ne, Ürdün bozkırlarından Anti-Lübnan Dağları'na kadar çok büyük bir bölgeyi kapsıyordu.¹⁸⁹

Batı Asya kavimlerinin, Ege göçlerine karşı mücadele verdikleri sırada Elam kralı **Şutruk-Nahhunte** (MÖ. 1190-1150), Babil'i ele geçirmiş ve o güne kadar mabetlerde korunan Sümer, Akkad ve Hammurabi çağlarına ait bütün eserleri ganimet olarak Sus'a götürmüştü. Böylece, bu kıymetli sanat eserleri Arami çapulcularının elinden kurtulmuştu. Nitekim bu kralın ölümünden on yıl sonra **I. Nabukadnezar** (MÖ.1140 -1120), Elamlar'ı memleketten çıkarmayı başarmış ve Paşe sülalesi de denilen IV. Babil Sülalesi'ni kurmuştu.

Aynı dönemde, Babil'in kuzeyinde bulunan Asur devleti de, bulunduğu coğrafi bölgenin uzaklığı dolayısıyla Ege göçlerinin yıkıcı etkisinden kurtulmuştu. Şimdi ise, ekonomik yönden güçlenmek için, Doğu Akdeniz sahillerini ele geçirmeyi amaç edinmişti.¹⁹⁰

Ancak, Hitit Devleti'nin Ege göçleri ile yıkılmasından sonra, Asur devleti, kolaylıkla gerçekleştirmeyi düşündüğü bu amacının gerçekleşmesi aşamasında , hiç beklemediği yeni bir tehlike ile karşılaşmıştı. Bu tehlike, Arami göçleri idi. Gerçekten de Ege göçlerinin sebep olduğu karışıklıklardan çöl sakinleri de yararlanmağa kalkışmışlar ve kültür merkezlerine doğru akın etmeğe başlamışlardı. Tarihte, Samî kavimlerin üçüncü büyük göçünü oluşturan Arami göçlerinin en önemli özelliği, Ege göçleri gibi yakıp yıkıcı bir akın şeklinde değil, tersine aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam etmesidir. İşte bu nedenle, Asur Devleti, gelişimini yavaş ve devamlı adımlarla yapamamış, değişik zamanlarda ilerlemelere ve tekrar gerilemelere maruz kalmıştır.¹⁹¹ Yüz ya da iki yüz yıl kadar süren yerleşme sürecinden sonra, yani MÖ. 11. ve 10. asırları kapsayan dönemlerde bu küçük fakat etkili Arami prensliklerinin "**altın dönemlerini**" yaşadıkları görülmektedir. Bu sırada Asur imparatorluğu henüz en geniş sınırlarına varabilecek kadar güçlenmiş olmadığı gibi, çevresindeki diğer devletler de onları yıkabilecek kadar etkili değillerdi.¹⁹²

3. ARAMİLER DÖNEMİNE AİT KAYNAKLAR

Aramiler, MÖ. 14. Yüzyıl'da Suriye'nin doğu sınırlarında görünmeğe başlamışlardır. Bunlar önce Kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgelerinde dolaşıyorlardı. Kendilerine verilen Aram adı asıl adları değildi. Bu ismi onlara Kaldeliler vermişlerdi. Fırat ve Dicle'nin alçak havzasında oturan halk, kendi memleketlerine oranla ve dağlık bölgelerde dolaşan bu halka

¹⁸⁹ Recep Yıldırım, Önasya Tarih ve Uygarlıkları, s.104.

¹⁹⁰ E. Memiş, a.g.e., s.155.

¹⁹¹ E. Memiş, a.g.e., s.156.

¹⁹² R.Yıldırım, a.g.e., s. 104,105

verdiği “**Dağlılar**” anlamına gelen Aramî adı tabletlere geçmiş, bu nedenle tarihe mâl olmuştur. Nasıl ki 3. Bin ortalarında Sinearlılar’ın Fırat’ın batısında görünen Samîler’e Batılı anlamına verdikleri Amurru (MAR. TU) ismi de bu zamanlarda Suriye’de yaşayan Samîler’in adı olarak bugüne kadar gelmiştir.

Mezopotamya’nın doğu ve kuzey bölgelerindeki yaylalarda, dağlık bölgelerde oturan kavimler gibi, Aramiler de zengin ve verimli Sineara inmek, bayındır ve gelişmiş Sümer-Elam ülkelerine yerleşmek amacını güdüyorlardı. Fakat önceleri Sinear’a hâkim olan Kaslar, sonra da Asurlular, onların bu amaca erişmelerine engel olmuşlardı. MÖ. 14. Yüzyıl’a ait Asur yazıtlarında Kuzey Mezopotamya’daki Aramiler’le olan savaşlara dair kayıtlar bulunmaktadır.

Aramiler, 14. Yüzyıl’da ihtimal ki Asurlular’ın tazyiki ile Fırat’ın batısına geçmek zorunda kalmışlar, bir kısmı Lübnan eteklerine kadar batıya, bir kısmı da Arabistan içlerine kadar Filistin’in güneydoğusuna yayılmışlardır.

Bunların Suriye ye Filistin sınırlarına sokulmağa başladıkları zamanlarda kuzey ve orta Suriye Hititler’in, güney Suriye ve Filistin ise firavunların otoriteleri altında bulunuyordu.¹⁹³

El - Amarna mektuplarıyla Asur kaynaklarından MÖ. 2. Bin’de Suriye - Filistin’e girmeğe çalışan Arami gruplarının Habiru’lar, Ahlamu’lar, Sutu’lar ve Hattu’lar adlarında bir takım boylardan mürekkep oldukları anlaşılmaktadır. Jerusalem (Kudüs) prensinin Firavun IV. Amenofis’e yazmış olduğu bir mektup, bu boylardan en kuvvetlisinin Habiru’lar* olduğunu belirtmektedir.

MÖ. 1200 yıllarında Hitit İmparatorluğu’nun da yıkılışında etkili olan “Deniz Kavimleri” olayı, Anadolu ve komşu bazı ülkelerde bir süre için bile olsa bir “**karanlık çağlar**” dönemi yaratır. Yakındoğu bu karanlık dönemden kurtulduğu zaman, Anadolu’da ve Kuzey Suriye’de yeni bir siyasal örgütlenme ve güç dağılımı doğar. Bu yeni güç dağılımı içinde önemli bir yeri, yöreye yeni gelen Aramiler oluştururlar. İlk kez I. Tıglat-Pileser döneminde (MÖ. 1115-1077) **Ahlame Arame (Ahlame armaya: göçebe kabileler)** olarak söz edilen Aramiler, yörenin siyasal ve kültürel yapısı üzerinde önemli değişiklikler yaparlar.¹⁹⁴

---

¹⁹³ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.133

* burada geçen Habirular’ın, İbraniler olduğunu zannediyoruz.

¹⁹⁴ Altan Çilingiroğlu, Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir-1984, s. 31.

4. ARAMİLER'İN İRKi MESELESİ

Aramiler, önceden beri Sami'lerden sayılıyor, bunların Önasya'da görünüşleri, Samîler'in Arabistan'dan üçüncü defa göç etmeleriyle açıklanıyordu. Fakat Fenikeliler gibi Aramiler'in menşei meselesi de son zamanlarda tartışma konusu olmuş, ortaya yeni bir görüş ortaya atılmıştır.¹⁹⁵

Aramiler'in de Kenanlılar gibi Samî olmadıklarını ileri sürenlere göre Arami tipi, Samî tiplerin örneği olan halis Arap tipinden çok farklıdır. Saf Samî tipler uzun kafalı (Dolikosefal) oldukları halde Aramiler'e ait heykellerde, kabartmalarda, mezarlardan çıkarılan iskeletlerde kafaların brakisefal oldukları görülmektedir. Aramiler geniş kafaları, burunun kemerliliğini gösterecek surette basık ve arkaya meyilli alınlarıyla Samî tiplerden ayrılmaktadırlar. Bu devirlere ait Mısır anıtlarıyla Asurlular'dan kalan kabartmalarda Aramiler'in bu tipi pek güzel seçilebilmektedir.

Öte yandan kökü Tevrat'ın Tekvin (Genesis) kitabına dayanan eski geleneğe kapılarak Aramiler'i Samîler'den sayanlar ise, bunların ya MÖ. 15. asrın son yarısında veya 14. asrın ilk yarısında Arabistan'dan Suriye'ye gelmiş olduklarını iddia etmektedirler. Halbuki Sinear tabletlerinde bu kavme verilen Dağlılar yani Aramiler adı bunların Arabistan'ın kumlu sahralarından geldiklerinin bir¹⁹⁶ damgası olarak bu zamana kadar yaşamıştır. Arabistan çölllerinden, batı sınırlarına gelen halka Sinearlılar'ın Dağlılar değil, çöllüler adını vermeleri çok doğaldı. Halbuki bunlara çöllü anlamına gelen bir isim değil, Dağlılar demek olan Aramiler ismini vermekle, köklerini açık olarak belirtmişlerdir. Bunlardan önce Arabistan'dan Sinear'ın batı sınırlarına gelmiş olan Samîler'e Dağlılar anlamına gelen bir isim değil, Batılılar anlamına gelen Amurrular adı verilmiş olması da bunu desteklemektedir.

Sinearlılar, Aramiler'i ilk olarak memleketlerinin batısında değil kuzeyinde tanımışlardır. Asur kaynakları da, bunların Kuzey Mezopotamya dağlık bölgesinde yaşadıklarını ve Asurlular'ın onlarla buralarda çarpıştıklarını tespit etmektedir. Gerçekten Aramiler'in Suriye'yi ilk defa kuzey doğudan sıkıştırmış olmaları da bunların yukarı Mezopotamya'nın dağlık bölgelerinden inmiş olduklarını göstermektedir.

Bir eserindeki iddiasını sonraki kitabında çürütmekte olan Rene Grausset'nin Aramiler'in önce Arabistan'dan güney Sinear'a gelmiş, sonra da buradan Suriye'ye geçmiş, oldukları yolundaki yazısı tarih olaylarına uymamasıyla kendiliğinden çürümektedir.

Çünkü bu konuda bilgisi ve yetkisi pek az olan bu kişinin Aramiler'in Arabistan'dan göçtükleri zaman olarak gösterdiği 1450-1350 arası, Sinear'a hâkim olan savaşçı Kaslar'ın

¹⁹⁵ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.134

¹⁹⁶ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.135

(III. Babil) (Kassit) zamanlarına denk gelmektedir. MÖ. 1551-1450 tarihleri arasında Sinear'a hâkim olan Karaindaş, I. Kadaş-manharbe, II. Burnaburiyaş gibi güçlü hükümdarların açlık yüzünden Arabistan çöllerinden taşan bedevi sürülerini memleketlerinin en bayındır ve en zengin bölgesine sokmamaları doğaldır. Gerçekten bunlar güney Sinear'ı ele geçirmiş olsalardı, bu kadar önemli bir olayın bir şekilde tabletlerde izini bulmak gerekirdi. Oysa, bu tarihler arasında Aramiler'in Güney Sinear'ı istilâ etmiş oldukları hakkında hiç bir delil bulunmamıştır.

Aramiler brakisefal olduklarına ve Suriye'ye Mezopotamya'nın kuzey bölgesinden gelmiş bulduklarına göre bunları Samîler'den saymak, gerçeğe uygun olmayan kuru bir iddia gibi görünmektedir. Bunların bıraktıkları kitabelerin Samî dil ile yazılmış olması, hiç bir zaman kendilerinin ırki bakımdan Samî olduklarını ispat edemez. Çünkü tarih boyunca Suriye ve Irak'a inmiş olan ve başka ırklara mensup bulunan kavimlerin buralarda bir müddet sonra eski dillerini unutarak Samî lehçeyi almış olduklarını biliyoruz.

Aramiler'in Samî olduklarını son zamanlardaki arkeoloji buluntuları da doğrulamıştır. MÖ. 14. Yüzyıl'da Suriye'deki küçük prensler ve valiler tarafından firavun IV. Amenofis'e (1370-1352) gönderilen ve Tel-Amarna harabesinde bulunan mektuplarla Hititler'in Boğazköy arşivinde Aramiler'den Habiru adıyla bahsedilmektedir. Bu belgeler, Arami adının bunlara Sinearlılar tarafından verilmiş olduğunu ve kendi aralarında Habiru ve yukarıda söylediğimiz diğer boy adlarıyla anıldıklarını göstermektedir.

Amarna mektuplarında Habirular'ın Filistin'i ve Suriye'yi tehdit ettiklerinden acı acı şikâyet edilerek bunlara karşı firavundan yardım istenilmekte, Boğazköy arşivinde ise Habirular Suriye bölgesinde önemli bir kavim olarak belirtilmektedir.

Tel-Amarna mektuplarının bulunarak çözüldükleri zamanlarda Habiru adını İsrailoğulları'nın İbranice adları olan İbri'ye benzetenler, bu mektuplarda Suriye prenslerinin korktukları kavmin Yahudiler olduğu iddiasında bulunmuşlardı. Fakat, bugün Eski Önasya tarihiyle uğraşan bilginler arasında Habirular'ın Aramiler olduğundan şüphe eden çok azdır. Gerçekten, ilk defa Filistin'de tarih sahnesine çıkan Yahudiler'in 14. yüzyıl'da bütün Suriye ve Filistin prenslerini titretecek ve firavundan yardım istetecek kadar kuvvetli ve kalabalık bir unsur olmadıkları tarihte bilinen bir gerçektir. İsrailoğulları'nın fazla şişirilmiş bir nevi zafer destanı olan Ahdi-atik* kitaplarında bile bu hakikat pek açık olarak belirmektedir.

---

* Eski Ahit (Tevrat)

Bu sırada Suriye ve Filistin sınırlarında görünen ve yerli prensleri titretecek kadar kudretli olan tek kavmin Aramiler olduğu tarihçe kesin bir gerçek olduğuna göre, El-Amarna¹⁹⁷ mektuplarındaki Habiru'ların ancak Aramiler olacağına şüphe yoktur. Çok geçmeden bunlar, bütün Suriye'ye hâkim olmuştur. Şam'da, Hama'da, Tedmür'de, Soba'da, Moab'da, Amman'da, Edom'da bağımsız prenslikler kurmuşlardır. Aramiler'den bir grup da Sinear'ı zapt ederek burada en kudretli Asur krallarını yıllarca uğraştıracak bir hükümet meydana getirmişlerdir.¹⁹⁸

Amarna arşivinin bulunmasından sonra Babil'de keşfedilen bazı tabletler de Aramiler'in Samî ırkla hiçbir münasebetleri olmadığını, bunların Mezopotamya kuzeyindeki Subaru'lar, Hurriler gibi Asyanik denilen Orta Asyalı boylara mensup bulduklarını ortaya çıkarmıştır. Bu tabletlerden Scheil tarafından çözülenlerin birinde MÖ. 1972 tarihlerinde hayatta olan Larsa'nın Elam'lı kralı Rim-Sin'in hizmetinde Habirular'a mensup subaylar bulunduğu yazılmıştır. Bu tablet, Habirular'ın Amarna mektuplarından en az altı yüzyıl önceden beri Mezopotamyalılar tarafından tanındıklarını, aylıklı asker olarak Sinear ordularına girdiklerini göstermektedir.

Son zamanlarda bulunan başka bir tablette Habira sözüyle birleşmiş iki büyük adam ismi okunmuştur. Tableti çözen uzmanlar, "Habira,, kelimesinin Habirular'dan manâsını ifade ettiğini doğrulamaktadır. Bu uzmanlar, Habirular'dan olan bu İki adamın adlarının da Samî lehçeden ve Samîlere mahsus adlardan olmadıklarını belirtmişlerdir. Asyanik lehçeden olan bu adların bugün Kaslar'a mahsus isimler oldukları kesin olarak kanıtlanmıştır. Bu hususu göz önüne alan Halevvy, Scheil, Hilprecht, Reisner ve Lagrange gibi bilginler Habirular'ın Kaslar'la aynı soydan, yani Orta Asya'dan gelen göç dalgalarından olduklarını iddia etmişlerdir.¹⁹⁹

Bütün bunlar, Tevrat'taki uydurma nesb cetveline uyularak geçmişten beri tarihi bir gerçek gibi kabul edilmiş olan meselelerden birinin, yani Aramiler'in Samî oldukları iddiasının ne kadar gerçek dışı olduğunu belirtmektedir.

Aramiler, 18. Sülale firavunlarından IV. Amenofis'in damadı ve halefi Smenkhare zamanında şiddetlenen ihtilâl hareketinin Mısır'ı zayıf düşürmesinden faydalanan Hititler'in Kadeş'e kadar ilerlemesini fırsat bilerek Suriye'ye yayılmışlardır. Mısır'da 19. sülalenin kuruluşuna kadar geçen karışık devir, Aramiler'e yayıldıkları bölgelerde yerleşmek imkânını vermişti. MÖ. 14. Yüzyıl sonlarına doğru, Horemheb, Mısır'ın sarsılan nüfuzunu yeniden

---

¹⁹⁷ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.136,137

¹⁹⁸ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.138

¹⁹⁹ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.138

kurmak üzere çırpınırken, Oront vadisine yayılan ve buralardaki Amurrular'la karışık kaynaşmış olan Aramiler, yukarı Suriye ve Naharina ile beraber Hititler'in nüfuzları altında bulunuyorlardı. Filistin ise Habirular'la (Arami) Bedevi Samiler'in (Şassu) çarpışma alanı olmuştu. Yukarı ve aşağı Kezenu'da firavunların otoritesi iyice zayıflamıştı.

Asur krallarından I. Salmanassar (1280-1260) Hititler'i yandan tehdit edebilecek bir kudret belirttiği zamanlarda Aramiler artık Suriye'de hatırı sayılır bir varlık olmuşlardı. Hitit kralı III. Hattuşili (1281-1260) tarafından Babil'deki Kas (III. Babil) kralı Kadaşman-Turga'ya gönderilmiş olan bir mektupta Aramiler'in bu zamanlarda Suriye'de önemli bir güç olduklarının belirtildiği görülmektedir.

Bu dönemde Hellespont'un yani bugünkü Çanakkale Boğazı'nın ötesinden gelen bir tazyikle Anadolu'ya akmış olan Kuzey ve Deniz kavimleri, deniz ve kara yoluyla Suriye'ye sokulmuş, Aramiler'in gitmek istedikleri alanlara yayılmışlardır. Firavun II.Ramses ile Hitit Kralı III. Hattuşili arasındaki MÖ. 1280 tarihli antlaşma, Suriye ve Filistin'de bir huzur devri başlattığından Aramiler, bundan faydalanarak yerleşmiş, kuvvetlenmiş ve yukarıda söylediğimiz gibi, Hama'da, Soba'da, Tedmür'de, Moab'da, Amman'da, Edom'da ileride gelişecek olan Arami prensliklerinin temellerini kurmuşlardır. Kuzeydekiler Hititler'in güneydekiler de firavunların hegemonyaları altında serpilmiş ve gelişmişlerdir.²⁰⁰

MÖ. 1230-1195 tarihleri arasında Anadolu'da Hitit Krallığı'nın çökmesi, Mısır'da 20. sülalenin III. Ramses'ten sonra zayıflaması, Suriye ve Filistin halkına, kendi kaderini serbestçe belirlemek fırsatını vermişti. Bir aralık Asur kralı I. Tiglatpileser Kuzey Suriye üzerine yüklenmiş, Akdeniz'e kadar inmiştir. Yazıtlardan birinde tanrıların savaş meydanlarında kendisine zaferler kazandırdığını anlatırken: **“Memleketler, dağlar ve şehirler zaptettim. Lübnan dağlarına kadar altmış kral ile savaştım”** demektedir. Fakat kendisinden sonra gelenler bu hızı tutturamamış olduklarından Suriye yine dış güçlerin etkisinden kurtulmuştur. Doğuda Asurlular'ın, güneybatıda Mısırlılar'ın saldırısı güçlerini Suriye ve Filistin'deki Samî ve Samîleşmiş kavimlere bütün kabiliyetlerini gösterebilecek bir devir açmıştı. MÖ. 11. Yüzyıl'dan 7. Yüzyıl'a kadar süren zamanda bu kavimler, karada ve denizde gerçek bir hakimiyet kurmuşlardır. Fakat, bu kavimlerin üstünlüğü, askeri değil, ticari ve iktisadi bir üstünlüktür. Bu dönemde Fırat'tan Nil'e kadar uzanan bölgelerde yabancı hiçbir devletin nüfuz ve etkisi kalmamıştı. Bu bölgelerde küçük prensliklerin kendi geleceklerini kendilerinin tayin edebilecekleri elverişli zaman başlamıştı.

---

²⁰⁰ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.139

İç ve Kuzey Suriye'deki Aramiler, Suriye sahillerindeki Fenikeliler, Filistin kıyılarındaki Filistler, Kenan ilindeki İbraniler bu fırsattan yararlanarak bağımsız birer hükümet kurdular. Oront'un yukarı kısmındaki Hama, Soba prenslikleri de bağımsızlıklarını kazandılar.²⁰¹

5. FİLİSTİN'DE ARAMİLER

Anti Lübnan ile Suriye çölü arasındaki vahada yaşayan eski Amurrular yurduna akın eden Aramiler, buralardaki çeşitli unsurlardan meydana gelen halkı hükümleri altına almış, MÖ. 12. Yüzyıl'dan başlayarak merkezleri eski Ki-Maşk ve Orant üzerindeki Hama ile Sam'al (Zincirli) olmak üzere birer hükümet kurmuşlardır.

Buralardaki halk, Hurriler, Hattiler, Mitanniler, Amurrular, Kenanlılar gibi türlü etnik gruplar yığılı halinde bulunuyorlardı. MÖ. 2. Bin başlarında en kalabalık unsuru teşkil eden Amurrular hâkim durumu elde etmiş olduklarından, doğal olarak dilleri de zamanla bütün unsurların ortak dili olmuştu. Aramiler buralara yerleştikleri zaman, genellikle konuşulan lehçe Amurrular'ın Samî dili idi. Amurrular'ın prensliğine varis olan Aramiler onların dillerine ve dinlerine de varis olmuşlardır.

Fakat türlü kavimlerin karışmasından oluşan bu halkın konuştuğu lehçe doğal olarak Arabistan içlerinde konuşulan saf Samî lehçe değildi. Bu lehçe, bütün etnik grupların ana dillerinden oluşan Samî dili kalıbına sokarak aldığı bir çok sözle karışmış bulunuyordu.

Aramiler, Dicle ve Fırat'tan Kerkha'ya, Akdeniz'e kadar olan alanda göçebe halinde yaşadıkları gibi, Filistin'in doğu ve güney bölgelerine de yayılmış bulunuyorlardı. Asur krallarından III. Tiglatpileser'e ait bir yazıtta Dicle boylarından İskenderun Limanı'na kadar uzayan bölgede 25 Arami kabilesinin bulunduğu haber verilmektedir.

Aramiler'in Asur kaynaklarında Amurru memleketinin Aramileri denilen birleşik zümrelerine gelince, bunlar Kuzey Suriye'nin verimli bölgesiyle Anti Lübnan ve Suriye çölü arasındaki verimli vahada önceden kurulmuş olan Kimaşk ve Hama prenslikleri idi.

Sam'al prensliğinin de yeni Hatti-Arami karması olduğu anlaşılmaktadır. Dicle ırmağından İskenderun Körfezi'ne kadar uzanan bölgede dolaşan Aramiler, Kuzey Suriye'deki küçük Arami prensleriyle Şam krallarına insan ve malzeme temin etme vazifesini görüyorlardı. Şam'ın güneyinde Maverayı - Ürdün çevresine yayılan Aramiler de buralarda Soba, Moab ve Amon ve Edom prensliklerini kurmuşlardır.

---

²⁰¹ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.140.

MÖ. 1. Bin'de Suriye çölünden Kuzey Arabistan'da Medayini-Salih'e doğru yayılan ve gelecek zamanlardaki Nabatî'lerin ataları olan Nabateu'ların da Aramiler'den oldukları sanılmaktadır.²⁰²

Kuzey ve Güney Aramîleri, ilk zamanlarda kuvvetli rakiplerle karşılaşmaksızın, gelişmelerine devam etmişlerdir. Fakat Filistin'de Kenan iline yerleşen İbranîler, sahil boyundaki Filistler'i ve diğer küçük grupları yıpratarak egemenlikleri altına aldıktan sonra, geçici bir zaman için Aramiler'in tehlikeli bir rakibi olmuşlardır. Bu zamanlardaki İbrani kralı Davud (1010-955), Aramiler'in Maveraı-Ürdün'deki küçük Soba prensliğine son vermişti. Fakat son hükümdarın şöhretli generali I. Razon (veya Hezion) Süleyman'ın (955—935) ilk yıllarında Kimaşk'a çekilerek buradaki Aramiler'in başına geçecek, İbraniler'in elinden Suriye hegemonyasını alacak olan bir sülale kuracaktır.

Moab ise, daha sonraları Meşa adlı kralının İsrail kralı Akhab ile yaptığı savaşlarla tarihe girmiştir. Bunların güneyindeki Ammem krallığı ile batıda Negeb, güneyde Kızıl denize kadar uzanan Edom Krallığı, Yuda Krallığı'nın Arabistan yollarına doğru genişlemelerine engel olacaklardır.

Şüphe yok ki bu küçük krallıkların yankıları ve Tevrat kronikleriyle zamanımıza kadar gelebilmiş olan bir tarihleri vardı. Ancak, bunların asılları karanlıklara gömülmüş olduğu gibi buralarda mahalli anıtlar da pek azdır. Bunlar arasında Meşa'nın Aramca yazıtı MÖ. 1. Bin'de Maveraı-Ürdün'deki Aramiler'in siyasi durumlarını az çok aydınlatmaktadır.

Kuzey Arami prensliklerinin en güçlüsü Kimaşktır. En son yıkılanı da Hama Krallığı'dır.

Asur yazıtları ile Tevrat, Kuzey Arami tarihini az çok aydınlatmaktadır. Güney Aramileri hakkındaki bilgimiz ise hemen hemen İbraniler'in çok eksik olan rivayetlerine dayanmaktadır.²⁰³

6. HAMA VE KİMAŞK PRENSLİKLERİ

MÖ. 11. Yüzyıl'da Kuzey Arami prensliklerinin en güçlüsü Hama'da kurulmuş olan prenslikti. Fakat MÖ. 10. Yüzyıl başlarından itibaren Şam prensliği kuvvetlenmiş, Arami hegemonyasının merkezi olmuştur.

Amurrular ülkesine varis olan Hama ve Şam hükümetleri, politikada kabiliyetli eski Amurru prensi Aziru'nun dirayetini canlandıran krallar yetiştirmişlerdir. Bu durumda her iki

---

²⁰² M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.142.

²⁰³ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.143.

prenslik, hayatlarını çarpışmalarla geçiren Fenike ve İbrani krallarının rekabet ve ölçüsünde, Asur selinin bütün Suriye ve Filistin'i kaplayacağı zamanlara kadar ayakta durabilmişlerdir.

Aramiler'in kuzey prenslikleri, yani Hititler'in Karkamış krallığı gibi, Bekea'yı ve Oront, Eleutheros, Leontes ırmakları yatakları boyunca denize giden yolları, Asurlular'a karşı uzun süre kapamayla başarmışlardır.²⁰⁴

Şam Aramileri'nin tanıdığımız ilk kralları I. Razon'dur. Soba Aramileri'nin son prensesi Hadader'in generallerinden olan Razon, bu prensliği yıkan Davud'un oğlu ve halefi Süleyman (970-930) zamanında Şam'a çekilerek buradaki Aramileri bir araya toplamış, burada Süleyman'ın ölümüne kadar İbraniler'le çarpışmıştır.

Razon'un haleflerinden Tabrimon ve I. Ben-Hadad Mısırlılar'la Asurlular'ın iç karışıklıklarla uğraşmalarından, İbraniler'in de Süleyman'dan sonra parçalanarak birbirleriyle boğuşan iki hükümete ayrılmasından faydalanarak Şam Devleti'ni genişletmiş, Lotanu'nun* egemenliğini ele geçirmişlerdir. Bir zamanlar I. Ben-Hadad Filistin'in İsrail Hükümeti'ne ait kuzey bölgesini istilâ ederek, İsrail Kralı Omri'yi (885) başkentinde Aramiler'e özel bir mahalle yapılmasına izin vermeye zorlamıştır.

Bu zamandan itibaren Şam Aramileri'yle Filistin İbranileri arasında bazen bir tarafın, bazen de diğer tarafın kazanmalarıyla sona eren çarpışmalar başlamış ve devam edip gitmiştir. Önasya'nın kara ticaretini ellerine alan Aramiler, birbirleriyle çarpışan İsrailoğulları hükümetlerinden bir miktar toprak alarak Akdeniz'e çıkmak, Akkâ'da Fenikeliler'in Tir limanlarına karşı bir ticaret limanı kurmak amacını güdüyorlardı. Bu siyaset, deniz ticaretinin ellerinden alınacağı endişesine düşen Fenikeliler'le, topraklarının zapt edilmek istenilmesinden haklı olarak endişelenen İsrailoğulları devletlerini, Şam Aramileri'ne düşman etmişti.

İsrail Kralı Akhab (873-851), Şam Aramileri'ni daha tehlikeli gördüğü için rakibi olan Fenike ve Yahuda hükümetleriyle anlaşmak siyasetini gütmüş, bu yolda girişimlerde bulunmuştur.

İsrail Krallığı topraklarında yetiştirdiği buğdaylara büyük ihtiyacı olan Fenike'nin Tir (Sur) kralı Itobaal (887-856) bu teklifi derhal kabul etti. Şam kralı Hadadezer'in(Ben-Hadad veya Adadidri) Akdeniz'e çıkarak deniz ticaretinde Fenikeliler'e rakip olmasına fırsat vermemek için Akhab'la bir antlaşma imzaladı. Aralarındaki birlikteliği kuvvetlendirmek için, kızı Jezabel'i Akhab'a verdi.²⁰⁵ Sonra Kudüs kralı Josafat (874-849) da bu antlaşmaya alınarak

---

²⁰⁴ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.144.

* Lotanu: Mezopotamya'nın kuzeyinden Önasya'ya kadar olan bölgeye verilen isimdir.

²⁰⁵ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.145.

kardeşler birliği tamamlandı. Akhab, bu antlaşmalarla memleketinin batı ve güney sınırlarını emniyet altına almış olduğundan, Şam Arami Krallığı'nın en güçlü zamanında (855 tarihlerine doğru) Hadad-ezer'in şiddetli akınlarını bütün kuvvetiyle karşılayabildi. Kendisini başkentinde çeviren Arami kralını, sonunda kuşatmayı terk ederek Şam'a çekilmek zorunda bıraktı. Ertesi yıl da Taberiye Gölü'nün doğusunda Afek ovasındaki savaşta Aramiler'i perişan ederek, Kral Hadadezer'i de esir etti.

Fakat, Suriye ve Filistin'in yerli prensleri birbirleriyle çarpıştıkları bu zamanlarda Asurlular bütün Önasya için büyük bir tehlike olmaya başlamıştı. Büyük bir komutan fakat, amansız bir kral olan II. Asurnasirpal (884-858) Kalah şehrinde kendisine yaptırmış olduğu muhteşem saray harabesinde ele geçen bir yazıtında, MÖ. 877 yılında Suriye'ye bir sefer yaptığını, Lübnan'dan Akdeniz kıyılarına çıkarak silâhlarını denizde ykadığını, Arad, Biblos, Sidon (Sayda) ve Tir prenslerinden vergiler aldığını haber vermektedir.

Kitabelerden birinde, düşmanlarının gözlerini oydurmak, ellerini, kulaklarını, burunlarını kestirmek ve nihayet onları kazıklatmak veya diri diri gömdürmekle öğünen II. Asurnasirpal Fırat boylarında ve Biblos eteklerinde görünmesinin Suriye ve Filistin prenslerini nasıl titretmiş olacağını düşünebiliriz.

Büyük bir ihtimalle, Akhab da, Asurlular'ın uyandırdıkları korkunun tesiri altında amansız düşmana karşı birlik kurmak ümidiyle, esir etmiş olduğu Hadadezer'i serbest bırakmıştır. Fakat, Suriye ve Filistin prenslerini korkutan büyük tehlike Asurnasirpal zamanında değil, oğlu ve halefi III. Salmanassar (858-824) devrinde başgösterdi.

III. Salmanassar, MÖ. 854 tarihinde Halep ve Kargamış üzerine yürüdüğü zaman bütün Suriye ve Filistin büyük bir endişeye kapıldı. Hama kralı İrhuleni, bütün Suriye-Filistin, Kilikya ve Fenike prenslerini müşterek düşmana karşı koymak için yardıma çağırdı. Başta Şam kralı Hadadezer, İsrail kralı Akhab olmak üzere Irkat, Arad siteleri Muşru (Kilikya?) ve 12 Hitit prensi idaresindeki bölgeler, bu birliğe katıldılar. Hama krallığı dahilindeki Karkar'da, Asur kralını durdurmak istediler.²⁰⁶ Fakat III. Salmanassar birleşik kuvvetleri perişan etti. 14 bin adam öldürdü ve 25 bin de esir aldı (854). Fakat her nedense Şam üzerine yürümedi. Batıya doğru ilerleyerek deniz kıyısına kadar indi. III. Salmanassar bir yazıtında Karkar savaşını anlatırken; **“Bir yıldırım tanrısı gibi tufanı andıran yağmurlar yağdırdım. Düşmanların ölümlerini yığarak Orontos (Asi) ırmağının yatağını değiştirdim”** demektedir.

---

²⁰⁶ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.147.

Asurlular çekildikten sonra Aramiler'le İsrailiye arasındaki sulh ancak üç yıl sürdü. İsrail krallığına ait Ramot şehrini işgal etmiş olan Şam Aramileri'nin söz vermiş oldukları halde, burayı boşaltmamaları Şam ile Sanıra arasında yeniden bir savaş başlamasına sebep oldu. Yahudi peygamberleri zafer müjdesini vermiş oldukları halde, Akhab savaşırken bir ok ile vurularak öldü. Müttefiki Yahudiye kralı Josef at da ölüm tehlikesi atlatarak güçlkle Kudüs'e kaçabildi. Zafer müjdesi veren peygamberlerin değil, ölüm ve felâket haberi yayan Yumla'nın oğlu Mişe'nin kehaneti gerçek çıkmıştı. 849 tarihinde Asurlular tekrar Hama Aramileri üzerine yürümüşlerdir. Buna karşı Hitit ülkesinin 12 kralı ile Aramiler'in Şam kralı Hadadezer, Hama kralının yardımına koştu. Fakat Astamaku'da mağlup oldular. Üç yıl sonra (846) 120 bin kişilik bir Asur ordusunun tekrar Hama ve Şam üzerine yürüdüğünü görüyoruz. Bu muharebede Hadadezer ile İrahuleni orduları yine mağlup oldular. Asur orduları çekildikten sonra, Şam Arami kralıyla müttefik İbrani kralları yine birbirleriyle boğuşmaya koyuldular.

Suriye Aramileri'yle İsrail oğullarının iki hükümeti arasında savaşın patlak vermesi kadar, sürüp gitmesinde de o zamanlarda yaşayan iki Yahudi peygamberinin İlyas (Elie) ile Elyesa'nın (Elise) çevirdikleri entrikalar, başlıca etken olmuştu. Her iki peygamber, Baal'a tapan Tir (Sur) kralının kızı Jezabel ile evlenen Akhab'ın mensup olduğu Omri hanedanını dinsizlikle suçluyor, bütün gayretleriyle bu sülâlenin başında bulunduğu İsrail hükümetini yıkmağa çalışıyorlardı.²⁰⁷ Bu iki peygamber, aynı hususu Jazabel'in kızı Athalie'yi oğlu Joram'a alan Yahudiye kralı Josafat'a karşı da besliyorlardı.

İki Yahudi hükümetinin birleşik ordularını yenen Arami hükümdarı Hadadezer'in çevirdiği Samari şehrini zapt etmeyerek Şam'a dönmesi, belki Elyesa peygamberi memnun etmişti. Çünkü hasta olarak başkente dönen Hadadezer'in arkasından o da Şam'a gitmişti. Hadadezer, hastalığına belki bir çare bulur ümidiyle generallerinden Hazael'i Elyesa'ın ziyaretine gönderdi. Yahudi peygamberi bir çare bulmuş olmalı ki general Hazael, Elyesa'ı ziyaret edip saraya döndüğü zaman, hükümdarını yatağında boğarak krallık tahtına kendisi oturdu.

Akhab'ın Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Joram ile Juda kralı Okhozias günün siyasi gereği olarak birbirlerinin müttefiki, Şam hükümetinin de akrabası olmuşlardı, İsrail hükümetinin başında bulunan Omri hanedanına düşman olan peygamberler, Hazael'i bunlar aleyhine kışkırtmakta devam ettikleri gibi, alttan alta bir isyan da hazırlıyorlardı.

---

²⁰⁷ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.148.

Aramiler kralının indirdiği darbe Elyesa'nın dinsiz saydığı her iki İbrani kralı aleyhine hazırlamakta olduğu ayaklanmanın patlak vermesini temin etmişti. Elyesa'nın tensibi ile ihtilâlcilerin başına geçen İsrailiye generallerinden Jehu, hem hükümdara Joram ile Akhab'ın yetmiş oğlunu, hem de Yahudiye kralı Okhoziyas ile Davud neslinden kırk iki prensi boğazlattı, İsrail tahtına oturdu.

Suriye ve Filistin'de Yahudi peygamberlerinin hazırlıkları bu kanlı olaylar devam ederken Asur kralı III. Salmanassar da Suriye'ye girmek üzere Fırat boylarına dayanmıştı. MÖ. 842 yılında Anti Lübnan önlerinde meydana gelen kanlı savaşta Şam kralı Hazael yenildi. Savaş alanından perişan bir halde kaçarak başkentine sığındı.

III. Salmanassar, üzerine bu savaş sahnesini kazdırmış olduğu dikili taşta "**Hazel'i Ki-maşk'ta çember içine aldım. Bahçelerini yakıp yıktım. Havran dağına kadar gittim. Sonra Nehr - ül - Kelp kayalıklarına indim.**"²⁰⁸ Bu sırada Tir ve Sidonlular'ın ve israil kralı Jehu'nun vergilerini aldım" demektedir.

Bu yazıttan anlaşıldığına göre, peygamber Elyesa'nın yardımıyla kanlı cesetler üzerinden atlayarak İsrailiye krallığına çıkmış olan Jehu, Asur seline karşı seyirci kalmış, Şam Aramileri'ne yardım etmeği düşünmemiştir. Oysa, Asur çığı bir müddet sonra yalnız Aramileri değil, Jehu'nun başına geçtiği İsrail Krallığı'nı da silip süpürecek.

III. Salmanassar, hayatında oğulları arasında başlayan mücadele ve bunu takip eden isyanlar yüzünden Asurlular'ın Suriye sınırlarında görünmemeleri, buradaki yerli prenslerin yeniden birbirleriyle savaşmalarına fırsat verdi. Şam kralı Hazael, İsrailiye kralı Jehu'nun son hareketini cezasız bırakmak istemeyerek İsrailiye krallığı topraklarına girdi. Önüne gelen şehir ve köyleri yaktı, yıktı. Çocukları, gençleri kılıçtan geçirmek suretiyle buraları mezbahaya çevirdi. Hazael, Asur saldırısının duraklamasından faydalanarak, İsrailoğullarıyla anlaşmak suretiyle yeni felâketleri önlemeğe çalışacağına, mücadeleyi hızlandırıyordu. Bu çarpışmalar sonunda İsrail Kralı Jehu Maverayı-Ürdün'ü kaybetti. Oğlu ve halefi Joak-haz (MÖ.814-798), zamanında Şam karşısında İsrail'in durumu daha kötü oldu. Hazael, bu krallığın hemen bütün ülkesini zapt etti. Joakhaz'ın elinde yalnız başkent Samariya kaldı. Şam Aramileri bununla da kalmadılar. Kudüs'teki Juda Krallığı arazisini de tehdide başladılar. Juda Kralı Joas Şam'a vergi vermeği kabul etmek şartıyla saldırıyı önleyebildi.

Şam Aramileri'nin Lotanu krallıklarına karşı uzun zamandan beri süren üstünlüğü, Hazael'in oğlu II. Ben-Hadad zamanına kadar devam etti. Fakat II. Ben-Hadad bu üstünlüğü koruyamadı. Hama prensine karşı kurduğu birlik savaş alanında muvaffak olamadı. Hama

---

²⁰⁸ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.150.

kralı Zakir, Şam kralı Hazael'in başkanlığı altında üzerine yürüyen Sam'al ve Malatya prensleriyle beraber on prensin birleşmiş ordularını perişan ederek Hazael kalesini kuşatmadan kurtardı.

II. Ben-Hadad'ın bu mağlubiyeti, Şam Krallığı'nın kuvvetini ve Suriye-Filistin prensleri üzerindeki otoritesini sarstı. İsrail kralı Joas durumdan faydalanarak, zamanında Hazael'in babası Joakhaz'ın elinden almış olduğu şehirleri geri almayı başardı.

Lotanu hegemonyası, İsrail tarafına geçmiş gibi görünüyordu. Fakat, bu sıralarda tekrar baş gösteren Asur tazyiki, bu durumu da altüst edecekti.

III. Salmanassar'ın hayatında oğulları arasında meydana gelen geçimsizlik ve çarpışmanın yirmi sene kadar durdurduğu Asur saldırışı, III. Adadnirari'nin Asur tahtına çıkmasıyla yeniden başladı. Fırat'ı aşan Asur orduları Şam'ı çevirdiler. II. Ben-Hadad'ın yerine geçmiş olan oğlu Mari (Ben - Hadad III) 'nin ordusu bozuldu.²⁰⁹ Kendisi de esir düştü. Asur kralı, Şam'dan büyük ganimetler elde etti. III. Adadnirari'nin aldığı ganimetler arasında 2500 talent gümüş, 20 talent altın, 3000 talent bronz, 5000 talent demir ile fil dişi bir karyola, fil dişi bir taht ve sayısız diğer eşya bulunduğu yazılan tabletlerde, esir edilen kral Mari'nin muzaffer Asur kralının ayaklarına kapanarak vasallığa kabulü ve affedilmesi niyazında bulunduğu da kaydedilmiştir.

III. Adadnirari (MÖ. 810-782) bir yazıtında bu seferini anlatırken, **“Hatti ve Amurru memleketlerini baştan başa itaat altına aldım. Tir, Sidon siteleriyle, İsrail, Edom ve Filistin memleketlerini ağır vergilere saldım”** demektedir.

Fakat III. Adadnirari Suriye ve Filistin'de çok kalmadı. İmparatorluk içinde baş gösteren karışıklıklar, göçebe Aramiler'in Yukarı ve Aşağı Mezopotamya'ya akınları, kendisini ordusuyla memleketine dönmek zorunda bıraktı.

7. ARAMİLER'İN ASUR İMPARATORLUĞUNA AKINLARI

Asur kralının ordusuyla memleketinden bu kadar uzaklaşmış olması, imparatorluk çevresindeki göçebe Aramiler'e zengin Asur ve Babil bölgelerine yayılarak şehir ve köyleri yağma etmek fırsatını vermişti. Şam ve Hama'nın Arami kralları ordularına kaynak olan göçebe Aramilerin bu krallıklar üzerine yürüyen III. Adadnirari'yi arkadan vurarak onu geri çekilmek zorunda bırakmak için; belki Şam kralının tahriki ile bu harekete girişmiş olmaları uzak bir ihtimal değildir. Asur kralı dönünceye kadar, Kuzey ve Güney Mezopotamya'ya yayılarak her tarafı dehşet içinde bırakan Arami boylarından İtua'lar imparatorluk başkenti

---

²⁰⁹ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.152.

çevrelerine kadar sokulmuşlardı. Bunların Asurlular'ın nüfuzunu sarsan hareketleri, bir çok ayaklanmaya neden olduğu gibi, doğu sınırları ötesindeki dağlık bölgede (Medye'de) kuvvetlenen Madai'ların da Asur İmparatorluğu'nu tehdit etmelerine yol açmıştı.

III. Adadnirari'nin talihsiz halefleri bu isyanları bastırmakla uğraştıklarından 755'ten önce Fırat boylarında görünemediler. Bu tarihte ancak Sam'al kralının Kuzey Suriye'de sebep olduğu huzursuzluğu bastırmak için Fırat boylarına inmişlerdir. Son olayların Şam Aramileri'ni zayıflatmış olması, İsrail kralı II. Jerobaam'ın Suriye krallığına karşı hürriyetini, belki de Lotanu hegemonyasını kazandırmıştı.²¹⁰

Fakat, bütün bu değişiklikler geçici idi. İç karışıklıkları bastırarak Akdeniz kıyılarına inmeye hazırlanan Asur dalgalarının Suriye ve Filistin'deki küçük devletleri yutacağı zaman yaklaşmıştı. Aramiler ön safta oldukları için ilk yenilgiye onlar uğrayacaklardı. Asur tahtına, bu imparatorluğun en kudretli hükümdarlarından III. Tiglatpalasar'ın (745-727) çıkışı bu zamanın gelmiş olduğuna işaret etti. Tiglatpalasar 742 de, Kuzey Suriye'de bir varlık göstermeğe çalışan Sam'al krallığına ilk darbeyi indirmek üzere işe başladı. 738'de tekrar Fırat boylarına geldiği zaman Fırat'tan Suriye kıyılarına kadar 19 küçük krallık askerlerinin birleşik bir cephesiyle karşılaştı. Bunların başında Şam kralı II. Razon ile İsrail, Kargamış, Sam'al krallarıyla, Biblos, Tir, Sidon siteleri başbuğları ve Kilikya prensleri bulunuyorlardı. III. Tiglatpalasar birleşik prensler ordularını ilk hücumda dağıttı. Bir tablette Aramiler'in Şam kralı II. Razon ile İsrail kralı Menahem (743-737), Biblos, Tir ile Sidon, Kargamış, Samal, Kilikya, Kommagene prenslerinin vatandaşlık vergilerini nasıl getirdikleri anlatılmaktadır.

Asur orduları çekildikten sonra, Şam'ın Arami kralı II. Razon ile İsrail kralı birleşerek Juda kralı Akhaz'ın üzerine yürümeğe hazırlandılar. Durumunu ümitsiz gören Akhaz birçok hediyeler göndererek Asur kralını yardıma çağırdı. Yeniden Suriye'ye giren III. Tiglatpalasar Şam'ı çevirerek zapt etti. Kral II. Bazon'u da öldürterek Aramiler'in Suriye'deki en kudretli devletine son vermiş oldu. Buralardaki Aramiler'i sürerek Asur sınırları boylarına yerleştirdi. Filistin'de Juda devleti ile yakındaki Edom prensliği, vergi vermeyi taahhüt ettiklerinden geçici bir zaman için yerlerinde kalabildiler.²¹¹

8. ANADOLU'DA ARAMİ ETKİLERİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle MÖ. 11. ve 10. asırlar, tam manasıyla bir Arami asrı olmuştur. Öyle ki, bu asırlar içinde, Aramiler'den Bit-Zamani kabilesi doğuda

²¹⁰ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.153.

²¹¹ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.154.

Diyarbakır civarına, Bit-Adini kabilesi Fırat nehrinin büyük kıvrımı içerisinde, Bit-Agusi kabilesi Fırat ile Karasu arasına, Bit-Gabbar kabilesi Gaziantep civarına, Bit-Brutaş kabilesi ise Kayseri civarına kadar sokulmuş idiler.²¹²

Bu sırada Asur tahtına I. Tiglatpileser (MÖ.1114-1074) gibi güçlü bir kralın geçmesi üzerine Mezopotamya'daki siyasi durum Asur lehine değişmiş ise de, bu ancak geçici bir süre için böyle devam etmiştir. Gerçekten de bu kral, bir taraftan Fırat'ın ötesinde Aramiler'le savaşırken, öte taraftan da Urartu kabileleriyle ve ilk defa adları bu devirde ortaya çıkan Muşki kabileleriyle savaşıyordu. Bu devirde Urartular henüz siyasi birliklerini kuramamışlardı.²¹³ Asurlular'ın ve Aramiler'in, kuzeylerinde kalan tepeler üzerinde yüzyıllar süren baskısının beklenmedik sonuçlarından biri, o zamana kadar Van Gölü çevresindeki dağlarda bağımsız olarak yaşayan çeşitli kavimlerin zorunlu olarak birleşip Urartu olarak bilinen devleti oluşturmalarıydı.²¹⁴ Bununla beraber Urartu devleti, en güçlü olduğu MÖ. 8. asırda, Anadolu'da ancak Malatya'ya kadar yayılabilmmişti. Çünkü bu devirde Orta Anadolu'da Frig devleti vardı.²¹⁵

Görülüyor ki, Ege göçlerinden sonra Anadolu'da Hitit ve Mitanni gibi büyük devletlerin yerini şimdi Frig ve Urartu devletleri almış, Mezopotamya'daki III. Babil (Kas) Devleti'nin yerini ise Asur devleti ile birçok Arami kabilelerinin kurduğu şehir devletleri almıştı. Bunlardan Urartu ve Frig devletlerinin hâkimiyet sahası arasında kalan Kayseri ile Malatya arasındaki bölgede ise Hitit Devleti'nin kalıntısı olan birtakım küçük prenslikler bulunuyordu. Ayrıca Kuzey Suriye'de, daha Eski Hitit Devleti zamanından beri Hitit hâkimiyetine girmiş olan Halep ve Karkamış gibi büyük şehirler de mevcuttu. Kuzey Suriye'de bulunan Hitit şehirleri, Arami istilâsına karşı koyabilmek için, Asur Devleti'ne bağlı olmayı tercih ediyorlardı. Anadolu'daki Hitit şehirleri ise, zaman zaman değişen büyük devletler, yani Frig, Urartu veya Asur kralları arasında el değiştiriyorlardı.²¹⁶

Asurlular'ın, stratejik konumları nedeniyle Geç Hitit Devletleri'nin ticaret yolları üzerindeki denetimlerine meydan okuması kaçınılmazdı. MÖ. 1110 dolaylarında Asurlular sınırları aşmış, bundan kısa bir süre sonra da, Aramiler yeni bir tehdit olarak sahneye çıkmışlardı. Fırat'ın doğusundan gelen bu göçebeler, bazı Hitit beyliklerini ele geçirip kendilerini burada kabul ettirmeyi başarmışlardı. Arami akınlarının Hitit devletleri kadar

---

²¹² E. Memiş, a.g.e., s.156.

²¹³ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK. Yayınları, Ankara-1987, s.233.

²¹⁴ J. G. Macqueen, Çev. Esra Davutoğlu, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Arkadaş Yayınevi, Ankara-2001, s.172

²¹⁵ F. Kınal, a.g.e., s.233.

²¹⁶ E. Memiş, a.g.e., s.158.

Asurlular üzerinde de ciddi etkileri olmuştu. Asur ordularının yeniden Kuzey Suriye'ye ulaşip Anadolu dağlarına sızmaya başlaması MÖ. 900'leri buldu. Bu yüzyıl boyunca Kuzey Suriye devletleri, büyük miktarda haraç toplanmasını sağlayan ama her hangi bir kalıcı fetihle sonuçlanmayan, bitmek bilmeyen Asur akınlarına maruz kalmıştı.²¹⁷

Böylece Önasya memleketlerinin önce Ege göçlerine, arkasından da Samî Arami göçlerine maruz kalması ve göçlerden önceki Yeni Hitit Devleti zamanında ise Anadolu'da, Hatti, Hitit, Mitanni, Hurri, Luwi, Pala vs. gibi değişik kökenli kavim gruplarının bulunduğu göz önüne alınırsa, bu devir şehirlerinde etnik bakımdan homojen bir yapının olamayacağı çok açıktır. Gerçekten, MÖ. 8. asırda Danuna Kralı Asitavanda'nın, sarayının duvarlarına Hitit Hiyeroglif ve Fenike dil ve yazısı ile olmak üzere iki dilde kitabe yazdırması, bu şehirde de tek bir kavmin oturmadığını gösterir. Aynı şekilde, MÖ. 9. asırda Sam'al (Zincirli) kralı Kilamuva da şehir halkını Ba'erirler ve Muşkaplar diye ikiye ayırmaktadır.²¹⁸

Oysa Asur vesikalarında, bu şehir devletlerine genel olarak "**Hatti memleketi**" deniliyordu. Örneğin MÖ. 12. yüzyıl sonlarında Asur kralı I. Tiglatpileser, Karkamış şehri için "**Büyük Hatti**" ifadesini kullanmaktadır. Hâtâtâ bazen doğrudan doğruya Aramiler tarafından kurulmuş şehirlere bile "**Hatti**" denilmektedir. Aynı şekilde I. Arğıştî'den itibaren Urartu kaynakları da Malatya şehrini "**Hate memleketi**" olarak gösterirler. Tevrat'ta Kuzey Suriye'deki birçok şehir sakinlerine "**Het oğulları**" denilmektedir. Bu devre ait değişik orijinli vesikaların "**Hatti**" dedikleri bu memleketler, genellikle eski Hitit kavminin bakiyelerinden mi ibaretti? sorusuna cevap verebilmek için, şahıs isimlerinden yararlanma yoluna gitmek, tek çözüm şeklidir. Gerçekten de Hatti olarak gösterilen memleketlerin kral adlarına bakıldığında örneğin; Gurgum (Maraş) kralı Muvatalis, Hatena (Hatay) kralı Saplulme ve Lubarna gibi bazı şehir kralları, eski Büyük Hitit krallarının isimlerini almışlarsa, bu şehirlerin Hattili olduğunu kabul etmek gerekir. Fakat **Hamat kralı Eni-el, Arpat kralı Matti-El, Kaska kralı Daduilu** gibi Samî tanrı adlarını ihtiva eden şahıs adlarının, Arami şehirlerine ait olduğu anlaşıldığı gibi, Danuna kralı Asitavanda, Sam'al kralı Panamuva, Kilamuva, Milid kralı Tarhunazi, Hilarunda gibi Luwice "**muva**" sonekli yahut Luwi tanrısı Tarhun'u ihtiva eden "**teofor**" isimlerin, Luwi kökenli oldukları açıkça görülmektedir. Hatta bunlar arasında Kumukh kralı Kuştapsi, Tilbarsip kralı Akhuni gibi Mitanni veya Hurri elemanlı isimlerle de karşılaşılmaktadır.

---

²¹⁷ J. G. Macqueen, Çev. Esra Davutoğlu, a.g.e., s.171

²¹⁸ E. Memiş, a.g.e., s.158.

Görülüyor ki, şahıs isimleri üzerinde yapılan filolojik tetkikler de Geç Hitit devri şehir krallıklarında etnik bir birliğin mevcut olmadığını, aksine bazı şehirlerde Luwi, Hitit, Hurri, Mitanni ve Arami kökenli kavimlerin bir arada bulunduğunu, bazılarında ise yalnız Hitit bakiyesinin veya sadece Aramiler'in yerleştiğini göstermektedir. Örneğin Maraş'ın doğusunda Besni'nin 18 km. güneydoğusundaki Boybey Pınarı'nda bulunan Hitit Hiyeroglif (H.H.) yazılı dört kitabeden birinde Ku şehri kralı Ayames oğlu Panamuvataş, kendisine "**Hattuşili'nin neslinden**" demektedir. Bununla beraber, önceden Luwi kökenli bir kavmin idaresinde bulunurken, sonradan Samileşen şehirler de görmekteyiz. Örneğin Sam'al kralları ilk zamanlarda tamamen Luwice isimler taşıdıkları halde, sonraları Bar-Rekup gibi Arami isimler almışlardır. Aynı şekilde Karkamış şehri kral adları önceleri Teşup'lu "**teofor**" isimler olduğu halde, sonraları Kamanas, Araras gibi Luwice adlar taşımışlardır.²¹⁹

Şu halde, bu devir şehir devletleri halkı, bir tek kavimden ibaret değildi. Halbuki köken bakımından birbirinden farklı bu şehir devletleri halkına kullandıkları yazıya izafeten "**Hiyeroglif Hititler**" diyenler olduğu gibi, "**Suriye Hititleri**" diyenler de vardır. Diğer taraftan Landsberger ve ona dayanarak da Güterbock, bu şehir devletlerinden büyük bir kısmının Ege göçleriyle gelen yeni bir Luwi kavmine mensup olduğunu ileri sürmektedirler.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Geç Hitit şehir devletleri halkının ırkı bünyesi hakkında ileri sürülen çeşitli görüşlerin her biri, bir dereceye kadar doğrudur. Ancak tarihi gerçek şudur ki, Ege göçlerinden sonra Anadolu ve Kuzey Suriye şehir devletleri halkı tek bir kavimden ibaret değildiler. Ege göçleri ile gelen kavimler bir taraftan burada buldukları Hitit ve Hurri kavimlerinin bakiyeleriyle, diğer taraftan yeni gelen Arami unsurlarla karışarak birtakım küçük şehir devletleri meydana getirmişlerdi.

Geç Hitit şehir devletleri denilen bu krallıkların yayılışına gelince; bunu Hitit Hiyeroglif (H.H.) yazılı anıt ve kitabelerin yayılışı ile tespit etmek mümkün gibi görünmektedir. Bu devre ait buluntuların en kuzey noktası Darendede, en güney noktası Restan, doğuda Malatya civarında Ağancık, Batıda Sakarya nehri kenarında Beyköy'dür.²²⁰ Ancak, H.H. yazılı anıt ve kitabelerin bulunduğu saha, bize hiçbir zaman Geç Hitit şehir devletlerinin hududunu göstermez. Çünkü Zincirli gibi saf Arami şehirlerinin de H.H. yazısını kullandıklarını daha önce belirtmiştik. Şüphesiz, Ege göçleri neticesinde Anadolu'nun pek çok önemli şehri tahrip olmuştu. Başta Hattuşaş olmak üzere, Kaniş (Kültepe), Şamuha gibi MÖ. 2. Binyılın önemli şehirleri artık tarihe karışmışlardı. Fakat bunların yerine Sam'al, Gurgum gibi Hitit vesikalarında adları geçmeyen birtakım yeni şehirler kurulmuştu. Aynı durum,

²¹⁹ E. Memiş, a.g.e., s.159,160.

²²⁰ F.Kınal, a.g.e., s.237.

Kuzey Suriye için de geçerli idi. Ugarit, Alalakh, Katna şehirleri artık birer harabe tepesi idiler. Fakat burada Halep ve Karkamış gibi bazı eski şehirler, bu devirde de önemlerini koruyorlardı. Özellikle Karkamış şehri, M.Ö. 8. asır sonunda Asur kralı II. Sargon tarafından bir Asur eyaleti haline getirilinceye kadar, Hititliliğini muhafaza etmişti.

Geç Hitit şehir devletlerinin yayıldığı alanın belirlenmesini güçleştiren bir başka sebep de, bu şehirler hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren Asur vesikalarının Hitit devleti zamanındaki coğrafi isimlerden tamamen farklı ülke ve şehir adları vermesidir.²²¹

Gerçekten de Asur vesikalarında Van ve civarına Nairi memleketleri, Kayseri ve havalisine Tabal, onun güneydoğusunda, Anti Toroslar'ın başladığı dağlık bölgeye Hilakku, daha güneye taşlık Kilikya'ya kadar uzanan sahaya ise Que memleketleri denilmektedir. Bu büyük bölgelerin içinde şüphesiz birçok şehirler vardı. Örneğin III. Salmanassar (MÖ. 858-824), Nimrut'ta bulunan ve bugün British Museum'da muhafaza edilen obeliskinde, "**Tabal ülkesinde 24 krallığın bulunduğunu**" belirtmektedir. Demek ki, Tabal krallığı bir çeşit konfederasyon şeklinde idare ediliyordu.²²²

Geç Hitit Şehir Devletleri ve Aramiler'in ilişkisi hakkında genel olarak bilgi verdikten sonra sırasıyla, bu şehir devletleri hakkında bilgi verelim.

1) TABAL MEMLEKETİ

Anadolu'daki şehir devletleri içinde en batıda Tabal memleketi yer almaktaydı. Asur vesikalarından edinilen bilgilere göre, Tabal memleketi doğudan Melid (Malatya), güneyden Hilakku (Kilikya) memleketleri ile sınır komşusu idi. H.H. yazılı kitabelerin yayılış sahasına göre hüküm vermek gerekirse, Tabal memleketinin batı komşusu ise Frigya devleti idi. Ancak, hemen belirtelim ki, bu sınırlar zamana göre değişiyordu.²²³

Asur vesikalarında Tabal memleketi hakkında verilen malumat, Kayseri ve havalisinde bulunan Geç Hitit dönemine ait kitabelerle doğrulanmıştır. Gerçekten, yalnız Kayseri ve Nevşehir arasında 11 tane H.H. yazılı kitabe bulunmuştur. Bunlardan birkaçı üzerinde Tuvanuva (klasik çağlardaki Tyana) kralı Varpalava'nın adı geçmektedir. Böylece Hitit İmparatorluk devri vesikaları ile tanıdığımız Tuvanuva şehrinin, bu devirde de önemini devam ettirdiği ve hatta daha da gelişerek, muhtemelen Tabal memleketinin merkezî durumuna geldiği anlaşılıyor. Çünkü, Geç Hitit devrinin en güzel sanat eseri olan İvriz kaya anıtı, bu havalide bulunmaktadır. Kaya kabartması, Tuvanuva kralı Varpalava'yı, Luwi tanrısı Sanda önünde canlandırmaktadır.

²²¹ E. Memiş, a.g.e., s.161.

²²² E. Memiş, a.g.e., s.162.

²²³ F. Kınal, a.g.e., s 238.

Tabal beyliklerinden kalma H.H. yazılı kaya kitabelerine, bölgenin kuzeyindeki Çalapverdi, güneyindeki Bor, Niğde yakınlarındaki Bolkar madeni dolayları ile Kayseri ve Nevşehir arasında da rastlanmaktadır.²²⁴

2) QUE MEMLEKETİ

Kilikya Asurlular tarafından III. Salmanassar zamanından beri bilinmekteydi ve Que veya Qave olarak adlandırılıyordu; ancak, henüz bu isim üzerine bir açıklama yapılamamıştı.²²⁵ Tabal'ın güneyindeki Hilakku'nun batı kısımlarına, tahmini olarak Klâsik çağlardaki Kilikya'ya, Asur vesikalarında Que deniliyor ve bu memleketin içinde birçok şehirler sayılıyordu. Böylece Que'de de şehir krallıklarından oluşan bir konfederasyonun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu konfederasyonun merkezinin Pahri (Karatepe) kenti olduğu zannediliyor. Çünkü III.Salmanassar, Que'ye yaptığı bir seferde Que kralı Kate'yi Pahri şehrinde kuşattığını belirtmektedir. Ayrıca Adana/Karatepe'de bulunan Hitit hiyeroglif ve Fenike dillerindeki kitabelerde kendisine "**Danunalar kralı**" diyen Asitavanda da "**Pahri şehrinin depolarını kendisinden evvel hiçbir kralın yapamadığı şekilde doldurduğunu**" anlatmaktadır. Böylelikle Asurlular'ın Que dedikleri bu bölgeye, H.H. yazılı vesikalarda "**Danunalar memleketi**" denildiği anlaşılmaktadır.²²⁶ Gerçekten Karatepe kazıları sayesinde bir taraftan Amarna devrinden (MÖ. 1400-1350) beri bilinen, fakat yeri tayin edilemeyen "**Danunalar memleketini**" tespit etmek mümkün olmuş, diğer taraftan da burada bulunan İki dilli kitabeler sayesinde Hitit Hiyeroglif yazısının çözülmesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu kitabeleri bırakan kral Asitavanda ile babası Avarikus'un adlan Luwice isimlerden olduğuna göre, Büyük Hitit İmparatorluğu zamanında (M.Ö. 1400-1200) Güney Anadolu sahillerinde yaşayan Luwi kavmi, Ege göçlerinden sonra da Kilikya bölgesinde varlığını devam ettirmişti.

Karatepe kitabeleri, MÖ. 8. asrın ortalarına tarihlenmektedir. Çünkü kitabede adı geçen Avarikus'un, III. Tiglatpileser annellerinde zikredilen Que kralı Urikki ile aynı şahıs olduğu kabul edilmektedir. Buna göre, onun oğlu Asitavanda da Que'yi bir Asur eyaleti haline getiren Asur Kralı V.Salmanassar'la (MÖ. 728-722) çağdaş yaşamış olmalıdır.²²⁷

3) MELİD (MALATYA) MEMLEKETİ

---

²²⁴E. Memiş, a.g.e., s.162,163.

²²⁵ Olivert Robert Gurney, Hititler, Dost Kitabevi, Ankara-2001, s. 46

²²⁶E. Memiş, a.g.e., s.,163.

²²⁷ F. Kınal, a.g.e., s. 240.

Şimdi de, Aramiler'den etkilenmeyecek kadar Suriye'den uzak, ama Asurlular'ın Tabal saydığı bölgeye komşu, dolayısıyla eski Hitit nüfuzundaki Luwi ögesinin elinde bulunan üçüncü bir kenti ele alalım.

Bugünkü Malatya'nın yakınlarında, Arslantepe denilen höyüğün altındadır.²²⁸ MÖ. 2. Binyıl başlarına ait olan Kültepe vesikalarında Melita, Hitit vesikalarında ise Maldia şeklinde geçen Malatya, Asur İmparatorluk devri vesikalarında Meliddu, Melide, Melid formlarında görülür. Urartu kaynaklarında ise bu kente Melitea denilmektedir. Malatya kelimesinin, Hititçe bal manasına gelen “**melit**” ten türetildiği, ilk defa Hrozny tarafından ileri sürülmüştür.

Malatya şehrinin adı çok eski vesikalarda zikredilmekle beraber, kent, asıl önemini Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra kazanmıştır. Çünkü Malatya, Asur, Urartu ve Frig devlet sınırlarının birleşme yerinde ve bu memleketleri birbirine bağlayan işlek bir doğal yol üzerinde bulunuyordu. Malatya'nın Geç Hitit şehir devletlerinden biri olduğu, hem Asur ve Urartular'a ait çivi yazılı vesikalardan, hem de burada yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılan H.H. yazılı kitabe ve kabartmalardan anlaşılmaktadır.

H.H. yazılı kitabeler henüz tam olarak okunamamıştır, ancak kitabelerde geçen kral, baba ve oğul kelimelerini gösteren ideogramlar tespit edildiğinden, Asur vesikalarından edinilen bilgilerin yardımı ile de kral adlarının çoğu okunmuştur. Bu kral adları filolojik bakımdan tetkik edildiğinde, bir kısmının Luwice, bir kısmının da Hititçe olduğu görülür. Fakat Malatya ve civarında, MÖ. 2. ve 1. Binyılda oturan halk genellikle Hurri kökenli idi.

Asur kralı III. Tiglatpileser'in annallerinden öğrenildiğine göre bu krallık, adı geçen Asur kralı tarafından Asur İmparatorluğuna bağlanmıştı.²²⁹

4) KUMUKH MEMLEKETİ

Asur vesikalarında Kutmukhi şeklinde geçen bu şehir devleti Klâsik çağlardaki Kommagene bölgesi (Adıyaman ve çevresi) içinde bulunuyordu. Fakat yeri henüz tespit edilememiştir. Bu şehir devletini yalnız yazılı vesikalarda adının geçmesiyle tanıyoruz. Meselâ, I. Tiglatpileser anallerinde, Kumukh kralının adı Kili-Teşup olarak geçmektedir. II. Asurnasirpal ise Kumukh kralı Qatazili'yi zikretmektedir. Bu isimler Hurrice'dir. Füzuzan Kınal²³⁰ buna dayanarak Ege göçlerinden sonra bile şehirde hala Hurrili bir sülalenin hâkim

²²⁸ Seton Lloyd, Çev: TÜRKİYE'NİN TARİHİ, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara-1997, s.73

²²⁹ E. Memiş, a.g.e., s.164,165

²³⁰ F. Kınal, a.g.e., s. 242.

olduğu sonucunu çıkarmış, Bilge Umar ise, bu görüşe katılmadığını, çünkü Hitit krallarının ve beylerinin de bazı zamanlar Hurrice adlar taşıdığını ileri sürmüştür.

5) GURGUM (MARAŞ) MEMLEKETİ

Geç Hitit devrinin önemli kentlerinden biri de Klâsik devirde Marqasi denilen bugünkü Maraş Şehri idi. Gurgum adı, M. 2. Binyıl vesikalarında geçmez. Maraş'ta kazı yapılmamış, yalnız, toprak üstü bazı buluntular ele geçmiştir. Bu arada, üzerinde H.H. yazısıyla 7 satır bulunan ve Şimdi İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenen bir arslan heykeli, anılmaya değer. Bu yazıdan öğrenildiğine göre, heykel, Asur kralı III. Salmanasar'ın çağdaşı olan Gurgum beyi Halparunda tarafından tanrısına adanmıştı.

6) SAM'AL (ZİNCİRLİ) MEMLEKETİ

Bu kent, Gaziantep'e bağlı İslahiye'nin birkaç kilometre kuzeyine düşen demiryolu istasyonu Fevzipaşa yakınındaki Zincirli harabelerinde olup 1882-1902 yılları arasında Alman arkeolog Von Luschan tarafından burada kazılar yapılmış, Şehrin etrafını vreleyen surlar ve Şehir kapıları ile saray ve mabet gibi önemli yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında Hitit Hiyeroglifleri ile ya da Arami diliyle yazılmış kitabeler, birçok kabartma ve heykel bulunmuştur.

Bu vesikalardan Sam'al kralı Kilamuva'nın Fenike dilinde yazılmış bir kitabesi ile Sam'al kral sülalesinden dört nesli tanıyoruz.

Gerek Sam'al krallarının, gerekse Asur krallarının bıraktığı vesikalarla, bu Şehrin tarihİ aydınlanmış bulunmaktadı. Bu vesikaların tetkikine göre, Sam'al krallığının eski adı Ya'diya idi.²³¹

7) SAKÇAGÖZÜ

Zincirli'nin kuzeydoğusunda bugünkü Keferdiz köyü bitişiğinde de Geç Hitit devrinde bir Şehir krallığının mevcut olduğu anlaşılıyor. Çünkü, burada da bu devre ait birçok heykel ve kabartmalar ele geçmiştir. Bunların büyük bir kısmı, Ankara Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmiş durumdadır. Eserler üzerinde yazı olmadığı için, Şehrin Geç Hitit devrindeki adını bilmiyoruz.²³²

8) KARKAMIŞ (CERABLUS)

Güney Anadolu'daki önemli Şehir devletlerinden biri de Karkamış idi. Bu Şehir Mezopotamya ile Anadolu ve Mısır'ı birbirine bağlayan yolların kavşak noktasında bulunduğu

---

²³¹ F. Kınal, a.g.e., s. 243.

²³² Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, C.I, E.., Basın-Yayın Yüksekokulu Yayını, İzmir -1982, s.194

için, büyük önem taşıyordu. Burada British Museum adına S.L. Woolley tarafından kazılar yapılmış, fakat şehrin MÖ. 2. Binyıl tarihine ait yazılı vesika ele geçmemiştir. Bu nedenle, Karkamış şehrinin MÖ. 2. Binyıl tarihini Boğazköy, Mari ve Ugarit vesikaları sayesinde öğrenmek mümkün olmuştur.

Mısır firavunu III. Ramses'in Ege göçleri hakkında bilgi veren vesikalarında, yakılıp yıkılan şehirler arasında Karkamış'ın da adı geçmektedir. Buna rağmen kent, MÖ. 1. Binyılda da önemini devam ettirmiştir. Çünkü Asur kralı I. Tiglatpileser, MÖ. 11. Yüzyıl başlarında **“Büyük Hatti”** dediği Karkamış şehrinin Malatya'ya kadar hâkim olduğunu bildirmekte ve Büyük Hatti kralı Nini-Teşub'u vergiye bağladığını anlatmaktadır.²³³

9) HATTENA

MÖ. 9. yüzyılın önemli kentlerinden biri de, adının Hatti kelimesiyle ilişkisi besbelli olan Hattena şehir devletidir. Bu beylik, Hatay'ın doğusunda Türkiye-Suriye sınırı yakınında bulunan Açına, Tayinat ve Cüdeyde höyük alanlarındaki o yüzyılın kentlerini de içine alıyordu. Hattena beyliğinin MÖ. 9. yüzyıldaki kralı Lubarna, Asur teb'ası idi. Asur kralı III. Salmanassar (MÖ. 858-824) başa geçer geçmez, Aramlar'la ve Urartular'la savaşmak zorunda kaldığı için, bundan yararlanmak isteyen Meliddu ve Tabal krallıkları, Asurlular'a baş kaldırmışlar ve kendilerine katılmayan Hatenna devleti üzerine yürüyerek, kral Lubarna'yı öldürmüşlerdi. Ancak sonraki savaşta III. Salmanassar galip gelmiş, Hattena beyliğine öldürülen kralın soyunu geçirmiş, ardından da Tabal ülkesine sefer yapıp, 24 Tabal kralını yeniden vergiye bağlamıştı.²³⁴

9. ARAMİLER'DE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

MÖ. 2. Bin ortalarından beri Ön Asya tarihinde önemli bir yer almaya başlayan Âramîler, doğu Asya ile Avrupa ve Afrika arasındaki kara yollarına hakim bulunuyor, kara ticaretini ellerinde tutuyorlardı. Bu durum, Ön Asya'da Aramiler'e büyük önem kazandırmış, onları medeniyet yayan bir kavim haline getirmiştir.

Fenike alfabesi deniz ticareti yoluyla Orta Asya içlerine kadar yayılmıştır. Fenike alfabesinden alınmış bir yazı olan Arami alfabesi, doğuda yavaş yavaş çivi yazısı ile hiyeroglifin yerini tutmuştur.

Aramiler'in sosyal ve dini alandaki gelişmeleri Sümerler'de olduğu gibi milli bir birliğe ve kimliğe kavuşamamıştır. Geniş bir alana yayılan Arami boylarının, durumları ve

²³³ E. Memiş, a.g.e., s. 167.

²³⁴ B. Umar, a.g.e., 195

kaderleri birbirlerine benzemiyordu. Çünkü bunların sosyal ve din hayatlarının serpilme ve gelişmesinde başlıca etken doğal şartlar, birbirlerinden çok farklı bulunuyordu; yayıldıkları toprakların batı tarafları, yani Akdeniz kıyılarına yakın olan bölgeler çok fazla ve verimli oldukları halde doğu tarafları, yani Fırat ırmağını çevreleyen yayla, son derece kısır ve çıplaktı.

Aramiler Suriye bölgesine gelmeden önce, yani Kuzey Mezopotamya'da yaşadıkları eski devirlerde, yüksek bir medeniyete ulaşmış bulunuyor, bir kısmı yerleşik, bir kısmı da yarı göçebe bir hayat sürüyorlardı. MÖ. 14. Yüzyıl'a ait Asur tabletlerinde bu bölgelerdeki Aramiler'le olan savaflara dair kayıtlar görülmektedir. Bunlar, Kuzey Mezopotamya'da buldukları devirlerde, diğer kavimler gibi Sümer medeniyetinin, Subaru kültürünün etkisi altında kalmışlardı. Tel-Ahmar kazıları, bu hususu çok iyi belirtmektedir. Her halde Aramiler Suriye'ye indikleri zaman, buralarda karşılaştıkları Sami Amurrular'a oranla medeniyet bakımından daha ileri bulunuyorlardı.²³⁵

Aramiler, çalışkan ve çevik insanlardı. Fenikeliler'in alfabeyi her yana yaydıklarını biliyoruz. Aramiler ise Doğuya kesin anlamıyla bir dil birliği getirmişlerdir. Arami dilinin yayılımındaki en büyük etken, gerek kervancı, gerekse tüccar olarak bölgedeki tüm topluluklarla ilişki kurmuş olmalarıdır. Üstelik bu dilin sadeliği, özellikle ticaret alanındaki ilişkilerin düzenlenmesinde ve karşılıklı anlama hatalarının önlenmesinde büyük yararlar sağlamaktaydı. Bunların yanı sıra rahatlıkla denilebilir ki Asurlular'ın “sürgün” politikaları da Arami dilinin Doğu'nun çeşitli bölgelerindeki yaygınlığını kolaylaştırmıştır. Sadeliği ve özellikle parşomen üzerine rahatlıkla işlenebilirliği nedeniyle Arami dili, bir süre sonra Pers İmparatorluğu'nun resmi yönetim dili olurken, kendisinden önceki diplomatik dil olan Akkad dili de tarihteki işlevini sona erdiriyordu. Fenikeliler tarafından da kullanılıp benimsenmiş olan Arami dili, Mezopotamya, Suriye, Fenike, Filistin ve Kuzey Afrika'daki ülkelerde tüm sosyal sınıflar arasında da kullanıyorlardı. Bu durum Roma dönemine kadar devam etmiştir.²³⁶

Aramiler'in hayatı, içinde gömüldükleri Samî çokluğunun dinlerinden, yaşayış göreneklerinden çok fazla etkilenmekle olmakla beraber sosyal teşekküllerinde, dini hayatlarında, ırkî özelliklerini belirten derin izler çok açık bir şekilde sezilmektedir.

Aramiler'in dinsel inançları ve tanrıları yönünden oldukça farklı yapısal özellikleri vardır. Bir yandan yerlilerin (Hurri, Hitit ve Kenanlı gibi) dinlerini ve ilahlarını almışlar, öte

²³⁵ M.Ş. Günaltay, a.g.e., s.156,157.

²³⁶ R.Yıldırım, Önasya Tarih ve Uygarlıkları, s.105

yandan Fenike yönünden gelen ve gelecek olan ilahlara da dinlerinde yer vererek birçok ilahlara aynı anda tapma sistemini benimsemişlerdir.²³⁷

Fenikeliler gibi Arami tanrılarının da köken bakımından Samî olmamaları, ırk ayrılığının kuvvetli delilidir. Bu ayrılık ruhi ve bedeni seciyelerde çok iyi belirlemektedir: Brakisefal Aram tipi Samî tipinden kolayca ayrılabilir. İcad ve ibda kabiliyetinden yoksun olan Samî tip ile adlarını taşıyan alfabeyle bulan Aramiler'in aynı kökten geldikleri düşünülemez. Eski Arami dininin son izleri Orta Asya yüksek medeniyetiyle ahenkli bir natüralizm izlerini belirtmektedir. Fakat, Suriye'ye yayılan boylar siyasi bir birlik kuramamış olduklarından doğal olarak bir Arami panteonu teşekkül edememiştir.

Aramiler, Sümer-Akkadlar'ın, Asurlular'ın, Mısırlılar'ın Hurri ve Hattiler'in ve nihayet içine gömüldükleri Samî çokluğunun kuvvetli tesirleri altında kalmış olduklarından dinleri de bu kavimlerin din telâkkilerinden az çok müteessir olmuştur. Fakat, Suriye dinine ait belgeler hem az, hem de eski devirlere ait olduğundan dış tesirlerin izlerini ayırt etmek çok zordur. Mısır'ın 18. sülale firavunlarının bıraktıkları vesikalardan Suriye'yi ilgilendirenlerle 14. Yüzyıl'a ait Asur kitabeleri, yalnız siyasi tarihi ilgilendirecek şeylerdir. Tevrat kitaplarında ise ancak dağınık bazı bilgiler vardır. Kuyuncuk'ta bulunan Asur-Arami yazıtlarına gelince; bunlarda da isimlerden başka bir şey görülmemektedir.

Arami dinine ait en önemli vesika Amanus eteğinde Zincirli'de bulunan ve 8. Yüzyıl'a ait olan Aramca bir yazıttır. Bu yazıtta iki eski tanrı adı görülmektedir. Bunlardan biri Aramiler'in en büyük tanrısı Hadad, diğeri de El'dir. Din tarihi bilim adamları Hadad'ı Suriye tanrılarının kralı gibi tasvir ederler. Aramiler'den kalan bir silindir üzerindeki resimde Hadad, uzun sakallı, kıvrıkcık saçlı, başında danteleli taç, elinde kamçı bulunan savaşçı bir Gök tanrısı gibi tasvir edilmiştir. Aramiler'e ait bir sütun üzerindeki tasvirde Hadad'ın başındaki krallık tacı, boynuzlarla süslenmiş bir taç şeklindedir.

Tel-Amarna mektuplarında Hadad, bora ve fırtına tanrısı Balıbar (Ramman) benzeri olarak gösterilmiştir. Fakat bir Arami yazıtında Hadad'ın adı yanında Ramman adı ayrı bir tanrı ismi olarak görülmektedir. Bununla beraber, Asurlular'ın Hadad ile Ramman'ı bir tanrı tanıdıkları anlaşılmaktadır²³⁷.

Ahdi-Atik'te Ramman adı Dımişk'da (Şam) tapınağı olan bir tanrı olarak geçmektedir. Ahdi-Atik'in Zekeriya (Zakkarie) kitabında Hadad ve Ramman adlarının Hadad-Bimman şeklinde birleştirilmiş oldukları görülüyor.

---

²³⁷ R. Yıldırım, a.g.e., s.105

El'e gelince, bu kelime ilk defa Zincirli yazıtında bir tanrı adı olarak görülmüştür. Sinear'ın İştar'ı (Astarte), Suriye'de Al-har Őekliini almıştır. Bu isim, yalnız olarak ancak Kuyuncuk'ta elde edilen Arami yazıtta (Ozeh Athar –Atar kuvvet verir) suretinde görülmektedir. Diğer bölgelerde Atargalis Şeklinde birleşik ad olarak rastlanmaktadır. Koruyucu tanrı sayılan Gad, Atargalis ile sıkı ilgilidir.

Arabistan'da bulunan Arami sütunu üzerinde bir Suriye tanrısının ismi ve resmi görülmüştür. Bu sütunun Teyma'ya ne suretle gitmiş olduğu bilinmemektedir. Sütun üzerindeki ad ÇLM'dir. Bunun yanında bir de ÇLM Őhezeb adlı bir rahipten bahsedilmektedir. Bu tanrı, resimde boynuzlarla bezenmiş bir mihrab üzerinde, Asurlular gibi giyinmiş, sağ elinde bir mızrakla canlandırılmıştır. Aramiler'e ait Mar (Aramca mevlâ anlamında) adlı bir tanrı daha tanıyoruz. Bunun adı, Mar-samek bileşiğinde **“Koruyucu Mevlâ”** anlamında kullanılmıştır. Aramiler'in gerek bu tanrılara ve gerek Monimas ve Aziz adlı tanrılar hakkında fazla bilgilerimiz yoktur. Kudretli anlamını ifade eden Aziz adının bir anıtta kartal tasviriyle beraber bulunduğu görülmüştür.

Aramiler'de görülen Nebo, İştar, Bel, Sin, Şamaş, Marduk gibi Babilliler'e ait tanrı adlarıyla birleşmiş bir sürü isimler bulunması, Babilliler'in Aramiler üzerindeki derin tesirlerini belirttiği gibi, Mısırlılar'ın Hor, İsis ve Osiris adlarıyla birleşmiş adlar da Mısır tesirini göstermektedir.

Zincirli yazıtında Reşeph ve ŐMŐ adlarında diğer İki tanrı daha görülmektedir. Bunlardan Reşeph aslında bir Suriye tanrısı iken Mısırlılar tarafından tanrıça alınmıştır. ŐMŐ'nin ise Babilliler'in Şamaş tanrısı olması ihtimali yüksektir.²³⁸

---

²³⁸ M.Ő. Günaltay, a.g.e., s.157,158.

SONUÇ

Beş ana bölümden oluşan çalışmamızın sonunda, MÖ. 2500'lerden MÖ. 900'lere kadar uzanan yaklaşık 1600 yıllık zaman dilimi içerisinde Eski Önasya tarihinde meydana gelen üç büyük Samî Göç hareketinin gerek etnik, gerek siyasal, gerekse kültürel yönlerden bölgede önemli değişimlere neden olduğunu gördük.

Gerçekten bugünkü Araplar'ın en eski ataları olarak kabul edilen bu kavimler, muhtemelen Arabistan Yarımadası'ndaki anavatanlarından yola çıkarak, bereketli Mezopotamya topraklarını işgal etmek suretiyle, hem bu coğrafyada hem de Mezopotamya'ya komşu ülkeler coğrafyasında önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

Samî Göçlerin ilkinin oluşturan Akkad Göçleri sonunda Mezopotamya'daki Sümer tesiri yavaş yavaş etkisini kaybederek, Akkad-Sümer karışımı yeni bir kültür sentezi ortaya çıkmıştır. Gerçek olan şudur ki, Akkadlar aslında bölgeye yeni bir kültür getirmemişlerdir. Tam tersine onlar, mevcut Sümer kültürünü büyük ölçüde benimseyerek, bu kültürü kendi normlarına uydurmuşlardır. Üstelik onlar, siyasal anlamda da bir ilki başararak, Sümerler'in yapamadığını yapmışlar, Mezopotamya toprakları üzerinde tarihin bilinen ilk sömürgeci imparatorluğunu kurmuşlardır. MÖ. 2350-2150 yılları arasına tarihlenen bu imparatorluk, başta Anadolu olmak üzere Yukarı Mezopotamya, Suriye ve Elam toprakları üzerinde hakimiyet kurarak, bu ilkelerin ham madde kaynaklarını alabildiğince sömürmüşlerdir. Sonunda olan olmuş, bütün imparatorlukların başına gelen yıkım felâketi Akkad İmparatorluğu'nun da sonunu getirmiştir.

MÖ. 2150'lerde Zağros dağlarının eteklerinde yaşayan barbar Guti kavimleri Akkad İmparatorluğu'na son darbeyi vurmuş ve bu siyasi gücün Önasya tarihinden silinmesine yol açmıştır.

Akkad egemenliğinden kurtulan Mezopotamya'da Sümerler tekrardan toplanmışlar ve milli bir karakter arz eden III. Ur Sülalesi'ni kurmuşlardır. MÖ. 2060-1960 yılları arasında hükümlen olan bu devlet, ne yazık ki, yeni bir Samî göç dalgasının seline kapılmış ve yıkılmıştır. Bu yıkımı gerçekleştirenler **MARTULAR** ya da **AMURRULAR** adıyla anılan kavimdir. Kısa zamanda Mezopotamya sitemlerine yayılan bu kavimler çok geçmeden Mezopotamya'yı tam anlamıyla Samî bir hüviyete büründürmüşlerdir. Öyle ki, Amurrulu kabilelerin kurduğu devletler her tarafı kaplarken, Sümer dili de yerini Akkad diline ve yazısına terk etmiştir. Çünkü Amurrular da kendilerinden önceki ataları Akkadlar gibi Akkadça konuşuyor ve Akkad dilinde yazıyorlardı. Amurrulu kabilelerin kurduğu önemli siyasi güçlerin başında Eski Babil Devleti gelir ki, bu devletin en tanınmış şahsiyeti de

kanunları ile ünlenmiş 6. kral Hammurabi'dir. Hammurabi, devletini, büyük bir bürokrasi kadrosuyla yönettiği gibi, 282 maddeden oluşan ve batı dünyasının çok sonradan akıl ettiği hukuk kurallarını daha MÖ. 1750'lerde taşlara naksetme başarısını göstermiştir.

MÖ. 1100'lerde başlayıp MÖ. 900'lere kadar devam eden Arami Göçleri ise Samî göçlerin üçüncü aşamasını oluşturur. Ancak hemen belirtelim ki, Arami Göçleri ile gelen ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini de işgal eden Samî kavimler, öncekilere oranla kültürel manâda biraz geri kalmışlardı. Asur İmparatorları, bu kavimleri baskı altında tutmak ve onların yayılmasını önlemek amacıyla yaklaşık 2 asır mücadele ettiler. Fakat ne yazık ki onlar, bu konuda pek başarılı olamadılar. Hatta öyle ki, Geç Hitit Şehir Devletleri Devri adı verilen ve MÖ. 1200-750 yılları arasında tarihlenen dönemin ortalarından itibaren Aramca bölgede en çok kullanılan dillerden biri haline geldi.

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Mezopotamya merkezli Eski Önasya medeniyetinde Samî kavimlerin rolü ve payı oldukça büyüktür. Mezopotamya medeniyetinin temelleri Sümerler'e aitse, bu yapının duvarları ve çatısında Samî kavimlerin büyük emeği olduğunu unutmamak lâzımdır. Üstelik onlar Sümerlerle başlayan bu medeniyete kendilerinden de yeni şeyler katarak, karmaşık orijinli yeni bir uygarlığın doğmasına da zemin hazırlamışlardır.

KAYNAKÇA

- Afetinan, A., Mısır Tarih ve Medeniyeti, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Albright, W.F., “Syria, The Philistines, and Phoenicia”, CAH II/2, chp. XXXIII, Cambridge 1975.
- Çilingiroğlu, Altan., Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kùltürel İlişkiler, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1984.
- Gurney, Olivert Robert., Hititler, Dost Kitabevi, Ankara 2001.
- Günaltay, M. Ş., Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elâm ve Mezopotamya, T.T.K Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Günaltay, M. Ş., Yakın Şark III Suriye-Filistin, T.T.K Basımevi, 2.Baskı, Ankara 1987.
- İplikçioğlu, Bùlent., Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, İstanbul 1990.
- Kınal, Fùruzan., Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1983.
- Kınal, Fùruzan., Eski Anadolu Tarihi, TTK. Yayınları, Ankara–1987
- Kramer, S. N., Çeviren Muazzez İlmiye Çığ, Tarih Sümer’de Başlar, TTK Yayınları,
- Lloyd, Seton., Çev: TÜRKİYE’NİN TARİHİ, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları, Tùbitak Popùler Bilim Kitapları, Ankara 1997.
- Macqueen, J. G., Çev. Esra Davutoğlu, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001.
- Mansel, Arif Müfit., Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları, İstanbul 1945.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, 5. Baskı, Eylül 2003.
- Memiş, Ekrem-Köstùklù Nuri., Tarih Boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri, Konya 1992
- Memiş, Ekrem., Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakùltesi Yayınları, Konya 1996.
- Memiş, Ekrem., Genel Tarih, Tablet Yayınları, Konya 2002.
- Şahin, Muhammed., Uygarlık Tarihi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2002.
- Umar, Bilge., Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, E.Ü., Basın-Yayın Yüksekokulu Yayını, İzmir 1982.
- Yamanlar, Emine., Uygarlık Tarihi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 1999.
- Yıldırım, Recep., Önyasya Tarih ve Uygarlıkları, İzmir 1996.
- Yıldırım, Recep., Uygarlık Tarihine Giriş, Asil Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2004.

EKLER

Hititler Zamanında Anadolu (Kaynak: Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi)

Hititler Döneminde Anadolu ve Hititler'in Komşuları (Kaynak: Akurgal E, 1993)

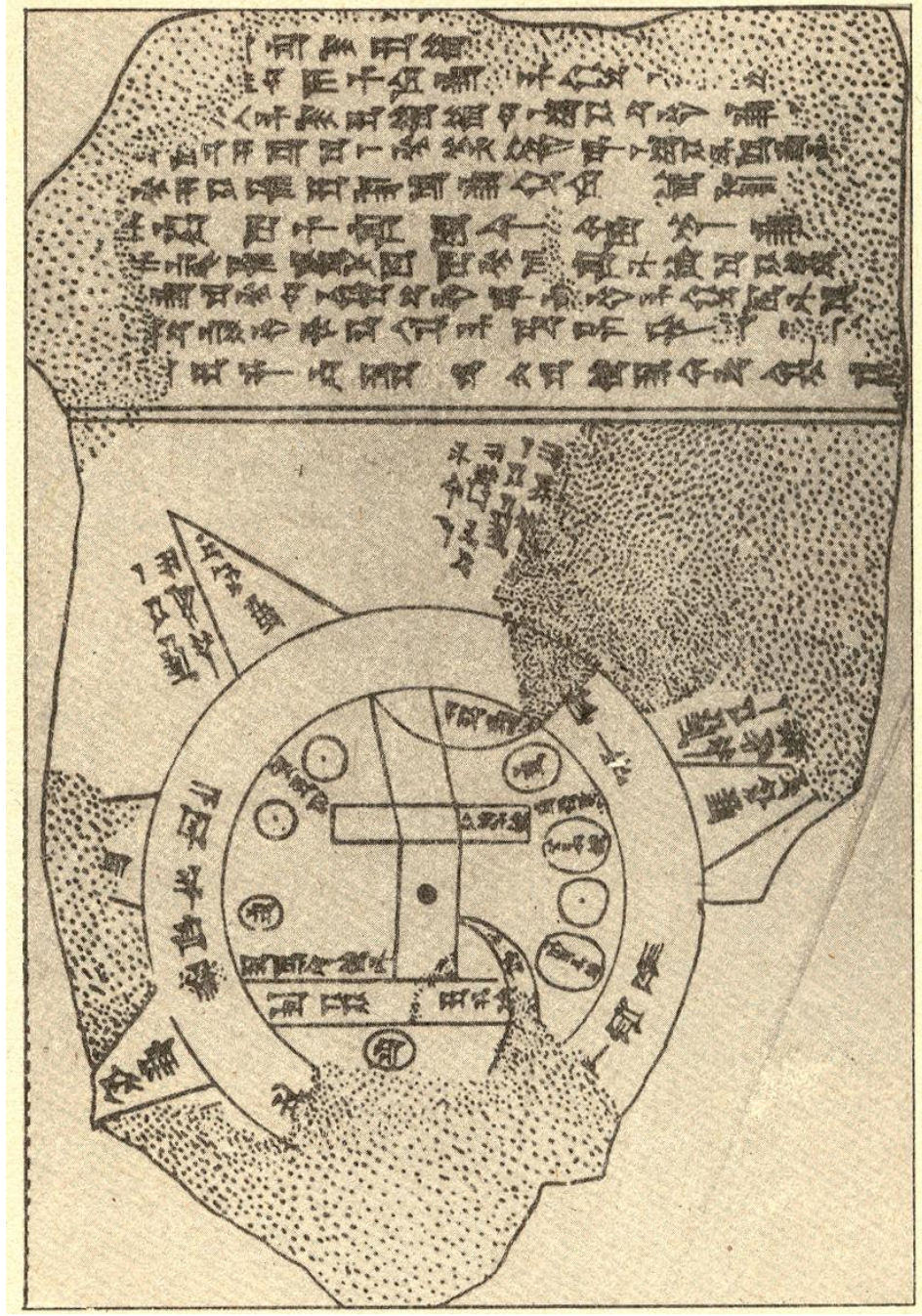

Mezopotamya Uygarlığının Doğuş Yeri olan Eski Mezopotamya (Kaynak: Yamanlar,Uygarlık Tarihi)

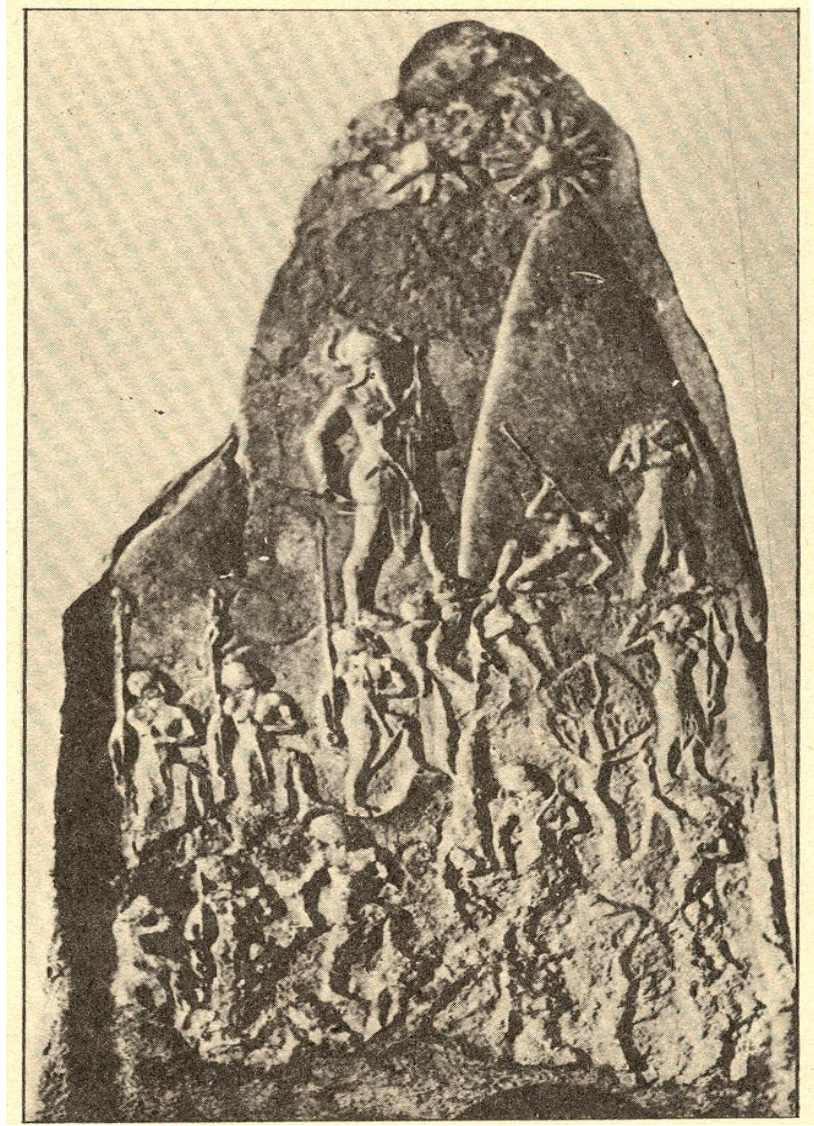

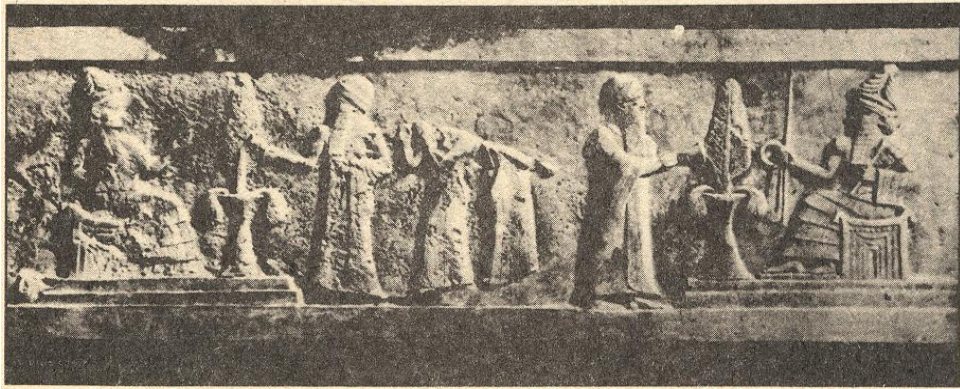

Sargon İmparatorluğu'na ait memleketleri gösteren, kil tablet üzerine çizilmiş dünya haritası (Kaynak: Kinal, E.M.T)

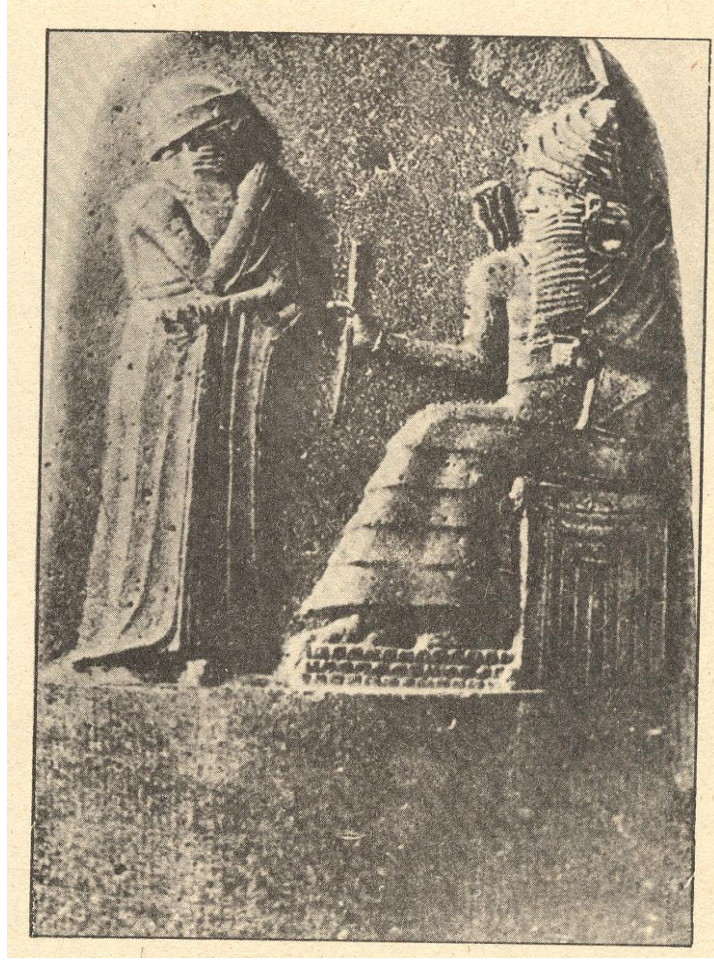

Naramsin'in Zafer Anıtı (Kaynak: Kinal, E.M.T)

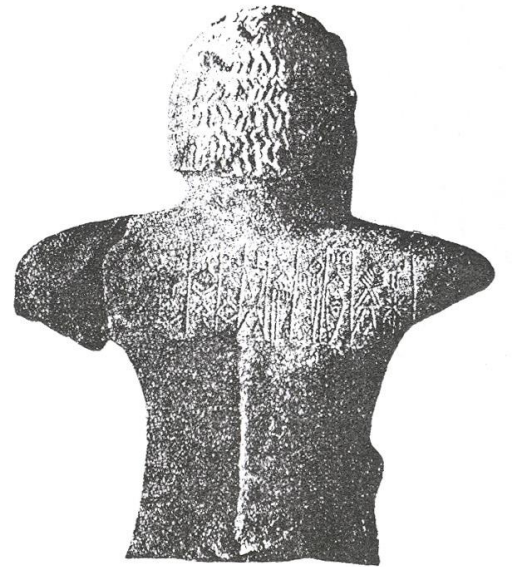
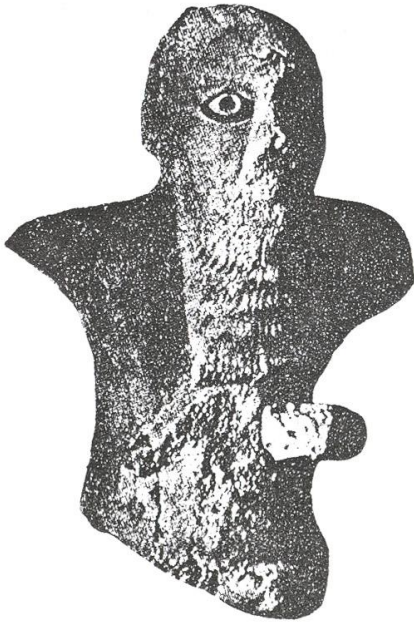

Urnammu steli Kaynak: Kinal, E.M.T)

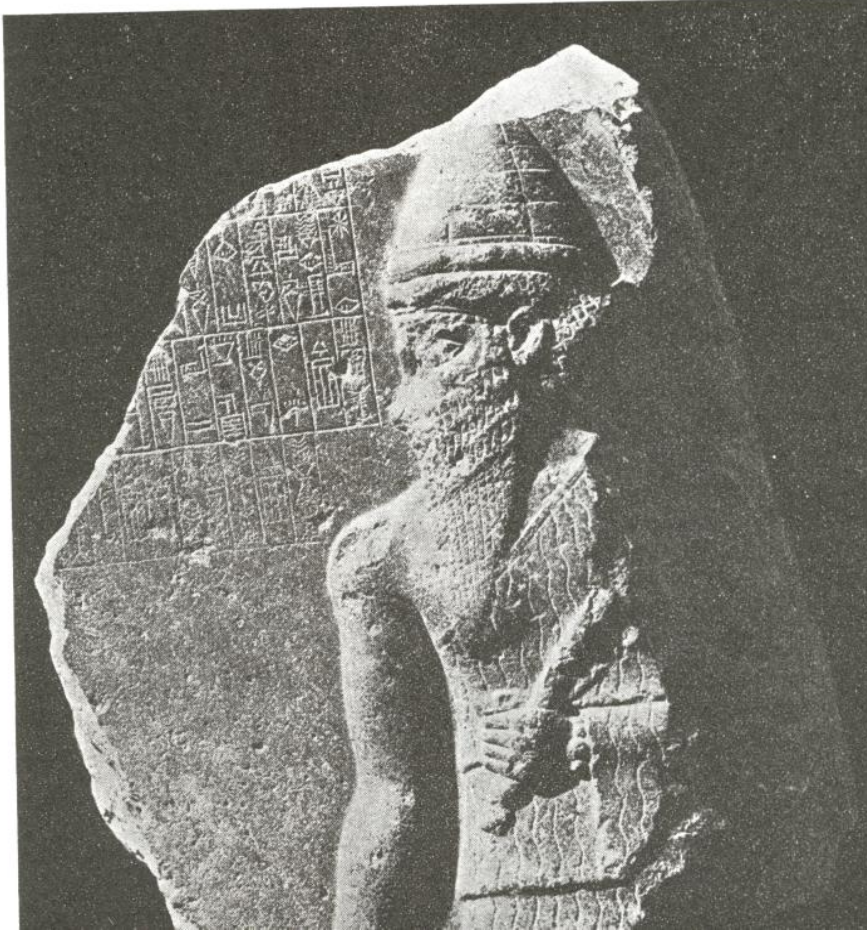
Hammurabi'nin Kanun Steli (Kaynak: Kinal, E.M.T)

Akkad Kralı Maniştusu'nun ön ve arka cepheden görünüşü Sus'ta bulunmuştur. (Kaynak: Günaltay)

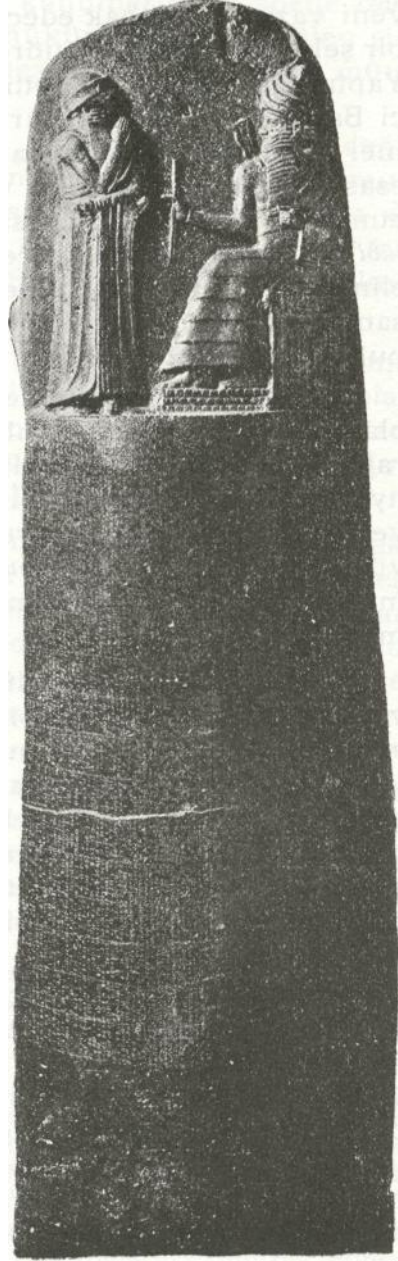

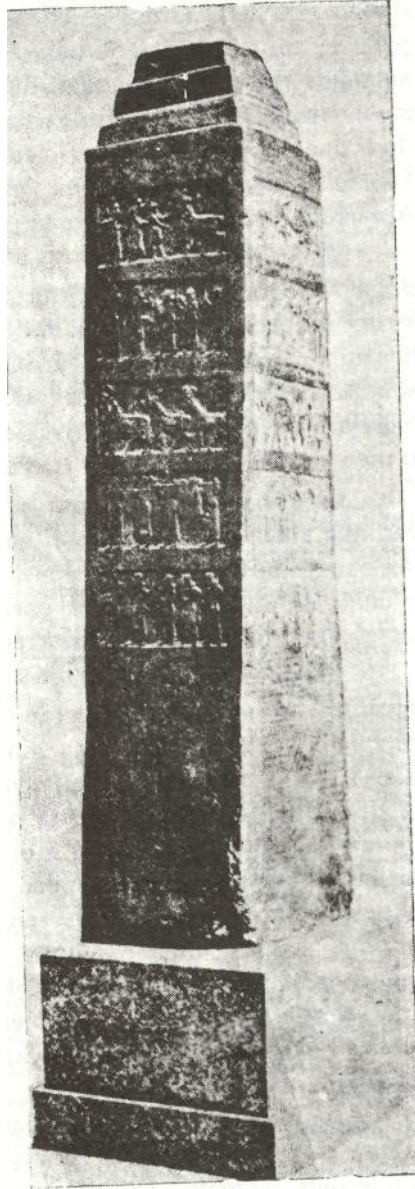
**Akkad kralı Naram-Sin'in steli Milattan önce iki bin sekiz yüz sene öncesine ait
(İstanbul müzesinde), (Kaynak: Günaltay)**

**Kral Manıstusu heykelinin
alt kısmı (:Kaynakça
Günaltay)**

Hammurabi Kanunu steli Sus'ta bulunmuştur. (Kaynak: Günaltay)

II. Salmanassar'ın dikili taşı (Kaynak: Günaltay)

